

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК
IX

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 9 (222), September, 1966, Vol. XIX

Головний редактор Григорій Драбат
Заступник — Володимир Богданюк

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1., Tel.: NORTH 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1966 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	7 дол.	4 дол.	2 дол.	70 цент.
Австрія	180 ш.	90 ш.	45 ш.	15 ш.
Аргентина	800 пезів	400 пезів	200 пезів	75 пезів
Бельгія	350 б. фр.	175 б. фр.	90 б. фр.	30 б. фр.
В. Британія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	15 ш.	5 ш.
Канада	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
США	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
Німеччина	29 н. м.	14,50 н. м.	7,50 н. м.	2,50 н. м.
Франція	35 фр.	17,50 фр.	9 ф. фр.	3 ф. фр.
Швеція	38 кор.	19 кор.	10 кор.	4 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London, N.1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 9 (222)

ВЕРЕСЕНЬ, 1966

Річник XIX (XII)

З М І С Т ІХ-ої К Н И Ж К И

Богдан Бора: СИНІВСЬКА СПОВІДЬ (вірш)	995
Ірина Книш: ПІД ПРАПОРОМ СОНЦЯ Й НЕБА	996
Проф. Н. Полонська-Василенко: КОЛИ БУЛО ЗАСНОВАНО УКРАЇНСЬКУ АКАДЕМІЮ НАУК?	1005
Проф. В. Чапленко: ПРО ЗАНЕПАД НАШОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ	1011
Проф. Володимир Шаян: МОЛОДІСТЬ ІВАНА ФРАНКА	1029
Д-р Олекса Воропай: ІВАН ФРАНКО ЯК ЕТНОГРАФ І ФОЛКЛОРИСТ	1046
І. В. П.: ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА НА ПОСТУП	1057
Проф. д-р Вадим Щербаківський: ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (продовження, 17)	1062

П о е з і ї

Богдан Бора: ОСІННЄ НАДВЕЧІР'Я — 1078. * Ярослав Курдидик: УЯВНЕ МІСТО — 1078. * Ігор Шанковський: У ПОШУКАХ ПРИЧАЛІВ — 1079.

О. Звичайна і М. Млаковий: »НАГОРОДА« СТАХАНІВКИ (уринок із І-го тому повісти »Ворог народу«)	1082
--	------

В і д г у к и і з а у в а ж е н н я

Петро Боголюб: ДЕЩО ПРО ЛЮДЕЙ ПЕРА І ЧИТАЧІВ	1089
В. Чапленко: ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ІВАНА СМОЛІЯ	1091
Софія Наумович: ВІДПОВІДЬ АВТОРЦІ ПОВІСТИ »ОЛЯ«	1095

Х р о н і к а і н о т а т к и

— З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ (Хроніка)	1096
— В ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ (Нотатки)	1099
— ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«	1104
— БІБЛІОГРАФІЯ — внутрішня обкладинка.	

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Fokshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

СПА:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
2451 W. Rice Str.,
Chicago 22, Illinois.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 5 шіл. (анг.) або 90 центів. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

Богдан БОРА

СИНІВСЬКА СПОВІДЬ

Я б до тебе піснею полинув,
Мріє мрій, вітчизно голуба,
Та боюся, що у ту ж хвилину
Ворог пісні крила обруба.

Над тобою думкою схилюся б,
Наче батько над дитям у сні,
Та ненависть ворога-мисливця
Спалить думку в пеклі на огні.

Я б до тебе зі синівським словом
Як до мами-страдниці припав,
Та чатує ворог людоловом —
Вб'є його під крик голодних гав.

Над тобою я схилюся б снами,
Щоб хоч краплю щастя принести,
Та скрегоче тигром поміж нами
Лютий нелюд, жрець злоби і мсти.

Я б на ший згадкою обвився,
Щоб тебе розрадою зогріть,
Та між нами — дуло кровопивця,
Мур до хмари і колючий дріт.

Я б зійшов надією-зорею
Над тобою, страднице свята,
Та стоїть між небом і землею
Ліс багнетів ворога Христа.

Кров'ю б я в твої пролився груди,
Щоб додати до життя снаги,
Та між нами — дикі ботокуди
І моря дикунської жаги.

1966

Ірина КНИШ

ПІД ПРАПОРОМ СОНЦЯ Й НЕБА

I

»Над Україною сходить сонце волі« — так радісно сповіщала заокеанська преса про уладок російського царату і зрушення його тюрми народів.

Мов весняний буревій сколихнув Україною райдужний, довгожданий 1917 рік. Заворушилися хутори, ожили сільські глушини, охопив небувалий рух міста. Тисячолітні київські вулиці гомоніли, хвилювали, вирували. Збори, з'їзди, віча, наради. В різних місцевостях організувались комітети, ради, просвіти, спілки. Творилися різноманітні організації: громадські, освітні, кооперативні, професійні, політичні, військові.

Вже напровесні понад мільйонна українська військова сила самовільно кидала чужі фронти й рвалася до бою за Україну. Майже самотужки формувалися перші українські полки: ім. Богдана Хмельницького, Полуботка, Гонти, Сагайдачного... (Адже й проти царату першими виступили збройно українці в полках Ізмайлівському й Волинському, підготовані українськими організаціями в Петербурзі). Величаві національні маніфестації поривали навіть чужих. Із святим захопленням несли маси ідею української державності. З вірою горнулися всі до всеукраїнського центру, Української Центральної Ради, яку очолював щойно прибулий із заслання Михайло Грушевський. »Раз Центральна Рада за самостійну Україну, то ми за Центральну Раду!«...

Та на цьому бурливому потокові зриву національних прагнень гатили греблю верхоглядна »поміркованість« і труслива нерішучість. Милуючись »відродженням нації«, висунені на поверхню руху провідники свідомо гасили революційне піднесення мас. Недобачаючи безсилости російського тимчасового уряду, вони просили і ждали московської ласки, називаючи таку свою політику »політичною зрілістю«, »тактичним розумом«. Після Всеукраїнського Конгресу і Військового З'їзду, мерщій вислали »делегацію« до Петербургу, щоб: »Звернути українську стихію на такий шлях, котрий не тільки не сприяв би все ростучим національним суперечкам, а навпаки — помагав би організації сил усїєї Росії«. Про вияви загального обурення на цей крок пише сам же голова цієї делегації Володимир Винниченко¹: »...Обурення залило навіть саму Центральну Раду. Для чого, навіщо вона посилала делегацію випрохувати милости в цих віковичних ворогів нашого народу? Не проханням, не переговорами, не справедливою треба з ними балакати, а кулаком!«

¹) »Відродження нації«, Київ-Відень, 1920, ч. 1, стор. 159-176. Там же й дальші цитати: стор. 138, 274, 281, 230.

Так говорив народ. А тим часом проводирі, замість здійснювання незалежницьких кличів, запроваджували «автономію України в федеративній Росії». Бо вони «не збройною, військовою силою збирались тоді виборювати свої права». Автор універсалів не хотів «відділитися від Росії». Про Україну мав вирішувати — всеросійський парламент: «... Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії... ми рішуче відкидаємо спроби самочинного здійснювання автономії України до всеросійських Установчих Зборів» — писав В. Винниченко у Другому універсалі. Ось так, відмовившись від «здійснювання автономії», вслід за тим Генеральний Секретаріат переговорами й угодою з російським урядом сам «охолоджував температуру самочинности, революційности мас, а вводячи в «казенні» норми нашу боротьбу», знесилював її. Цей розрахунок не на український народ, його організованість і силу, а на російську «демократію» диктувало перш за все хронічне русотяпство. Навіть «радянець» Юрій Смолич узяв на глум це тавро русотяпства. Ось В. Винниченко в його повісті² міркує: «... Ну, навіщо такий шовінізм «геть кацапів!»... Навіщо передчасний сепаратизм?.. Українська демократія завжди може мати підтримку від демократії російської. Душа з душою гомонить... Насправді ж бо не Сталінові, а Винниченкові належить патент на винахід «старшого брата». Він же сам до цього раз-у-раз признається, наприклад: «... Ми воістину були подібні до забитого, загнаного у безвість родича, який по смерті лютого деспота з'являється до себе додому і разом із старшим братом простодушно радіє, оглядає спільну спадщину й щиро клопочеться про те, як направити її зруйноване господарство³...» І він замість будувати українську державу — щиро допомагав зберегти «неподільну» Росію.

Проте українська національна течія визвольної боротьби за державну суверенність зростала й могутніла. Щораз могутніше лунали гасла про скликання Українських Установчих Зборів і утворення Української Народної Республіки. На Третьому Всеукраїнському Військовому З'їзді навіть голова Центральної Ради М. Грушевський вже виразно й непохитно запевняв про близьке здійснення цих гасел. Гучні оплески вітали промовців, що закликали власними силами творити українську державу, закликали до бою за самостійну Україну. В той же час учасникам з'їзду доводилось збройно захищати Київ від російського штабу тимчасового уряду. Серед бурхливих подій і кривавих бійок на вулицях Києва Третім універсалом з 20 листопада проголошено: «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою». Вибори до Українських Установчих Зборів призначено на день 27 грудня, а 19 грудня Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Військових Депутатів окреслив ультиматум Леніна від Ради Народних Комісарів як «замах проти Української Народної Республіки» і відкинув його, «виходячи з того, що заявлені в нім домагання порушують право українського народу на самовизначення та на вільне будування форм свого державного життя»... Учасники З'їзду в кількості 2 500 депутатів

²) «Мир хатам, війна палацам», Київ, 1958, стор. 269.

³) «Відродження нації», стор. 54.

висловили «Центральній Раді своє цілковите довір'я і свою рішучу піддержку». В грудні представники Української Народної Республіки прибули до Берестя Литовського для мирових переговорів. Наприкінці 1917 року Україна вступила на шлях самостійного, державного існування.

II

Яка ж участь припала українському жіноцтву в тому ж 1917 році, році великої проби?

Дати на це повну відповідь неможливо без таких джерельних матеріалів, як тогочасна преса, історичні документи, публікації, спогади і т. п. Ось уже добігає півсторіччя, а в обширній літературі про українську революцію, державне будівництво і досі не досліджена роля українського жіноцтва. І досі докором звучить заклик Павла Ковжуна з весни 1937 року, щоб збирати ці матеріали, поки не пізно, бо зробимо велику кривду наступним поколінням, коли не передамо їм того, що самі пережили, що бачили і знаємо про ті часи й події. «Коли ми не знаємо своїх Шарльот Корде, то це — виключно наша вина. Вони ж були, їх було багато»⁴. Саме йому завдячуємо й цікаві характеристики й світлини визначних постатей та цінні загальні завваження про всебічну активність українського жіноцтва від самого початку революції.

Не зважаючи на брак українських жіночих організацій, українське жіноцтво в той час не відставало від громадського й політичного життя. Все більше українських освічених жінок включалося в політичні партії (жінок-членів понад 15%), а то й не рідко займали в них відповідальні становища. Ось секретарка Київського центрального району лівих соціал-революціонерів Лідія Семенко або членка Президії Пріська Варвара. Ця остання, висококультурна й незвичайної вроди жінка, вела літературно-мистецький салон, а під час повстання була коменданткою повстанського відділу. Струнка, клясичної будови, вона без відпочинку гарцювала на коні, не піддаючись ні втомі, ні осінній стужі аж до здобуття Києва. Ось партія боротьбістів викликала цілі села на повстання саме невеличкими жіночими боївками, по 3-5 жінок! В освідмлюванні населення жінки часто мали більший успіх, ніж чоловіки. Великі заслуги жінок і в ризиковій, розвідочній службі. Ось подвиги письменниці Галини Орлівни в денікінському запіллі. Хоробрі подвиги, очайдушна відвага, енергія, а впарі з ними розсудливість, проворність, неструдженість і незламність, — це риси українських жінок-борців у військових формаціях, повстаннях, справжніх масових героїнь, яких не знають історії інших народів.

Українські жінки були вояками в армії, стратегами, організаторками, адміністраторками, агітаторками, суддями, лікарями, медсестрами... Письменниця Галина Журба в боях за київський арсенал, не зважаючи на смертельну небезпеку, двигала мішки динаміту для українських бійців. Легендарна Олександра Гамалія, з нелюдською відвагою степова амазонка, рсебічно обдарована повстанка Марія Соколовська з Радомищини, Ю. Лисо-

⁴ Стаття Павла Ковжуна «Українська жінка в огні революції», підписана йменням його матері Марії Пеньковської, надрукована у львівському журналі «Жінка», 1939, ч. 11-12.

горова, яку героїчний шлях привів до Базару, Віра Бабенко, гімназистка 6 класу Катеринославської жіночої гімназії, Попівна, сестри Віра Матіїва й Неоніла Русіян... Це лиш окрайці цієї когорти безстрашних.

Ще до революції в Українській Революційній Партії (РУП) з самих її початків були членами й молоді сільські учительки, що несли національну свідомість у народні маси. Були визначні членки і в соціал-демократів. Русифікаторській системі царату, що недопускала до організованого руху українок, не вдалось спинити їхньої тяги до патріотичної громадської діяльності. Масова була їхня участь у таких загальних освітніх і добродійних організаціях, як «Просвіта», де з 1905 року творено також жіночі секції, Т-ва Недільних Шкіл, Т-ва Дитячих Садків і т. п. В Києві українки працювали в клубі «Родина», в Т-ві Допомоги населенню «Юга Росії», що потерпіло від війни, в Т-ві Охорони Жінок (філії міжнародної організації з центром у Лондоні), в російському товаристві «Женское Общественное Собрание», до якого належали й інші національності. Рухливим був і Український Відділ «Всеросійського Союзу рівноправности жінок» у Полтаві, що видав маніфест за автономію України⁵. Відомі в Києві з громадської праці: Людмила Старицька-Черняхівська, Зінаїда Мирна, Любов Яновська, д-р В. Ключкіна, Марія Ішунина, Любов і Надія Шульгини, Марія Матюшенко, Марія Костецька... В культурній роботі Харкова вели перед Валерія О'Коннор-Вілинська, сестри Струменко, Олександра Єфименко. У Чернігівщині трудилися Марія Загірна-Грінченко, Ганна Барвінок, Віра Дейш-Коцюбинська, Феня Шкуркін, Ольга Андрієвська. В інших місцевостях відзначилися: Наталія Дорошенко (Катеринославщина), Єлисавета Милорадович, Марія Кучерявенко-Мартос (Полтавщина), Олімпіяда Пащенко (Кам'янець-Подільський)⁶. Це тільки ймення тих, що збереглися і ждуть на доповнення тієї більшості, що потонула в непам'яті й досі не видобута.

III

Напередодні революції в Петербурзі українські соціал-демократи провадили працю серед військових і згодом примістили свій осередок у Жіночому Медичному Інституті. Головна Студентська Рада в березні перетворилася на Тимчасовий Революційний Комітет, що видавав відозви «До українського громадянства, студентства, робітництва й українських вояків у Петербурзі», в яких закликав «справити велику енергію української жовнірської маси на шлях завоювання національно-політичних прав, позначити її революційні виступи свідомістю власних національних інтересів»⁷.

В аудиторіях Жіночого Медичного Інституту відбувалися гарячі збори, наради, зустрічі, промови, дискусії... З одного боку — струнки, здорові,

⁵ Наталія Дорошенко-Савченко: «Жіночий рух на Наддніпрянщині», «Свобода», 1954, чч. 250-252.

⁶ Зінаїда Мирна: «Жіночий рух на Великій Україні до революції», «Жінка», Львів, 1937, ч. 8-9.

⁷ Л. Садовська: «Перші дні революції в Петербурзі» (Спомин), «Жінка», Львів, 1937, ч. 8-9.

гвардійці, а з другого — запальні, схвилювані студенти. Не легко було знайти спільну мову про потребу напруження всіх сил для відбудови України, про самостійність і відділення від Росії. Та найбільш промовляла до серця аргументація Шевченковим словом. І годі сумніватися, що в тому переконуванні студентки мали більший успіх, ніж студенти. І знову не всіх їх знаємо, а тільки деяких: Лідія Садовська, Надія Суровцова, Галя Роцинська, Юлія Шевченко-Шашкевич... Без сумніву можемо сказати, що їх було більше, бо ще в 90 роки по вищих жіночих школах у Петербурзі були жіночі гуртки. Українки горнулися до українських громадських і політичних кіл, але не відхилялися і від жіночих гуртків. З громадської праці в Петербурзі відомі: Корольова, Кривинюк, Попова, Щербань, сестри Шлімкевичівні, Німфодора Лотоцька (редакторка «Українського Вістника»), Софія Русова...

Коли ж у далекому Петербурзі українки виявляли стільки енергії, запалу й труду у змаганні за відбудову своєї держави, то що ж діялось тоді в Україні?

Вже на самих початках формування Української Центральної Ради їй допомагала київська студентська молодь, представником якої при Раді була пані Скрипник⁸. Заокеанська преса в квітні (1917 року) подавала, що в Новій Ушиці, на Поділлі, селянка на зборах домагалася запровадження української мови: «Ми, баби, тільки по-нашому розуміємо. На що нам по-інашому?», що збори одногolosно ухвалили. Цікава була й вістка з Полтави, що там обрано жінку членкою міської ради: «Вона є першою жінкою, яка в цілій Росії вибилася на таке становище»⁹.

Київська «Нова Рада», що почала виходити в березні 1917 року замість давньої «Ради», була переповнена подібними вістками, що спізнено, спорадично, до того ж скорочені, появлялись потім у нашій заокеанській пресі, як, наприклад, про похорон 18 серпня погіблх вояків полку ім. Богдана Хмельницького від підступних московських стрільів, де над могилою промовляла Людмила Старицька-Черняхівська, а українки — слухачки Вищих Жіночих Курсів — склали вінок...

Як тільки почалось творити нове життя у вільній Україні, зараз же скрізь виростали жіночі товариства: «громади», «спілки». Їхня діяльність настільки виправдала себе для будівництва молодої держави, що виникла потреба надати їм тривку організаційну побудову для дальшого росту й розгортання успішної роботи. І вже у вересні підготовано перший Всеукраїнський Жіночий З'їзд у Києві.

Половина учасниць цього з'їзду — селянки. Приїжджі й київлянки відбули триденні наради (27-29 вересня) в приміщенні Українського Клубу.

Вінніпезький тижневик «Канадійський фармер» помістив довше звітлення про цей з'їзд аж 28 грудня 1917 року, подавши наприкінці й джерело — «Нову Раду». На жаль, жодна з редакцій не зберегла в себе цієї київської газети, а неповний (?) передрук з неї не дає можливості встановити докладної програми згаданого з'їзду, ні ходу нарад, ні доповідачок і диску-

⁸) П. Христюк: «Замітки й матеріяли...», т. I, стор. 16.

⁹) «Канадійський Українець», Вінніпег, 1917 (з 9. 5.).

танток, ні кількості учасниць, не подано й головних його організаторок. Коротко повідомляється, що було кілька «докладів про різні справи дд. Чижемської, Нечаївської, Радзимовської і др.». Прізвище першої мабуть помилково надруковане, це — правдоподібно — дружина соц.-демократичного діяча Чижевського. Остання, без сумніву, це відома учена д-р Валентина Радзимовська, професор катедри фізіології Київського університету. Походила вона з Лубень із відомої старшинської родини Яновських. Як жінка-лікар, після закінчення медичних студій в 1913 році працювала асистенткою цієї катедри, що в часи царату було винятковою почесною для жінки. Сучасники пам'ятають її велику популярність між студентами як знаменитого педагога¹⁰. Вже сама участь Валентини Радзимовської у згаданому З'їзді свідчить про його високий рівень. Про це говорять й інші деталі. На З'їзді схвалено статут Спілки Українського Жіноцтва та обрано нову Управу, нову Раду Спілки. Крім цього в різних питаннях, порушених під час нарад, схвалено відповідні резолюції. У згаданому звідомленні подано тільки «деякі з них». Ось вони:

»Про політичні справи

1. Найкращою формою існування для вільного українського народу З'їзд українських жіночих організацій вважає демократичну українську республіку...

2. Найкращим виразником волі українського народу З'їзд вважає Установчі збори, які треба скликати в найближчому часі, а найбільш авторитетним виразником «усєї Росії» являється тільки конференція вільних народів, а не Всеросійські Установчі Збори.

3. З'їзд заявляє протест проти політики Тимчасового уряду та деякої частини російського громадянства, котрі вороже ставляться до національних питань інших народів і цим ідуть у супереч із демократичними ідеалами.

4. З'їзд заявляє протест проти вилучення з меж автономної України деяких українських губерній і домагається, щоб російська республіка ступила нарешті на справді культурний шлях і визнала принцип самовизначення народів.

Про виборчу справу

1. Щодо самої участі в Всеросійських Установчих Зборах, то Українська Жіноча Спілка піде за постановою Української Центральної Ради.

2. При виборах до Українських Установчих Зборів Українська Жіноча Спілка буде входити в бльоки з українськими партіями СД і СР та з Українською Селянською Спілкою, а коли в якійсь місцевості бльоку не буде, то кожний членці УЖС вільно подавати голос за котрунебудь із згаданих вище організацій.

3. Українські жінки повинні взяти якнайширшу і найдіяльнішу участь у виборах до Установчих Зборів.

¹⁰ Проф. В. Радзимовська померла 22. 12. 1953 р. у Шампань (Мішиґен, США) як дійсна членка НТШ і УВАН у США. Див. І. Базилевич: «В. Радзимовська — визначна українська вчена», «Канадійський фермер», 25-го жовтня, 1954.

Про відношення до національних меншин

Український нарід, який на протязі віків боровся за визволення з-під чужого панування і сам зазнав гіркої долі поневолення, не повинен гнобити тих народів, які проживають на Україні в меншості, і тому З'їзд українських жіночих організацій висловлюється за забезпечення прав національних меншин і за братерські з ними стосунки, якщо ті меншини не будуть іти всупереч з інтересами цілого українського народу.

У громадських справах

1. Розглянувши питання про опіку над дітьми і майном удовиці, З'їзд висловився за те, щоб таку опіку було усунено, бо вона принижує людську гідність жінки, викликає неповагу до матері в очах дітей та призводить часто до великої неправди з боку опікунів до сиріт.

2. З'їзд звертається до людности краю, щоб вона вважала на стан жінки, коли та буває вагітна й оберігала її від непосильної праці в час пологів, бо наслідком такої праці бувають тяжкі жіночі хвороби, які відбиваються і на дітях.

3. Вважаючи на те, що війна, між іншими злими наслідками, залишає людям ще одного ворога — заразливі венеричні хвороби, З'їзд постановив звернутися з відозвою до військових людей фронту та до людности запілля, щоб вони пам'ятали про злі наслідки цих хвороб для жінок, дітей і цілих будучих поколінь, розумно їх виліковували та оберігали від зарази близьких і рідних людей; фронт, із свого боку, повинен подбати про пильний перегляд вояків при демобілізації військових частин на Україні».

Як бачимо, українські жінки рішуче й сміливо виступали за українську державність, відкинувши всякі компроміси, хитання і митарства з російським урядом. Вказуючи шлях до будівництва суверенної держави, вони одночасно висловили довір'я і громадську дисциплінованість у лояльності до Центральної Ради. Втримання авторитету Центральної Ради великою мірою треба завдячувати українським жінкам. Ясне і їх становище у плянованих виборах до українського парламенту: право для жінок голосувати, протидіяння міжпартійній боротьбі, прискорювання акту державної суверенности українського народу на принципі відбуття Українських Установчих Зборів. Турбота за моральне і фізичне здоров'я нації, шляхетне ставлення до національних меншин, соборницьке намагання об'єднати українські землі у вільній державі, протидіяння русотяпським зазіханням — кидають найкраще світло на тих будівничих української держави, громадянкопатріоток, що організували і брали участь у першому З'їзді Українських Жіночих Організацій 1917 року в столиці України.

Проте й самий З'їзд, і його учасниці були тільки свідцтвом настроїв мас, були просто реакцією українського жіноцтва на тодішні події. Після Першого універсалу, цього сурогату незалежності, люди п'яніли, раділи мов справжньою волею. З усіх кінців України йшли радісні телеграми для Центральної Ради. Її приміщення в будинку Педагогічного музею залигали безнастанні хвилі відвідувачів з-поза Києва: «...От у вестибюлі Музею штовхається крізь густий натовп старенька-старенька бабуса. Вона приїхала з далеких глухих хуторів до своєї Центральної Ради і привезла

ій у торбинці срібних рублів, знесених з усіх хуторів, довго хованих від царських чиновників...» А скільки таких бабусь і молодих жінок було тоді по всій Україні...

З гарячим серцем узялись за працю жіночі організації в Україні, так як щиро й завзято учасниці З'їзду працювали три дні — пильно обмірковуючи кожну справу, а «після закінчення з'їзду київлянки сердечно прощалися зі своїми приїжджими співробітницями». Співдружнтя, невимущена товариська атмосфера З'їзду захоплювала всіх. Тому й відмічено в пресі, що «цією щирістю й спорідненістю членок Жіночий З'їзд робив особливе, вийняткове враження, якого ні разу не робив жодний інший З'їзд за останній час»... По всій правдоподібності, на цьому З'їзді вирішено видавати «Жіночий Вістник», журнал Української Жіночої Спілки, який дійшов тоді аж на Сибір, до Константиної Малицької.

Тяжко, а то й неможливо дослідити далішні етапи організованої праці жіноцтва в той бурхливий час, бо тодішні газети з України нам недоступні, а в заокеанські тільки дуже вийняtkово потрапляли дотичні вістки. Тому варто подати таку вістку з «Канадійського Українця» (Вінніпег, 24. 6. 1918, стор. 3), що хоч і стосується до діяльності українських жіночих організацій вже в наступному, 1918 році, але свідчить про те, що розмах праці Української Жіночої Спілки з першого з'їзду в 1917 році не погас.

»Громадська праця українського жіноцтва

В числі 181 київської «Нової Ради» читаємо поклик від «Української Жіночої Спілки» до всього жіноцтва України, який наглядно доказує ідейну свідомість українського жіноцтва та високе почуття обов'язку серед нашого жіноцтва — працювати нарівні з мужчинами в усіх справах громадських, яких вимагає біжуча хвилина. Поклик звучить:

»До всіх жінок України!

Ми, зорганізовані українські жінки, беремо на себе обов'язок — з'єднати всіх українських жінок у велику дружню сім'ю, яка б спільними силами боролася за нашу землю, за вільне життя дорогих наших чоловіків, батьків та братів, за щастя любих наших дітей, сиріток-немовлят. Ми бачили, що всі дорогі нам люди і ми самі тоді будемо щасливі, коли досягнемо кінець війни, і самі своїми силами, поруч з другими народами, почнемо кувати наше народне життя. Вас закликаємо до спільної праці з нами, вже зорганізованими.

Настав наш час допомогти нашим воякам, селянам та робітникам. Вони через нашу Центральну Раду і Генеральний Секретаріат хочать зробити порядок на Україні, а ми ідім їм назустріч — допоможим тим, що є в наших силах, допоможим Центральній Раді і Секретаріатові нагодувати голодних і спокійно довести нас до миру. Хай не буде сорому нам, українським жінкам, що ми не допомогли голодним, бідним людям. Докажім, що ми вміємо не тільки плакати, а вміємо обстоювати права нашого народу.

З огляду на лихі умови життя України, Рада Української Жіночої Спілки звертається до всіх українських жінок та жіночих організацій з такою відозвою.

Йдучи назустріч потребам сучасного стану Української Республіки і бажанню Центральної Ради зробити лад у живнoстевій справі і ґрунтуючись

на поодиноких заявах жіночих спілок, звертаємось до всіх жіночих організацій України, а також до всіх українських жінок: дайте відомості, скільки і яких продуктів (хліба, сала, масла, овочів, полотна, вовни, яєць та інших товарів) ви можете дати по базарних цінах. Просимо зазначити кількість у пудах чи штуках, а також зазначити, скільки верст від вашої оселі до залізниці. Доставу й інші турботи візьме на себе Жіноча Спілка. Всі ці продукти, за які на місці буде заплачено грішми, підуть на допомогу нашим бідним товаришкам-жінкам, дітям-сиротам та іншому голодному людові.

Українських жінок міста Києва Рада Української Жіночої Спілки просить прибути на зібрання, щоб можна було уявити собі, скільки українських жінок є в Києві, щоб ми могли з'єднати вас із селянками і поруч з ними стати на допомогу одна одній, а всі разом — на допомогу всьому українському народові».

Не можна читати ці рядки без глибокого зворушення. Якби не були успіхи чи невдачі цих відозв, але в грізний час одної з найбільш кривавих революцій і державного будівництва українки під золотисто-блакитним прапором волі гідно і світло здали свій іспит перед історією.

Тому не слід забувати про це й сьогодні, відзначаючи 80 роковини українського жіночого руху.

Від Редакції «Визв. Шляху»

Як доповнення до статті Шан. Авторки, рекомендуємо нашим читачам статтю бл. п. Єлисавети Жук п. з. «Українське Жіноче Коло» (Перша українська жіноча організація на Наддніпрянській Україні), що була надрукована в нашому журналі в 1963 році (див. кн. VI, стор. 643-648). Авторка цієї статті, бл. п. Єлисавета Жук, була активною жіночою і громадською діячкою, очолювала «Українське Жіноче Коло» в Петербурзі (перед і під час революції), а потім у Києві, аж до лютого 1919 року, коли реорганізоване «Українське Жіноче Коло» очолила відома українська письменниця і діячка Л. Старицька-Черняхівська, а Єлисавета Жук стала її першою заступницею і керівником культурно-освітнього відділу. Пані д-р Ірина Книш пропустила у своїй статті прізвище цієї української жіночої і громадської діячки й не покористувалася її матеріалами, як безпосередньої учасниці й організаторки українського жіночого руху в ті бурхливі часи, мабуть тому, що не була ознайомлена із статтею бл. п. Єлисавети Жук. Проте вже самий факт, що бл. п. Єлисавету Жук перший загальний з'їзд українського жіноцтва на еміграції, що відбувся 15-16 червня 1945 року в Авґсбурзі (Зах. Німеччина) іменував почесним членом «Об'єднання Українських Жінок на Еміграції» поруч таких відомих і заслужених наших діячок, як Олена Кисілевська, Наталія Дорошенко та інші, говорить про її визначну роль в українському жіночому русі, зокрема на Наддніпрянщині. У рекомендованій нами статті бл. п. Єлисавети Жук, крім навітлення розвитку подій і праці українського жіноцтва в 1917-1919 роках, знайдемо чимало й маловідомих прізвищ піонерок українського жіночого руху.

Проф. Н. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО

КОЛИ БУЛО ЗАСНОВАНО УКРАЇНСЬКУ АКАДЕМІЮ НАУК?

Дослідники історії мають часто тяжкі завдання встановити точну дату того або іншого документу, або події. Можна подати багато прикладів таких розшуків. Здебільшого об'єктом їх бувають або події, які давно відбувалися й не записані цілком, або записані неправдиво. Наприклад, питання — коли саме відбулося перше хрещення Руси-України: за Аскольда? за патріарха Фотія чи Ігнатія? Чи княжив Дир і коли саме? Коли написано «Устав Володимира»? А щодо нових часів — коли було написано «Історію Русів»? Прикладів можна знайти багато й багато дослідників, не шкодуючи часу, вживають різних засобів, щоб встановити певну дату. Якщо бракує її на документі, чи вона неясна — вживають складних методів, вивчають інші джерела, шукають будь-яких натяків, вказівок, які проливають промінь світла на подію.

Проте, в нашій — та й не тільки в нашій — історіографії цілком єдиним, неповторним явищем є дискусія з приводу того, коли було засновано Українську Академію Наук! Подія ця — одна з видатніших в історії України ХХ століття, і відбулася вона менше як за півстоліття до наших днів. Ще живуть сотні людей, що були не тільки сучасниками цієї події, а брали й участь у ній, були науковими та технічними співробітниками Академії Наук, читали газети, де подавалися інформації про відкриття Академії, читали статті в журналах; ще більше людей в 1928 році співробітничали в Академії, були співучасниками підготовки урочистого святкування 10-літнього ювілею Академії Наук. Святкування спочатку мало бути дуже скромним. На всіх виданнях ВУАН, що виходили в 1928 році, мало бути відзначено десятиліття ВУАН. І це було виконано більшістю комісій Академії. Крім того мали видати біографічний словник усіх академіків та співробітників, які працювали у ВУАН протягом перших 10-ти років. Але на початку 1928 року справа ювілею перейшла від Академії до уряду, який бажав відзначити його (ювілей) з неменшим блиском, ніж відзначила Все-союзна Академія своє 200-ліття. Складено Ювілейну Комісію з академіків та представників уряду; ювілей розраховано на 2-3 тижні; крім засідань в Академії передбачали подорожі Дніпром до заповідників, Дніпрогесу. Мали скласти «Історію ВУАН» за 10 років і видати її різними мовами; ця історія мала бути надрукована іншим, скороченим виданням для селян. Складалося ювілейний довідник «Київ»; організовано було виставку, музей. Рівнобіжно йшла підготовка в Харкові: свято після Києва мало бути перенесене до Харкова. Голова «Головнауки» Ю. Озерський був за кордоном і запросив на свято 100 вчених; запрошено 500 вчених з СРСР. Таким чином факт 10-літнього ювілею був реклямований у всіх виданнях, частина яких, мабуть, збереглася від «Автодафе» — того величезного палення архівів та

українських книжок, що влаштоване було «во славу» советського уряду в 1963 році — теж своєрідне «святкування» 46-річчя заснування Української Академії Наук.

Але 10-тилітнього ювілею ВУАН не було відзначено. На 1928 рік не закінчено підготовки, тому відкладено ювілей на 1929 рік, а далі — на травень 1930 року. А все це не тому, що дата викликала сумнів, а тому, що свято такого масштабу вимагало надто багато підготовчих заходів. Хто був у ті роки в Академії, той пам'ятає, що питання ювілею було кардинальним в її житті. Але те свято не відбулося і в травні 1930 року: у квітні того року відбувся суд над СВУ і замість слави — ВУАН зазнала найбільшого лиха¹. Проте залишилися люди, що чули, читали про цей ювілей.

Коли ж насправді було відкрито Академію Наук, цю найважливішу в історії культури України установу?

Спробуємо встановити дійсну хронологію цієї події.

1918-го року, 5-го травня, міністер освіти Гетьманської держави, М. П. Василенко, подав гетьманові П. Скоропадському плян праці міністерства освіти. У цьому пляні, серед найважливіших завдань, стояло: «заснування Української Академії Наук»². Гетьман схвалив цей плян.

3 червня 1918 року почала працювати «Комісія для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві». Головою Комісії призначено академіка Російської Академії Наук В. І. Вернадського. Комісія працювала від 9 липня 1918 року до 17 вересня того ж року. Вона склала законопроект; його прийняла Рада Міністрів і затвердив гетьман³. Із праць Комісії видано цілий том, у якому вміщено пояснення, записки, доповіді в справі організації Академії Наук, її додаткових установ та статут Академії⁴.

14 листопада 1918 року відбулося урочисте відкриття Української Академії Наук. Було обрано президію Академії (президент — академік В. І. Вернадський, невідмінний секретар — академік А. Ю. Кримський). 30 листопада відбулося перше спільне зібрання Академії Наук. Воно ухвалило: звернутися до М. П. Василенка й надіслати «гарячу подяку за клопоти з приводу відкриття Академії Наук, бо цим він записав своє ім'я нестертими літерами в історію Академії Наук»⁵. Як бачимо, не пройшло 30 років — і стерлися ці літери, а разом із ними й дата заснування Української Академії Наук.

1) Н. Полонська-Василенко, Нове фальшування історії. «Український Збірник», книга 17, Мюнхен, 1960, стор. 46-49.

2) «До Ради Міністрів Української Держави од Міністра Народної Освіти та Мистецтва пояснююча записка до законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві», Київ, 1918, стор. 4.

3) «Державний Вісник», 1918, ч. 75.

4) «Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві», 1919 р., стор. 88—XXXIV.

Д. Дорошенко, Ілюстрована історія України 1917-1923 рр., т. II, Українська Гетьманська Держава 1918 р., Ужгород, 1930, стор. 361-364.

5) Н. Д. Полонська-Василенко, М. П. Василенко і ВУАН. «Україна», Париж, 1951, ч. 5, стор. 337.

1925-го року М. С. Грушевський писав у «Хроніці» часопису «Україна» так: «Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН) в листопаді скінчила шість літ свого існування. 14 листопада 1918 року... був підписаний... декрет про заснування Української Академії Наук... Так серед революційної завірюхи здійснилась, в формах і комбінаціях ніким несподіваних і ніким непередбачуваних, давня мрія української інтелігенції»⁶...

Із середини грудня 1918 року Гетьманський уряд змінила Директорія; вона залишила Українську Академію Наук, обмежившись деякими змінами в статуті з 1918 року. У цій редакції статут існував до 1929 року⁷.

Здавалося б — усе ясно, й історикам «по той бік залізної заслони» нема жодних труднощів встановити дату заснування Української Академії Наук, навіть якщо брати до уваги те, що багато, колосально багато, було знищено літератури в 30-их роках, коли з Академії вантажні авта вивозили видання Академії на паперові фабрики, а в 40-их роках, коли під час евакуації палили книжки та рукописи, і нарешті — останню гекатомбу: масове знищення українських архівів та літератури в бібліотеці Академії Наук. Але все ж таки, не зважаючи на це нищення, залишилося дещо в інших бібліотеках, і встановити дату заснування ВУАН можна без жодного труду.

Проте ми бачимо в советських виданнях масове фальшування історії Української Академії Наук.

З 1940-их років почалося систематичне фальшування історії Української Академії Наук у советській літературі. Так, в «Большой Советской Энциклопедии» (М., 1947, т. 55) надруковано стисло: «Академия Наук УССР основана в 1919 году». У другому виданні тієї ж «БСЭ» (1949, т. I) сказано вже «докладніше»: «Академия Наук УССР... основана в 1919 году после победы на Украине Советской власти».

Довелося переробляти і біографії діячів ВУАН: про В. І. Вернадського сказано, що він був президентом Академії, заснованої в 1919 році (БСЭ, II. т. 7).

Найбільш показове з погляду фальшування історії ВУАН є фундаментальне видання Академії Наук УССР: «Розвиток науки в Українській РСР за 40 років». Редагувала книгу колегія, з президентом О. В. Палладіним на чолі; в складі її були академіки та наукові співробітники АН УРСР. Том має 529 сторінок. У шістьох статтях автори твердять, що Українську Академію Наук заснувала советська влада. Найбільш цікава стаття О. В. Палладіна, що написав так: «Після встановлення Радянської влади на Україні була заснована Українська Академія Наук. Сам факт організації Академії Наук у тяжкі роки громадянської війни і господарської розрухи був яскра-

⁶) «Україна», 1925, ч. 1-2, стор. 217. Д. Дорошенко, Там же, стор. 361-364. Гетьман Павло Скоропадський, Українська культурна праця на Гетьманщині в 1918 році. «Державна Думка», Філадельфія, 1951, ч. 4, стор. 33-34. Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, ч. 1, Мюнхен, 1955, стор. 11-16.

⁷) Н. Полонська-Василенко, Там же, стор. 17-18. Архiepіскоп Сильвестер Гаєвський, До спогадів про академіка А. Кримського. «Віра й Культура», Вінніпег, 1954, ч. 7, стор. 18.

вим свідченням піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про розвиток науки і культури в Українській РСР»⁸.

Це твердження президента О. В. Палладіна цікаве своїм виключним цинізмом. Він належав до тієї генерації вчених (народився в 1885 році), що були сучасниками заснування ВУАН, себто — в час організації ВУАН мав 33 роки і не міг не знати про заснування ВУАН, тим більше, що батько його був запрошений до Організаційної Комісії, але через хворобу не міг брати в ній участі⁹. Таким чином ми маємо в цій статті свідоме фальшування.

Цікаво, що автори, які датують заснування ВУАН 1919 роком, не солідарні між собою: В. М. Чуїсів та О. О. Нестеренко — економісти — пишуть, що Академію Наук засновано в лютому 1919 року¹⁰. Дата ця дуже неймовірна: на початку лютого 1919 року большевики оволоділи Києвом і вели жорстокі бої з армією УНР. Ясно, що їм було не до заснування Академії. Це зрозумів академік Г. М. Савін, математик, і вніс корективу — він пише так: «Незабаром після встановлення Радянської влади на Україні Рада Народних Комісарів Української РСР прийняла (в червні 1919 р.) постанову про організацію Академії Наук УРСР»¹¹. Залишається неясним: чому в складі Академії Наук не було до 1929 року жодного комуніста? Чому партія та уряд так жорстко переслідували Академію Наук, академіків та співробітників: арештовували їх, засилали до концтаборів, ліквідували цілі гуманітарні відділи, палили рукописи, книги? Ясно, що все це свідчить про боротьбу, яку вів большевицький уряд з Академією Наук.

Щодо інших фальсифікацій, то варто зупинитися на таких: академік Г. М. Савін пише, що після заснування Академії Наук в червні 1919 року, в Українській Академії Наук вперше був організований Інститут Технічної Механіки: «Вперше в історії науки в систему інститутів Академії Наук було включено інститут технологічного профілю». Це твердження повторює й академік Ф. П. Белянкін: про заснування цього інституту він пише, що це був «перший випадок в історії, коли в систему інститутів Академії Наук було включено інститут технічного профілю, і діячі техніки обрані дійсними членами Академії»¹².

Подані висловлювання двох академіків, визначних фахівців, дуже цікаві й важливі. Помилка їх у тому, що Інститут Технічної Механіки був заснований в 1918 році, а не в 1919 році. Внесений він був у план Академії тому, що в її Організаційній Комісії був визначний фахівець, професор С. П. Тимошенко — спеціально для організації Відділу механіки. Він був призначений членом Академії першого її складу на катедру Технічної механіки¹³.

8) «Розвиток науки в Українській РСР за 40 років». К., 1957. Передмова, П.

9) Д. Дорошенко, Там же, стор. 361.

10) «Розвиток науки...», стор. 59.

11) «Розвиток науки...», стор. 176.

12) Там же, стор. 487.

13) Д. Дорошенко, Там же, стор. 364.

Таким чином слава першости запровадження до Академії Наук технічних наук цілком належить гетьманському урядові, а не большевицькому. Дуже цікаві сторінки спогадів С. П. Тимошенка про те, як він переживав 1919-й рік у Києві: «Академія Наук була в критичному становищі. Платні службовці не одержували, а бюджет 1919 року не був затверджений і взагалі було неясно — чи буде існувати Академія?» Треба було звернутися до «прем'єра Раковського». Пішов до нього С. П. Тимошенко і йому пощастило зацікавити Раковського й здобути на деякий час платню Академії. «Академія продовжувала свою діяльність... але треба було друкувати наукові праці, протоколи засідань тощо, а паперу не було й всі офіційні прохання Академії були марні»¹⁴.

Які далекі ці спогади від заяв різних авторів, що партія, мовляв, піклувалася про Академію Наук!

З авторами, яких цитовано вище (академіками Г. Савіним та Ф. Беляніним), стався такий епізод. 1957 року було надруковано книгу з їхніми статтями про заснування Інституту Технічної Механіки советським урядом у 1919 році. А в 1958 році Київ відвідав С. П. Тимошенко, якого делегував уряд США для ознайомлення зі станом технічної освіти в СРСР. Тимошенко так описував відвідини Інституту Механіки: «Прошло сорок років (1958 рік!) з того часу, як я складав план діяльності цього Інституту і, звичайно, цікаво було подивитися, що з моїх плянів здійснилося». Завідував Інститутом академік Г. М. Савін¹⁵. Можна уявити собі, як ніяково почував себе при цих розмовах академік Г. Савін, що рік тому писав про «заслуги советів» у справі організації цього ж таки Інституту в 1919 році...

А може сперечалися вони з приводу дати заснування Інституту? Згадуються слова Святослава: «Мертві бо сорому не мають...» Так само й советські автори...

Я зупинилася трохи забагато на епізоді з С. П. Тимошенком, але причини для цього були, крім незвичайного збігу обставин, ще ті, що С. Тимошенко — світової слави вчений і спогади його дуже популярні.

У тому ж виданні АН УРСР д-р Ф. Лось стверджував заснування Української Академії Наук в 1919 році¹⁶. 1959 року ту ж дату подано в книзі «Культурне будівництво в Українській РСР» (т. I, стор. 123). М. Коваль у статті «До питання про створення та діяльність наукових історичних установ на Україні в перші роки Радянської влади» каже: «Українська Академія Наук (УАН), створена 1919 року, являла собою вищу державну науководослідну і контролюючу установу, покликану служити інтересам соціалістичного будівництва на Україні»¹⁷.

Фальшива дата «прикрашає» сторінки «наукових» видань; її можна знайти в газетах; її подано в «Путеводителе-справочнике», розрахованому

14) С. Тимошенко, Воспоминания. Париж, 1963, стор. 164.

15) С. Тимошенко, Там же, стор. 383.

16) «Розвиток науки...», стор. 32.

17) «Український Історичний Журнал», К., 1966, ч. 4, стор. 66.

на широкий збут. Там читаємо: «Украинская Академия Наук основана в 1919 году сразу после того, как Красная армия выгнала из города немецких захватчиков и банды буржуазных националистов. Ее первым президентом был известный ученый В. И. Вернадский»¹⁸.

Усе, що приведено вище, дуже важливе. Ми бачимо, що протягом 20 років (з середини 1940-их років) ведеться тверда лінія фальшування дати заснування Академії Наук. З одного боку — це дуже показове, бо підкреслює важливість заснування Академії Наук в Україні і тому заслуга перед майбутнім приписується большевицькому урядові. З другого боку — на цьому окремому факті ми бачимо, в якому страшному полоні перебувають учені в УССР! Для них нема зміни: чи то Сталін, чи Хрущов, чи Брежнев та його компанія — диктатура однаково тяжить над тими вченими й найвизначніші з них — комуніст-президент О. В. Палладін, академіки Г. М. Савін та Ф. П. Белянкін, історики-доктори Ф. Е. Лось та В. А. Дядиченко — не сміють сказати правди в такому безсумнівному питанні, сучасники якого ще живуть! Навіть гірше: ще за Сталіна можна було готувати ювілей в 1928 році, себто «урбі ет орбі» визнавати, що заснована Академія за гетьмана, а за Сталінових спадкоємців — цього казати не вільно.

Насуваються інші питання, трагічні, грізні: як фальшується історія України взагалі, як вчені-раби примушені давати свої імена під партійними фальсифікатами; яку, нарешті, наукову цінність мають усі ці видання, такі імпозантні, розкішні, якими тепер ССРСР засипає, «в порядку культурного обмєна», вільний світ! І дійсно: чи справді це «обмін», а не «обман»?

¹⁸) «Путеводитель-справочник». Гос. издательство политической литературы УССР. Редак. колегія: А. Н. Жуков, Леон Даен, Иван Позняк, М. Черл. стор. 71.

**ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ**

В. ЧАПЛЕНКО

ПРО ЗАНЕПАД НАШОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

У своїй статті «Завдання нашої літературної творчості на чужині» («Визвольний шлях», кн. VII-VIII за 1965 р.) я розглянув стан нашої літературної творчості у вільному світі, але тільки частково заторкнув хиби нашої літературної критики, згадавши між іншим карколомні вправи на цьому полі Ю. Лавріненка. А тимчасом без інформації про стан літературної критики не можна уявити цілоти нашого літературного процесу, оскільки критика — неминучий і невіднятний супровід літературної творчості, хоч і потрібна більш читачам та історикам літератури, ніж самим письменникам.

Тим то я хотів би дати певного роду доповнення до отієї моєї статті про літературну творчість у вигляді коротенького огляду нашої критичної діяльності. На жаль, тут доводиться наперед сказати, що в нашій сучасній еміграційній літературній критиці більше негативного, як позитивного, і тому її розгляд мимохіть мусить звестися до констатації переважно хибного, нездорового, ба й шкідливого.

Спинюся на деяких із цих хиб, хиб, що в своїй сукупності творять досить таки похмуре тло і викликають тривогу за долю нашої літературно-критичної думки на цьому етапі.

1. *Відкривання відкритих америк.* Згідно з елементарною вимогою всякої наукової діяльності, кожен науковець повинен, поперше, знати те, що зроблено перед ним, чи що сказано про об'єкт його досліду раніше, а подруге — він повинен давати таку чи таку оцінку того раніше зробленого. Якщо зроблене раніше є якимсь здобутком дослідження, то дослідник повинен узяти це на увагу і піти далі, з'ясовуючи наукову істину. Літературна критика — це частина науки, що називається літературознавством, і тому щойно сказане обов'язкове також і для літературних критиків.

Якщо тепер оглянутись на наш пройдений шлях — на 20-річний період нашої «новоемігрантської» літературної критики, то можна констатувати, що цієї загальновідомої елементарної вимоги наша критика додержувалась тільки на самому початку. От, наприклад, Ю. Шерех, писавши про Аркадіїв Любченків «Вертеп», зазначив, що, мовляв, В. Чапленко вже писав про вплив на цей твір творчості М. Коцюбинського; така згадка про дослідника-попередника була і в його статті про творчість М. Зерова («Хорс», 1946 р.)*. Але така «ідилічна» поведінка дуже скоро обірвалась і в Ю. Шереха. Наприклад, він ще згадував мою критичну діяльність у своїй доповіді на конференції МУР-у в Ашафенбурзі, та як я на тій конференції, після його доповіді, виступив з критикою управи, де він був фактичним керівником, то вже в пізніш надрукованому тексті цієї доповіді мене не було. Не передрукував він і своєї позитивної критичної оцінки моєї збірки «Муза» в своєму збірникові під чуднуватою назвою «Не для дітей» (Нью-Йорк, 1964 р.),

*) Я згадую й згадуватиму далі випадки, зв'язані з моєю діяльністю, як, сказати б, готові до вжитку, хоч, звичайно, будуть і інші відомі мені факти.

хоч передрукував снобістську «Велику статтю про малий вірш». Правда, цей останній факт трохи іншого порядку, але й він свідчить про «еволюцію» цього, безперечно, освіченого критика в напрямку до несумісної з науковим мисленням нестерпності. Коли я написав рецензію на книжку В. Гайдарівського «Заячий пастух» (а це була перша на це видання рецензія), то ті, що писали пізніше, за винятком одного К. Туркала (людини в літературній критиці випадкової, але, як бачимо, сумлінної), як правило, не згадували ні цієї моєї рецензії, ні інших попередників. Звичайно, в окремих випадках рецензент може не знати про якусь надруковану в малопоширеному виданні рецензію, але тут це було виключене: рецензії на «Заячого пастуха» були друковані в «Нових днях» та в «Свободі». Крім того, я знаю й конкретні випадки, коли рецензенти знали про попередні рецензії, але свідомо їх не згадали. Напр., Г. Костюк у своїй доповіді, з якою він «гастролював» по наших скупченнях, а потім надрукував у журналі «Нові дні» під заголовком «Українська еміграційна художня (? — В. Ч.) проза за 1965 р.» («Нові дні», ч.ч. 196 й 197 за 1966 р.), розглядавши твори Д. Гуменної, Л. Коваленко, В. Гайдарівського й інших, не згадав ні Вадимових Сварогових раніш надрукованих рецензій, ні моїх, а згадав тільки одного рецензента — якогось Ю. Клинового, що написав рецензію на книжку П. Малаяра «Чайка». Я вперше чую це прізвище, рецензії Клинового не читав, тим і не можу сказати, чи він справді «поважний і вдумливий критик», як його рекомендує Г. Костюк (хоч він своє прізвище пише неправильно: треба б «Кленовий», бо воно не від «клин», від «клен»), а також не можу зрозуміти, чому саме на цього критика Костюк покликається як на авторитет, коли зігнорував хоч би такого видатного критика, як Сварог. (Далі я спробую з'ясувати, яку критичну вартість має ця спілка Г. Костюка з Ю. Клиновим). Але що особливо обурює, так це те, що Г. Костюк ані словом не згадав раніш опублікованого широкого огляду нашої еміграційної літератури Г. Черінь — «Десять останніх літ», який (огляд) був надрукований у журналі «Само-стійна Україна», в числах, від 6-го за 1965 р. почавши і 3-4 за 1966 р. закінчивши. Ні словом, кажу, не згадав! Так ніби перед його виступом у цьому була цілковита порожнеча.

Коли думаєш про ці кричущі порушення принципів наукового дослідження й звичайної журналістичної етики, то мимоволі доводиться робити висновок, що цим критикам, либонь, так хочеться, щоб не було такого враження, що не вони перші... відкривають Америки. Саме так, саме це порівняння найбільше надається для характеристики цього негативного явища в нашій сучасній літературній критиці, дарма що навіть Х. Колюмб, як тепер виявляють наукові дослідження, не був абсолютно першим європейським відкривцем Нового світу.

Я не кажу вже про те, що ці критики нехтують теж елементарною науковою вимогою вказувати джерела цитат та тих матеріалів, що ними вони користуються. Особливо це обов'язкове в таких більших працях, як ота Костюкова доповідь. Він, наприклад, цитує Ю. Клинового, але не подає, з якого видання він ці слова взяв. Взагалі бібліографії в нього зовсім немає, і тому фактичний момент його доповіді, сказати б, висить у повітрі.

Але далі я мушу сконстатувати ще гірше, ще доганнянніше явище, зв'язане з отим свідомим чи несвідомим ігноруванням попередніх досягів у критиці — безцеремонне «запозичання» думок з попередніх дослідів без згадки про авторів тих думок. От я в отій своїй статті «Завдання нашої літературної творчості на чужині» либонь таки вперше сконстатував сумний факт, що наша еміграційна громадськість більше тепер цікавиться «радянськими» письменниками, ніж еміграційними. Я тоді спробував з'ясувати й причину цього прикрого для еміграційних письменників явища. І от Юрій Тис у передовій статті журналу «Овид», за січень-березень 1966 р., під заголовком (статті) «Справжня літературна творчість» мало не дослівно повторив цю мою думку, а про те, що це було значно раніш уже сказано в іншого автора, ані тельня. Він написав так: «Читачі не знаходять нових ідей і перестають цікавитися новими появами, бо згори переконані, що ледве чи знайдуть у них щось нове». У мене написано так: «ми, мовляв, уже знаєм, що вони можуть написати» (стор. 741). Ширше зіставлення обох статей показує збіжність ще переконливіше. Чому ж тоді не можна було Тисові написати, що от, мовляв, так і так, один із наших критиків уже вдарив на сполох? (До речі, заголовок Тисової статті «Справжня літературна творчість» теж багадає мій вислів «справжні творчі шукання»).

Так само вчинив і молодий поет Б. Рубчак у своїй статті під химерним заголовком «Шукаючи справжнього культобміну, справжнього Зерова і справжньої літератури» (і тут «справжня література»!), що була надрукована в мюнхенському журналі «Сучасність» за серпень і вересень 1965 р. (Проміжок часу між появою моєї статті і цією останньою публікацією не такий уже великий, але ж я зробив доповідь на цю тему в Літературно-мистецькому клубі в Нью-Йорку ще 12 березня 1965 р., і про це були дописи в газетах). Рубчак написав так: «Я хочу висловити аж занадто ясну правду, що сьогодні розвитком емігрантської літератури майже ніхто не цікавиться. Натомість усі кинулися цікавитися літературою на Україні». Але з цією Рубчаковою «запозичкою» сталася ще й така парадоксальна, ба й неймовірна пригода: І. Смолій у своїй статті «Про еміграційну літературу» («Свобода», ч. 220 з 7 грудня 1965 р.) цю фактично мою думку проти-поставив... мойй, визначивши, очевидно, на цій підставі (бо він процитував оті Рубчакові слова) Рубчакову статтю, як «зразок глибокої й конструктивної критики» та «позитивний, конкретний (? — В. Ч.) голос про шляхи розвитку еміграційної літератури».

От бачите, які чудасії творяться у нашій критиці! Можна знайти таку ж еквілібристику і в Г. Костюка. У своєму коротшому «перегляді» (його рислів) еміграційної літератури, надрукованому в новоульмівській газеті «Українські вісті», ч. 23 з 5. 6. 1966 р., під заголовком «Українська література на еміграції» він спробував був виборсатися з теорії єдиного потоку, про яку я писав ув отій своїй статті. Але він тут, діявши за прислів'ям: «Як не в стовп головою, так у яму ногою», похитнувся уже в іншу крайність, бо написав таке: «Двоторовість (польонізм! по-нашому «двоколійність», — В. Ч.) українського пореволюційного процесу — це чаявний і незаперечний факт. Через дуже складні політично-соціальні (чому «соціальні»? хіба ми емігрували з соціальних, а не національних причин? — В. Ч.) обставини літературний процес після 1920 р. пішов, на жаль, двома,

правда, нерівномірними шляхами: літературний процес у рідному краю — в Україні і літературний процес поза межами рідного краю — в еміграції». (Я пропустив тут наявні в автора, але непотрібні коми та змінив недоречну конфігурацію тексту). Хоч мені ясно, що цим уступом він відштовхується від мого звинувачення «Слова» в теоретичній і практичній орієнтації на теорію єдиного потоку, але на те, що, мовляв, «Чапленко безпідставно прикинув мені теорію єдиного потоку», він ані натякнув. Він волів «самостійно відкривати америку» і хоч отак скісно (непрямо) «запозичити» чужу думку. То інша справа, що в питанні про розмежування цих «двох шляхів», він пішов далі, аніж це було в мене. Справді таки: як не в стовп головою, так у яму ногою!

З моєї статті всякому ясно, що я розумію взаємлення цих двох секторів українського літературного процесу як діалектичний процес (не треба лякатись слова «діалектичний», бо це не більшовицька вигадка і навіть не марксистська), процес відштовхування-схрещування, бо це ж і творчість одного українського народу. А Г. Костюк ще й узагальнив свою «формулу» на весь час, від 1920 року почавши. Це очевидний нонсенс, бо в письменників «старої еміграції» не було ніяких розбіжностей із великою частиною батьківщинаних українських письменників — з письменниками західно-українських земель: майже всі вони дружно йшли під знаком «вісниківства». А ті з них, що не приєдналися до цього ідеологічно-політичного руху, могли мати деякі контакти навіть з «Радянською» Україною, ба й друкувались там (В. Винниченко). Але Костюк не був би Костюком, якби він не тільки допустився цієї історичної неправильності, а й узгіднив оте своє висловлювання з далішим розвитком своїх думок. А ті його дальші думки фактично перекреслили категоричність першого твердження про «двоторовість», бо вони ось як у нього «прозвучали»: «Початок пореволюційного літературного процесу в Україні датуємо жовтнем 1921 року, коли в Харкові на всі простори Землі Української (великі літери мої, — В. Ч.) прозвучав історичний «Наш Універсал (друга велика літера, — його — В. Ч.) — до робітників і пролетарських мистців українських», що його підписали Микола Хвильовий, Володимир Сосюра і Михайло Йогансен». «Формуємо загони!» — так проголошували перші молоді ентузіясти українського мистецького слова. — «Організуємо регулярну армію мистців. Наші лави крилаті сполучатимемо залізною дисципліною робочих ритмів і пролетарських метафор».

От бачите, яка тут патетика в нашого критика. Враження таке, що людина забула коли, де й для кого вона пише, заразившись настроєм хлоп'ячого «універсалу», того «універсалу», що в ньому автори (в Костюка «молоді ентузіясти») «одгетькувались» від «гною феодальної й буржуазної естетики», тобто заперечували все попереднє надбання української культури. Як відомо, всі ці три письменники пізніше самі відійшли від цих безглузких гасел. А Г. Костюк, як бачимо, ще й тепер їх підносить без найменшої критики, а «універсал» називає «історичним»! Аж дивуватись доводиться — чи думає ця людина про ті слова, яких уживає! А він же ще й додав, що цей «універсал» — «на всі простори Землі Української (великі літери мої, — В. Ч.) прозвучав», і цим самим він закреслив оте своє твердження про «двоторовість» тогочасної української літератури.

Прикладів на «запозичання» без покликання на джерела чужих думок чи отакої «полеміки», як у Г. Костюка, без називання опонента можна б навести більше, але я думаю, що й цього досить для того, щоб усвідомити наявність у нашій літературній критиці цієї болячки. Можна навіть сказати, що в такій атмосфері у нас виникли патологічні явища, коли деякі письменники (я знаю двох таких поетів) бояться публікувати свої твори, щоб, мовляв, у них не покрали їхніх думок та образів.

2. *Практика «методу викреслювання» в нашій літературній критиці.* Як відомо, досі в історії літературної критики взагалі такого методу не було. Звичайно культурні люди чинили так: якщо якийсь твір був поганий, якщо письменник не виявляв у своїй творчості відповідних здібностей, то цей твір чи й усю творчість такого невдахи піддавали нищівній критиці, обґрунтованій на аналізі текстів (а не голослівно). Така критика була й є, де її практикують, корисна, бо вона допомагає вилучати з даного письменства усякий непотріб, давати відкоша графоманам. Але для того, щоб так діяти, треба бути кваліфікованим критиком, треба володіти технікою критичної аналізи літературного твору, а цей хист і такі знання у нас, як відомо, не всім тим, що пнуться до пера, до літературно-критичної творчості, з ласки Бога чи долі дано. От такі люди й удалися до найпростішого способу боротьби з немилими їм письменниками — до «викреслювання» їх із літератури. Цей «метод», як рівняти його до попереднього, вже шкідливий, ба й шкідницький, бо він безпідставно збіднює нашу еміграційну літературу, зменшує наші здобутки. А започаткував практику методу «викреслювання» в нашій післявоєнній літературній житті «сюрреаліст», «модерніст» (чи хто він ще там є) І. Костецький, той Костецький, що я йому допоміг (як виявилось пізніше, на свою голову) влізти в нашу літературу, надрукувавши його першу новелю в авісбурзькому журналі «Заграва». Ще в мюнхенських літературних колах 40-их років (як мене тоді інформовано) він практикував таке: побачивши моє прізвище в якомусь друкованому тексті, хапав олівця і, вигукнувши: «А цього треба викреслити!» — урочисто... викреслював. Пізніше цей метод почали застосовувати Ю. Дивнич, І. Вагрянний, Улас Самчук, а останнього часу цим «методом» скористувався новоявлений горь-критик Г. Костюк (чому він «новоявлений» — про це буде сказано наприкінці цієї статті). Але цей останній спробував застосувати цей «метод» «хитріше», спробував, так би мовити, удосконалити його й заличкувати свої шкідницькі, мстиві заходи різними «потрібними заувагами». Проте в нього вийшла ця спроба так недолуго, що про неї можна сміливо сказати: «Як не ховай погане, а воно таки гляне». Інакше сказавши, він не зумів логічно впорядкувати свого матеріялу й свого тексту, а спартолив так, що, як кажуть, і пальці знати. Я маю на увазі оті його дві, уже згадувані статті про сучасну українську еміграційну літературну творчість. Спробую ці його писання проаналізувати.

От він написав зовсім виразний заголовок: «Українська еміграційна художня проза за 1965 рік», тобто виразно визначив і матеріял своєї теми («художня проза») і її часові межі («1965 рік»). Але, написавши цей заголовок, він мерщій похопився додати «декілька потрібних зауваг», що зразу ж порушили і зміст і часові межі його теми. Насамперед він написав

у цих »заввагах«: »До цього перегляду потрапили тільки ті твори, що вийшли вперше окремими книжками«. Для чого йому була потрібна ця »хитра« заввага? А для того, щоб »викреслити« з літератури історично-побутову повість »Пиворіз«, що була єдиною »окремою книжкою« виданою 1965 року не »вперше«, а »вдруге«, тобто другим виданням (але в новій редакції!). Далі він написав »іще точніше«, що до його »перегляду« потрапили »тільки ті твори, що їх автори потурбувались (? — В. Ч.) прислати на адресу ОУП »Слово«. Ще далі він зазначив, що »лише згадає« »ті книжки, які з тих чи інших причин« у »поле« його »овиду« (може, »зору«? — В. Ч.) не потрапили«. Забувши сказане про »окремі книжки«, він написав, що »неспроможний (? — В. Ч.) був вибирати й перечитати все з нашої мистецької прози, що друкувалося в періодичній пресі« (але це йому не перешкодило далі розглянути й цей матеріал). Нарешті він написав у цих »заввагах« ще й таке: »Мій огляд не обмежується стилем 1965 роком. Багато книжок, що позначені 1964 роком фактично вийшли в світ 1965-го. Тож, природно, вони також належать до балансу літературного 1965 року«. По-перше, звідки йому відомо, що »багато книжок«, на яких стоїть 1964 р., вийшли 1965 р.? Чи хтось його про кожний такий випадок інформував? Та й фактично в 1965 р. вийшло не так багато. І він посковзнувся на першій же книжці (ради якої він, мабуть, цю »заввагу« передусім і написав) — на »Скарзі майбутньому« Д. Гуменної! Ця книжка, з датою 1964 року, не тільки вийшла в світ того ж таки року, а й перша рецензія на неї — В. Сварога — з'явилася 1964 р. (в »Нових днях«, ч. 117, жовтень). Взагалі більшість тих книжок, що він їх »переглянув«, вийшла 1964 р., а деякі навіть 1963 р. (»Безсмертні«, з його спогадами про М. Зерова), ба навіть 1962 р. (»А світ такий гарний« В. Гайдарівського). »Смішні сльозини« М. Понеділка вийшли 1966 р. та він написав, що вони, мовляв, фактично вийшли в... грудні 1965 р. Але й це ще не все в порушенні його »хронологічних меж«: у дальшому викладі він просто забув про ці »межі« і пише про все, що тільки згадав, незалежно від років видання. Згадав він і те, що ще не тільки не видане, а й не дописане (»Тодір Сокір« Г. Журби), як також навіть те, чого йому »не вдалося побачити й досі« (»Степова квітка« М. Лазорського). Забувши про свій заголовок, про те, що він мав »переглянути« тільки »художню прозу«, він »переглянув« ще й драматичні твори, мемуари та критику. А зачепивши драматичну еміграційну творчість, він дозволив собі нечувано-обурливий вчинок: »розстроив« те, що вже ніяк не могло потрапити »в поле« його »овиду«, бо ніколи й ніде не виходило, — вигадану збірку п'єс Фотія Мелешка. Для чого ж потрібна була йому ця нечесна гра, ця вигадка! А для того, щоб »викреслити з літератури« невинного письменника, з яким у нього є якісь особисті порахунки, як про це свідчить його (Костюків) лист, надрукований у »Листах до приятелів«, ч. 3-4 за 1964 р. Ось як він написав про еміграційну драматургію та Фотія Мелешка: »На жаль, найслабше місце (? — В. Ч.) наше — драматургічна література. Тут минулий рік (1964? — В. Ч.) фактично не дав нам нічого. Правда, вийшла збірка п'єс Фотія Мелешка. Але треба сказати, що Фотій Мелешко, автор розлогого роману »Три покоління«, з природи своєї (? — В. Ч.) зовсім не драматург. До того ж п'єси його з боку формально-ідейного (? — В. Ч.) спізнились щонайменше на 50 років. Тому поява цих п'єс тепер є звичайний

анахронізм». Дехто з моїх знайомих казав мені, що, мовляв, »то він хотів вас розтроцяти, бо ж то ваші »Драматичні твори« вийшли 1964 року, аж 9 п'єс, а одна одноактівка була надрукована того ж року в журналі »Молода Україна«. Та я з свого боку можу сказати, що ні, не мене він хотів цією »критикою« »викреслити«, а таки Мелешка. Про видання моїх »Драматичних творів« він знав, говорив мені про них ще до того, як я написав про його »політичну лінію« в »Слові«. Мене він хотів »викреслити серйозніше«, зуздром, а не тільки з драмами. Про мене як письменника взагалі немає ані найменшої згадки в обох його статтях, дарма що в другій, надрукованій в »Українських вістях«, він пише про пореволюційну літературу, від 1919 року почавши (наводить дату з Винниченкового щоденника), тобто від дати першої моєї публікації. Отака, як бачите, в людини сміливість: захотів — і одним махом »перекреслив« творче надбання українського письменника за 45 років!

Але тут можуть виникнути питання: що він таке, цей Костюк? Що дало йому право отак »сміливо« поратись в українській літературі, отак »швидко« — як він пише — »проходжуватись її садами й покрученими (? — В. Ч.) дорогами«?

На ці питання я спробую відповісти наприкінці цієї статті, коли перед очима в читача буде більше фактичного матеріалу.

3. *Занепад нашої літературної критики на чужині.* Хто стежив за нашою літературною критикою від початку »нової еміграції«, той не може не сконстатувати виразного її занепаду на етапі останніх кількох років. Цей занепад виявився передусім у тому, що декотрі з фахових критиків помирали (О. Грицай, В. Державин), а декотрі відійшли від цієї невдячної в наших умовах діяльності. Молодого ж національного доросту тут, як і в інших українознавчих царинах, немає: наша молодь вчиться того, чого вимагає життя, — інженерії тощо. Отже, сталося передусім кількісне зменшення нашого критичного загону. Активніших критиків тепер можна на пальцях однієї руки перелічити. Це В. Сварог, Ю. Юриняк, Г. Черінь, О. Чернова і ще, може, дехто. Але й згадані тут пишуть тільки принагідно, від випадку до випадку, а не систематично, як це свого часу робив, наприклад, Ю. Шерех. Правда, Г. Костюк ув отім своїм »перегляді« назвав аж 29 прізвищ, але ж він, пишучи про 1965 р., поперше, згадав усіх тих, хто будь-коли на протязі останнього 20-річчя писав на літературні теми, а подруге — поплутав властиву літературну критику з історією літератури, ба й з публіцистикою. Бо де й коли, наприклад, Д. Чижевський виступав як український критик? Він перевидавав написану ще за »старої еміграції« »Історію української літератури«, доведену до середини XIX ст., — але яке це має відношення до сучасної української еміграційної критики? Л. Білецький досліджував творчість Т. Шевченка, почасти Лесі Українки, видав перший том »Історії української літератури«, що в ньому розглянув тільки українську народну словесність. М. Шлемкевич та В. Гришко — це видатні публіцисти й політичні діячі, а не літературні критики. Б. Кравців та І. Кошелівець (про якого ще буде мова далі) спеціалізувались на викриванні політичного переслідування українських письменників на Україні. Годі сказати, з яких міркувань Г. Костюк не забув згадати серед критиків і

цілковиту в цьому розумінні фікцію — «Бориса Подоляка». Скільки мені відомо, під цим підписом у нас не появилось за все 20-річчя нічого гідного уваги. Він, правда, терся біля деяких редакцій та організації письменників «МУР», але ніякої критичної діяльності не проявляв, і з огляду на таку його роллю, серед письменників, з ініціативи однієї письменниці, його жартом називали «Подолячок». А Г. Костюк же не забув згадати його як критика в обох своїх статтях! У статті «Українська еміграційна художня проза за 1965 р.» він приєднав «Бориса Подоляка» до тих, що «систематично виступали на літературні й мистецькі теми», а в статті «Українська література на еміграції» поставив ув один шерг з тими, що мають на списках своїх заслуг «книжки та статті» (не «або статті») і що «допомогли теоретично усвідомити цю добу і мистецькі та ідейні шукання в ній». Чому він згадав і мене як критика у першій своїй статті (у другій мене вже нема), це знаємо тільки я та він.

Такий невеселий кількісний бік справи. А як розглянути критично якісний стан нашої сучасної літературної критики на чужині, то висновок буде ще сумніший. Для того, щоб це підтвердити, я скажу дещо насамперед про І. Кошелівця, як, сказати б «передпоказову» в цьому розумінні постать («показовою» буде в нас далі сам Костюк). Поперше, треба сказати, що пише він «критику» з службового обов'язку, а не з внутрішньої потреби чи покликання: до цього його зобов'язує посада редактора літературного журналу «Сучасність». Подруте, він, як уже казано, останніми роками спеціалізувався (з тієї ж таки причини) на критиці «радянських» письменників. Але й цих він розглядає здебільшого з «наплювательської точки погляду», з висоти якогось бундючного «європеїзму» (вміє читати по-французькому!), а той «європеїзм» у нього — це «модернізм», чи «сюрреалізм», а не якісь там «традиційні» напрямки. Висловлюється він голосливо, бездоказово, оперуючи здебільшого такими словами, як «конвенційно» чи «неконвенційно» щось написано. Це можна знайти в будь-якому його писанні, от хоч би й у недавньому його огляді «радянських» літературних журналів за першу чверть 1966 р. («Сучасність», кн. 5). У цьому огляді він проглянув на швидку руч харківський «Прапор», львівський «Жовтень» та київську «Вітчизну». Тут він безапеляційно кидає такі визначення, як от «речі абсолютно позалітературні» чи «фрагменти рівня шкільних вправ» або, навпаки, «справжній поетичний шедевр» (про переклад з грузинської поезії М. Бажана), «на таку високу поезію рідко доводиться натрапляти не тільки в українській, а й у світовій літературі» (про «Уроки поезії» Л. Первомайського, що насправді не варті такої високої оцінки). Я, звичайно, не беру під спеціальну оборону «радянських» письменників, але думаю, що такими голосливими фразами їхньої творчості не з'ясувати і через те з такої, як у Кошелівця критики, немає ніякої користи ні «радянським», ні нашим літературознавцям та читачам. А він же допустився ще й, сказати б, «антиукраїнського» вибрику, спираючись на свою «наплювательську» критику цих журналів. Знайшовши в «Прапорі» тільки чотири варті його уваги вірші, він патетично вигукує: «Чи варто ради такого скупого вжитку місяць-у-місяць видавати товстий журнал?» І його висновок з цього: «Якби моє слово могло дійти до читачів «Прапора», я порадив би їм припинити передплату цього журналу й читати «Новый мир» Твардов-

ського». Він передбачає обурення з приводу цього вибрику «національно свідомих» (іронічні лапки!) земляків на еміграції, але вважає, що «щось справді літературне», що його можуть знайти українські читачі в «Новому мирі», важливіше за будь-який патріотизм. Я вже звернув був увагу на ці його «проросійські симпатії» і писав про це в своїй статті «Завдання нашої літературної творчості на чужині», а це маємо нове на ці «симпатії» підтвердження. «Чимсь справді літературним» був для нього опис життя в концтаборах Солженіцина, хоч це тільки нарис, спогад, а не повість у літературному розумінні, і успіх цього писання — це був успіх політичний, а не літературний. Чи варто на таку творчість орієнтувати українського читача, протиставлячи її творчості українських письменників на Україні й поза Україною? Не може Кошелівець, зрозуміла річ, гудити й європейських «модерністів», тим то він похвалив «дуже культурну замітку» (бачите, яке поплескування по плечі!) Михайлини Коцюбинської про Жака Превера та її ж переклади одинадцятих його поезій, надрукованих у «Жовтні». У цих перекладах йому, мабуть, заїмпонували «беззначчя» та верлібр. Вірші Жака Превера, справді, непогані, в них є певний зміст та образність, але й коми їм би не пошкодили, а, може, й, навпаки, допомогли б чи хоч усунули б потребу самим читачам подумки ті коми розставляти. Можна думати, що в цього французького поета трохи вчилася й наша Діма, як про це свідчать деякі спільні моменти у вірші Превера «Улітку як і взимку» та в Дімінім «У Парижі над Сеною» (рибалки й кльошарі). У всякому разі, якби наші «модерністи» писали хоч так, як Превер, то я б нічого проти них не мав, ба й вітав би їх як новаторів. Але що ж можна сказати, коли наш «модерніст» В. Барка зумів навіть Шекспіра зробити... незрозумілим. Цей факт варто тут згадати ще й тому, що він зв'язаний з критичною поведінкою не кого як того ж таки І. Кошелівця. Надрукувавши в ч. 5 «Сучасності» Барчин переклад однієї із сцен «Короля Ліра», він у передньому слові від редакції зазначив, що «властивості конгеніального українського втілення (? — В. Ч.) виступають у цій сцені особливо яскраво». Щоб читачі побачили, що це за «конгеніальність» та «яскравість», я наведу тут перші кілька реплік у суцільному тексті.

Поле коло Дувру. Вихід (ніякого знаку, — В. Ч.) Глостер і Едгар (одягнутий як селянин).

Глостер Коли я вийду на вершок цієї кручі?

Едгар Вже вибираєтесь. Ідем же трудно, бачте!

Глостер Здається, ґрунт пологий.

Едгар Страхітливий прислон.

Тш! Море чуєте?

Глостер Ні, справді.

Едгар Тож інші змисли неодоладні в вас ростуть — від болю очей.

Глостер Це — може, дійсно.

Здається, голос твій інакший, і говориш у кращій суті й реченні, як досі.

Едгар Ви дуже зведені. Нічим я не змінивсь, крім одягу.

У цьому маленькому тексті багато недоладностей і фіктивних утворень, що роблять його безвартісним (якщо навіть не рівняти з оригіналом, а брати це як український самодостатній текст). Чому немає ніякого знаку між ім'ям персонажу й його реплікою? Що значить «вибираєтесь»? Чому «ґрунт пологий»? Що таке «прислон»? Чому на запитання «чи море чує?» у відповіді двое взаємосуперечних слів «ні, справді»? Чому «змисли»? Що таке «ви дуже зведені»? «Нічим я не змінивсь» замість «ні в чому»...

А ось як це місце переклав М. Рильський.

»Поле недалеко Дувра. Входять Глостер і Едгар, одягнений по-селянському.

Глостер

Коли ж дійдемо ми на верховину?

Едгар (в такому розміщенні тексту знак непотрібний, — В. Ч.)

Вже скоро. Чуєте, як тяжко йти?

Глостер

Дорога нібито звичайна.

Едгар

Ні,

По кручі ми беремось. Чути вам,

Як море гомонить?

Глостер

Ні, я не чую.

Едгар

Не тільки зір, а й інші почуття

У вас притуплені.

Глостер

А може, й справді!

Мені здається — голос твій змінився

І кращою ти мовою говориш,

Ніж досі.

Едгар

Помиляєтесь. Я тільки

В одязі іншій¹.

Як бачимо, порівняння виходить не на користь Барчиного харамаркання (а воно ж тут іще й не все!), а критик І. Кошелівець називає це «конґеніальним» та «яскравим» перекладом. Така «рекомендація» характеризує не тільки перекладача, а й цього критика.

Але, кажу, І. Кошелівець — це все таки ще не «найпоказовіша» постать для сучасного занепаду якості нашої критики. Його тексти хоч із мовного боку грамотні, і такі помилки, як от «який би міг постачити всі органи» (російська конструкція замість «постачити всім органам»), трапляються в нього досить рідко. (Тронія про «постачання поезій усім органам» відноситься до творчості І. Муратова, хоч цей поет тепер пише краще, ніж розхвалений у Кошелівця Первомайський).

¹) Уільям Шекспір. Том 3, стор. 157. Київ, 1964 р.

Справжній, «найпоказовіший» критик занепадного етапу нашої критики, як я вже також казав, — це Г. Костюк. Ув отих двох його статтях, як у поганому фокусі, відбилися усі найгірші явища нашої критики. Вони прикметні якнайбільшим спримітивізуванням критичної думки, невмінням не тільки фахово проаналізувати критикований твір, а й логічно впорядкувати текст самої критичної статті, не кажучи вже про обмеженість теоретично-літературознавчих знань. Про це свідчить уже сказане попереду, ота його безпорадність у визначенні теми та матеріалу, а далі ми знайдемо ще більше на це доказів. Бо про яку літературознавчу кваліфікацію може свідчити хоч би ось це його висловлювання?

«Літературна критика — невдячний і тяжкий ґатунок (? — В. Ч.) творчості (? — В. Ч.). Поезію, і то навіть дуже добру (sic! — В. Ч.), рівно ж як і новелю, оповідання, нарис чи й певний розділ з роману можна інколи писати в собвеї, у відпочинковий час на праці, у парку, у час прогульки (? — В. Ч.) за містом, лежачи над океаном. Але добру, не кажу вже книжку, а критичну статтю можна написати тільки в університетській бібліотеці, тільки в робочому кабінеті критика...» (У цій цитаті я пропустив деякі непотрібні коми). Бачите, яке в цього «критика» уявлення про «секрети літературної творчості»? Чи не на Юрієві Косачеві, який, як я про це згадував у своїй статті, дописував своє оповідання на розі редакторського стола, побудував він цю свою «теорію»? Плутає Г. Костюк і різні літературознавчі поняття — жанру, сюжету, літературних напрямків та методів. От він називає псевдоетимологічну розвідку Д. Гуменної «Родинний альбом» — «мистецькою візією-казкою» та ще й гудить «деяких критиків» за «в'їдливо-подратовану (розділка моя, — В. Ч.) реакцію» на це писання (у доповіді в Нью-Йорку він сказав: «злісна критика Чапленка», тобто «Чапленкова»). Уживши тут терміну «візія-казка», він зрадив своє незнання того, що казка — епічний жанр, і в ній мусить бути сюжет, — а який же сюжет у «Родинному альбомі»? Про книжку В. Гайдарівського «А світ такий гарний» він, з одного боку, пише, що «він використовує традиційну сюжетну форму (? — В. Ч.) реалістичного письма», а з другого — відганяє від нього «сучасних епігонів давно пережитої реалістично-побутової манери», що нібито «надаремно пробують за це чіплятися» (в розумінні, очевидно, з заміром перетягти цього талановитого письменника на свій бік, — В. Ч.). От яка в нього логіка! Але й це ще не все для цієї «глибокодумної» логіки. Він далі пише, що «реалізм Гайдарівського — це реалізм Довженкової «Землі» чи «Поеми про море». Як відомо, «Земля» — це романтичний з елементами символізму твір, а «Поема про море» — гидкий зразок «сопреалізму», тобто брехня. Книжка В. Гайдарівського нічого спільного з цими Довженковими творами не має, це, справді, реалістичні твори, а в найкращім із них — у повісті «А світ такий гарний» є й справжній — коли хоче — побутовий реалізм, що показує правдиво огидну більшовицьку дійсність. А «казкового учуднення» в цій збірці й зовсім немає, бо те, що бачать засипані в шахті шахтарі, — то тільки галюцинації, звичайне в такій ситуації явище, як це я довів у статті «Творчі шукання в мистецтві» («Визвольний шлях», ч. VII-VIII за 1964 р.).

Не розуміючи жанрів, він (Костюк би то) не зумів розмежувати справжньої «художньої прози» та мемуаристики. Щодо мемуаристики, то

він, поперше, чомусь уважає, що «це... науково ще мало опрацьований гатунок (? — В. Ч.) творчости» (? — В. Ч.), а подруге — він згоден з тим, що (нібито) «ніхто ніде не заперечував і не заперечує великого значення і особливо місця (? — В. Ч.) мемуаристики в літературному процесі всіх віків і всіх народів». А далі, заходжуючись біля розгляду спогадів Уласа Самчука «На білому коні», він написав таке: «Дуже тяжко, а то й майже неможливо провести виразну межу між мемуаристикою і художньою літературою». У цих Самчукових спогадах він навіть добачив якусь «ускладнену сюжетну лінію розповіді», що робить їх «тільки жанровим різновидням (? — В. Ч.) мистецької прози». Чи не вплив це тієї недоброї практики, коли деякі наші письменники, а ще більше люди, які взагалі ніколи не були письменниками-белетристами і не думали ними бути, на старість, замість щоб писати справжні спогади, понаписували «романів», створивши ненормальний гібридний, як я вже якось назвав був це явище, жанр і давши гібридну якість?

Щиро прагнучи якнайбільше підвищити вагу Самчукових спогадів, Г. Костюк, як людина без найменшого почуття гумору, поставив їх ось у такий імпозантно-історичний шерег: «Коментарі про гальську війну» Юлія Цезаря — «Сповідь» Блаженного Августина — «На білому коні» Уласа Самчука. Ну, хто скаже, що не велично виглядає цей наш мемуарист у такому пишному товаристві?! І чим це не ілюстрація до його, Костюкової, тези про «велике значення і особливе місце мемуаристики в літературному процесі всіх віків і всіх народів»? Але для декого це може звучати так, як звучить одна фраза в гумористичному виданні Теока «Карикатури з літератури» (Мюнхен, 1947 р.): «Від часів Ярослава Мудрого до Василя Мудрого»...

Його плутання різних літературних напрямків і методів творчости виявилось не тільки при розгляді творчости окремих письменників, а й у підсумковій класифікації письменників за цією ознакою, де він навіть Уласові Самчукові прикинув «оновлений... активноромантичний вітаїзм».

Мала обізнаність Г. Костюка з фактами українського письменства просто дивує. Аж не віриться, що людина, яка майже весь свій вік ходила в «літературознавцях», була «фахівцем» українського письменства, так погано його, те українське письменство, знає. Це виявляється в нього в тому, що він майже про кожен твір, про який у своїй статті пише, каже, що це «перша ластівка» такого характеру чи на таку тему в українській літературі. Такою «першою ластівкою» для нього є повість Л. Коваленко, що в ній нібито вперше «в українській новітній літературі» показано «революційне й просвітницьке народництво» кінця XIX століття. Не знати, що він розуміє під висловом «новітня література», але якщо це відноситься до нового українського письменства, то це народництво навіть домінує в творчості Нечуя-Левицького, Бориса Грінченка, Павла Грабовського й інших тогочасних письменників, а якщо до післяреволюційної літератури, то можна згадати Фотієві Мелешкові «Три покоління», а на Україні Михайлову Стельмахову повість «Хліб і сіль». Отже, це Костюкове твердження безпідставне. Але він не відзначив того, в чому повість Л. Коваленко — справді, «перша ластівка», — зображення українського Надзів'я.

«Першою ластівкою» в зображенні українсько-жидівських відносин під час Другої світової війни є для нього повість Я. Острук «Родина Гольдів», дарма що ці відносини заторкували в своїх творах, крім згаданого в нього Остапа Тарнавського, ще Ф. Одрач у повісті «В дорозі», Улас Самчук у романі «Чого не гоїть огонь». На його думку, вперше про тварин почала писати в українському письменстві С. Парфанович («Такий він був...» і ін.), хоч у Галичині, крім Франкового «Лиса Микити», були такі твори В. Кархута, а на Наддніпрянщині — «Білесенька» В. Винниченка, «Варбос п'ятий» Д. Гуменної, а нещодавно І. Вагмут надрукував у «Пранорі» (листопад, 1962 р.) повість «Пригоди чорного kota Лапченка»...

Усіх таких Костюкових «перших ластівок» я не можу тут згадати: це забрало б багато дорогого місця.

Ще гірше виходить у Г. Костюка критична оцінка творів. Тут у нього є щось спільне з І. Кошелівцем: «суддівські» присуди, здебільшого без доказів або з непереконливими доказами. Правда ці «присуди» — це переважно необґрунтовані вихваляння, незалежно від якості розглядуваних творів. От візьмімо розгляд повісті П. Маляра «Чайка». Це той єдиний випадок, коли Костюк спирається чи покликається на іншого критика — на Ю. Клинового. Ю. Клиновий написав про цей твір таке: «Я не вагаюсь сказати, що Маляр опинився або от-от опиниться на верхів'ях прози». Г. Костюк переповідає й зміст його «докладнішої аналізи твору» як обґрунтування такої високої оцінки, а з тієї аналізи виходить, що повість П. Маляра «має багато спільного з повістю Ю. Яновського «Чотири шаблі». Але це «багато спільного» зразу ж обмежується тим, що це, мовляв, «не як сліпе наслідування, а лише як тотожність відчуття глибини доби і людей її» («глибини людей?» — В. Ч.). Крім того, ця аналіза «встановлює родовідну лінію Маляревої прози і веде її від «Тараса Бульби» М. Гоголя через Марка Вовчка, В. Стефаника, Г. Косинку, М. Хвильового і, нарешті, Ю. Яновського та Т. Осмачку». Як бачимо, тут «установлено» таку «родовідну лінію», що трудно навіть уявити, як той П. Маляр міг усе це перетопити в одному творі. Але нашого «критика» це ані трохи не бентежить, він спокійнісінько собі приєднується до цієї, лагідно сказавши, нісенітниць та порожнього переліку письменників. «Я не заперечую цієї дуже високої оцінки нового роману Маляра», — написав він. — «Її можна було б дещо (? — В. Ч.) уточнити, дещо збільшити (sic! — В. Ч.), а дещо зменшити (sic! — В. Ч.) в родовідній лінії, але в принципі (який же тут «принцип?» — В. Ч.) вона, ця оцінка, заслужена».

Я не читав цього твору П. Маляра, але з того маленького прикладу, що його навів Г. Костюк, я б не зробив такого похвального висновку, як у Ю. Клинового та Г. Костюка. Ось трошки з того «прикладу»: «юнаки і юнки перших пореволюційних років»... їм по сімнадцять років, але «вони залюблені в свою батьківщину, яку сприйняли як відкриття, як чудо»... «вони вже розуміють, що Україна і всесвіт — це невід'ємні (? — В. Ч.) поняття»... «вони майбутні філософи і мрійники (цікава пара словечок! — В. Ч.), математики і астрономи (теж непогано! — В. Ч.), фізики і мистці пензля (?! — В. Ч.), поети і воїни» (інакше сказавши, «мистці пера і рушниці», а крім того, «воїни», як пишуть тепер русифікатори, а не «вояки»! —

В. Ч.). От які вони, ті герої роману П. Маляра Андрійко і Улянка! А ось «приклад» із тексту самого твору, наведеного в Костюка: «юні закохувались, в парі сидівши» (тобто кохання — це процес, як про це свідчить дієслово «закохувались», що його треба «в парі висиджувати», — В. Ч.)... «вони притискалися плечем до плеча (отже, вони не просто «сиділи в парі», а «притискалися плечем — а не чимсь іншим — до плеча», — В. Ч.) і слухали, як переливалась між ними їх кров (отже, водночас із висиджуванням кохання, як курчат, вони ще й переливали собі кров! — В. Ч.) з таким шумом, з яким у ринвах вода в зливу ллється» (цей «шум» не потребує й коментаря, — В. Ч.). І хоч «вони навіть не цілувались, однак їх лица й уста обсідали палкі метелики пречистого цілування» (що містерію з «нецілюваними цілунками» може зрозуміти, мабуть, тільки такий «критик», як Г. Костюк, — я її не розумію, — В. Ч.). А він же, Костюк би то, на підставі таких даних написав наприкінці цього розгляду таке: «І якщо еміграційна українська література у трактуванні тих чи інших історіософських і мистецьких проблем із свого становища продовжує і поглиблює давно розпочатий диспут з літературою радянської України, то твір Павла Маляра стоятиме першим на передовій лінії цього історичного творчо-ідейного діалогу». (У цій цитаті я пропустив непотрібні коми, але не змінив синтаксичної неписьменності: «якщо... продовжує... то стоятиме», бо то була б уже не Костюкова синтакса).

Отой спосіб визначення «родовідної лінії» так уподобався Г. Костюкові, що він уже й «самостійно» користується ним у розгляді творчості письменників, та ще й «удосконаливши» його спаровуванням тих письменників, які ніяк не спаровуються. Ось як він пише про «родовідну лінію» твору О. Ізарського «Віктор і Ляля»: «Це надзвичайно тонкий і складний засіб. Ним досконало послуговувались Василь Стефаник і Анатоль Франс, Антон Чехов і Марсель Пруст, Микола Хвильовий і недавно відійшли Ернст Гемінгвей». Що ці отак безглуздо «спаровані» письменники мають спільного між собою і всі разом узяті? А коли прочитати те, що Костюк написав перед цим переліком, то годі зрозуміти, що має з ними спільного й О. Ізарський. Отак людина накопичує слова та імена і не думає про те, що це все має означати! І він просто невгавний у застосуванні цього способу! Знайшовши в М. Понеділка «мистецьке відчуття безперервності, багатогранності і всеохопності людського життя» (люди добрі, що всі ці слова значать? — В. Ч.), він далі зазначив, що все це «без сумніву (,) тягнеться до давніх джерел Гоголя та (,) може (,) ще в більший мірі до Антона Чехова, а з українців — якоюсь дуже істотною (? — В. Ч.) лінією до Василя Стефаника і з найближчих (до чого? до кого? — В. Ч.) — до Остапа Вишні». Бувши Маляром, Ізарським чи Понеділком, я б якнайрішучіше запротестував проти такого прирівнювання їхньої творчості до епігонства. Правда, Костюк кожного разу додає, що це «не сліпе наслідування», — але навіть ж тоді ці імена накопичувати?

Можна далі зупинитися на його розгляді «Скарги майбутньому» Д. Гуменвої. Цей розгляд цікавий тим, що Г. Костюк дав його в двох варіантах: «дин варіант у «Нових днях», написавши у властивій критичній частині за схемою В. Сварога (але без згадки, як уже казано, про нього і з словами

»як на мій особистий смак«), а другий в ульвівських »Українських вістях«, уже без будь-якої критики негативних моментів, а з самою лише похвалою. Показово, що в цій останній статті він розглянув докладно тільки цю книжку Гуменної. Ці два моменти підказують здогад, що в даному разі, мабуть, не обійшлося без тиску з боку »ображеної« першою оцінкою письменниці (а другий варіант надруковано пізніше), яка це звичайно робить, коли її не похвалиш (я особисто мав від неї не одного в такому сенсі листа).

Але, мабуть, годі. Випишу ще тільки частину його компліментарних висловів, що наявні в усіх його оцінках. »Дуже приємно відзначити в балансі наших минулорічних здобутків цей оригінальний і, без сумніву (мої коми й роздільне написання, — В. Ч.), талановитий твір Софії Парфанович«. »Читач... з нетерпінням чекатиме на далішні частини« (про повість Д. Ярославської »Повінь«). »Юрій Шерех стояв у керівному центрі тієї доби. З цієї позиції він творчо абсорбував усі великі і дрібні повіви її (добрий »керівник у центрі«, коли він тільки »абсорбував«, та ще й не тільки »великі«, а й »малі повіви доби«! — В. Ч.). Тому зібрані в одну книгу основні його статті й есеї становлять собою цінний і авторитетний документ про мистецьке підсоння й теоретичне думання тієї доби«. (Невже ніхто інакше не думав? — В. Ч.). »У цьому сила (? — В. Ч.), значення й непроминальність (? — В. Ч.) спогадів Йосипа Гірняка«. »Смішні сльозици« ілюстрував виключно вникливий і тонкий мистець Едвард Козак«, а »суґестивна сила ліричного образу, тонкого, інколи пасторального пейзажу, з просмиками (? — В. Ч.) щирого сміху та колючого сарказму, плюс внутрішня схвилюваність Понеділкових оповідань, відсувають усі його недоліки десь далеко на задній плян«. »І нарешті приємно зазначити, що колись популярний... О. Зозуля знову заговорив до читачів« (надрукувавши якийсь там нарис, — В. Ч.).

Обпатрав Костюк тільки Зосима Дончука, та й то, либонь, з якихось не літературного характеру міркувань: Дончук же демонстративно вийшов із »Слова«. Про Костюків фальсифікат, скерований на спалювання нашого заслуженого діяча й письменника Ф. Мелешка, вже була мова.

Але оті його нудно-солодкаві компліменти 99% згаданих у нього письменників скидаються на жалюгідну й дешеву демагогію, підлабузювання до письменницької »маси« і, звичайно, нічого спільного не мають з науковою критикою.

Якщо говорити про мовистиль обох Костюкових статей, то треба насамперед відзначити його пишномовність, »високостильність«. Засоби для цього — пов'язування наших емігрантських письменників з усесвітньовідомими постатями (Уласа Самчука »на білому коні« з Юлієм Цезарем), жонґлювання іменами західноєвропейських письменників (яких він, звичайно, сам не читав, а знає тільки з чужих уст чи писань), вживання рідкісних чужомовних слів, та ще й інколи недоречно (»інфантильний« — про »світ« Ю. Тарнавського, »есеї« — про газетні статті І. Смолія тощо), один заголовок навів навіть французькою мовою (хоч під час доповіді в Нью-Йорку дав його переклад і тоді ж признався, що не вміє прочитати). Але загальновідоме латинське "O tempora, o mores" він подав в українській трансліте-

рації, та ще й зразу ж переклав це (мабуть, для «малоосвічених читачів») українською мовою. З такою ж метою (для «високого стилю») вживає він і українських «незвичайних слів», таких, як от «учуднення», що його він недоречно приклав до Чечкових «Записок слідчого», бо розуміє, очевидячки, поняття учуднення як поняття чогось казкового (в такому значенні він ужив цього слова при розгляді книжки В. Гайдарівського). Використовує він для цього й синтаксичні «можливості», будуючи щось таке, як періоди. Зразком такої побудови може бути вищенаведений «прогноз» щодо ролі Маляревого роману в «диспуті» з Україною.

Але це ще не все для формули «стиль — це людина», якщо говорити про Костюкову «манеру» письма. Тут треба відзначити ще його справжні помилки й «неспроможність» (якщо вжити його власного слова) логічно впорядковувати свою фразу та логічно вживати звичайних засобів української мови. Він же може написати от хоч би так: «Кохання незалежно від кольору, раси і віровизнання». Чи «колір» можна поставити в один класифікаційний ряд із «расою»? Або взяти, наприклад, загальновідоме слово «форма». Він пише: «Офіційно, в адміністративних та господарських стосунках — мова, стиль і форма Російської (велика літера моя, — В. Ч.) імперії. У вужчих родинно-сусідських стосунках і побуті — стиль, форма, а значною мірою і мова українські» (я пропустив непотрібні коми — В. Ч.). Що значить тут слово «форма»? Та й «стиль» у такому контексті не дуже на місці. Написав він з приводу нападу Д. Цмокаленка на Самчукові спогади: «І як дуже соромно нам під тим темним суцвіттям (? — В. Ч.) провокації читати підпис Д. Цмокаленка. Він же все таки відповідальний редактор... Чому ж то нам «соромно», а не Цмокаленкові? Неправильно він ужив слова «хизуватись», а також вислову «добірка образів» у творах (хто їх «добирав»?). Він може почати новий розділ своєї статті словами: «Поруч із спробою щойно згаданого сатиричного твору («Ясновидця Гері», якого він перед тим «розстроив», одну непотрібну кому я пропустив, — В. Ч.) 1965 рік приніс нам цікаву спробу філософських роздумів... Гната Діброви». Чому «Фрагменти з монокниги» вийшли «поруч» із «Ясновидцем Гері»? Таких лексично-семантичних помилок можна понавиписувати з його текстів більше, дещо з такого я позначив вище знаками запитання. Але ще треба відзначити наявність у нього суто-граматичних помилок. Ось невідповідний вид у дієслівному утворенні «настання» (замість «наставання»), пов'язаного з дієсловами «виросло й утверджувалось». Ось «читаються з неослабленим» (тобто з таким, що його ще можна «ослабити», — В. Ч.) зацікавленням (замість «неослабним»). В іншому місці він уживає цієї форми в іншому вигляді: «непослабленим», але це семантики слова не змінює. Пише він: «з причин невигойного й досі конфлікту» замість «не вигоєного». У нього написано «воїстино» замість «воїстину», «Винниченкова комісія» замість «винниченківська», «у підніжжя Альп» замість «біля», «з... полковником Жучко» замість «Жучком». Є в нього русизми «осмислення», «вагомий» (це морфологічний русизм), «іудейство» (правописний русизм).

Це все справді мовні помилки, про які не скажеш: «І так можна». Ні, так не можна: це порушення не тільки норм української літературної мови, а й елементарної письменности (грамотности). За такі порушення правил україн-

ської пунктуації треба вважати й вищевиправлені в моїх наведеннях його помилки з пунктуації.

І от ця людина в своєму розгляді творів намагається судити ще й про мову письменників, механічно віднісши в підсумках до «доброї» тільки мову наддніпрянців (це робити найлегше, оскільки колишні галичани здебільшого ще не засвоїли наддніпрянської літературної мови), навіть тих, у яких мова, всупереч оцінці некомпетентних рецензентів, погана, засуджуючи такі правильні форми, як «у садкові», «на піскові». А як пишно звучить його кінцева на цю тему тирада: «Одно слово, в галузі (? — В. Ч.) чистої, доброї, поправної літературної мови справа в нас стоїть дуже погано. Тут потрібні були б якісь радикальні заходи».

Одним із таких «радикальних заходів», на мою думку, мало б бути й дальше мовне редагування текстів самого Г. Костюка, тобто треба б відновити щодо нього ту редакційну практику, яку досі до нього застосовувано, бо коли він оце без такої редакції вихопився, то всі тепер і побачили, який він є, той «нередагований» Г. Костюк. Я думаю, що цими останніми статтями він сам себе остаточно здемаскував та ще й не тільки з мовного боку, а й з «критичного», з освітнього тощо. А разом з тим ці його статті — ще й сумне свідцтво занепаду нашої літературної критики на останньому етапі. Чи могли вони бути надруковані, напр., у збірниках «МУР»-у, зокрема в ч. 3?

Але тут дехто може здивуватися: «Як же це так? Таж Г. Костюка досі всі знали, як професора літературознавства, так його звичайно й у газетах писали й пишуть! Та й критик він не з сьогоднішнього дня... Редагував «Твори» М. Куліша... Видав дві книжки англійською мовою...»

У газетах у нас, звичайно, все можуть писати. Мене теж пробували «титувати» доктором, та я заборонив, бо такого наукового ступня не маю і не міг мати: тоді, як я закінчував свою освіту, в нас не було цього в системі визначування наукової кваліфікації. Про Г. Костюка в газ. «Українські вісті», в примітці до отєї другої його статті написано: «Григорій Олександрович Костюк — літературний критик, колишній доцент Харківського університету і член письменницького угруповання «Пролітфронт». Це, очевидячки, першоджерельна інформація. З цієї інформації видно, що він був доцентом, а не професором, отже, на професорський «титул» не має тепер права. Та й «доцент» — поважне наукове звання, і воно вимагає не менших від професора знань. Але тут вносить деяке з'ясування час, коли він став доцентом. Це були 30-і роки, коли з ВИП-ів повикидали кваліфікованих професорів та доцентів, а натомість понастановляли «червоних професорів» та доцентів мало не з робітфаківською освітою. Я знав одного такого доцента, що писав «обсолютно» замість «абсолютно», а іншого — що був у 20-их роках діячем у профспілці шкіряників. Правда, у мене немає певних даних про те, що Костюкова доцентура саме такого походження, але цей здогад підказує ота його «грамотність». А вона ж цілком збігається із тим, що написав і Федір Великохатко про освіту тих років. Ось його свідчення: «Наприкінці двадцятих років дійшло до того, що люди, які закінчили середні школи, і також і студенти вищих шкіл, не вміли логічно висловитися, подати виразно оформлену думку, а писали зовсім неграмотно,

з найелементарнішими морфологічними (в автора написано помилково: «граматичними», — В. Ч.) й синтаксичними помилками*.

Щодо Костюкової критичної діяльності на еміграції. Справді, він якось зумів крутитися серед письменників у ролі «критика» і на цій, либонь, підставі очолив уже в Нью-Йорку письменницьке об'єднання «Слово». Але фактично до останнього свого виступу, до отих двох своїх статей, як критик не виступав. Тут він більше діяв підшептами. Напр., коли я йому надіслав свою повість «Люди в тенетах», то він замість того, щоб самому щось про це видання написати, «переадресував» цю книжку І. Кошелівцеві, з відповідною, звичайно, «інструкцією», а той і втяв, як кажуть, до гапликів. Не без його, як голови, «санкції» Ю. Лавріненко «викреслив Чапленка» з оглядової статті про досяги нашої творчості, надрукованої в «Свободі» перед першим з'їздом «Слова». А перед другим з'їздом «Слова» він уже прямо сказав: «Я з Чапленком приятелюю, — але який же це письменник! От він видає повісті, але вони нічого не варті». Це все, як бачимо, «шептана критика», завершена в останніх двох статтях «фігурою замовчування». Тим то тепер, коли він уперше появився як «друкований критик», його й можна з повним правом називати «новоявленим критиком».

Із наведеного вище його висловлювання видно, що він може бути ще й «приятелем» з каменюкою за пазухою. І таким він був не тільки для мене. Мені відомо (маю свідка!), що в «шептаній критиці» він називав «Сад Гетсиманський» І. Багряного «вигадкою й брехнею», хоч у «друкованій» критиці поставив уже цей твір поряд із «Енеєм» Ю. Косача та з іншими такими творами, в яких, на його думку, нібито відбилися «інтенсивні шукання нових ідейно-мистецьких форм».

«Твори» М. Куліша та праці М. Плевако, що вийшли за його редакцією, — то робота упорядника, виконана за допомогою клею й ножиць (та ще й, слід додати, з деякою сторонньою фаховою допомогою), а його часткові критичні завваги до творчості М. Куліша я відповідно оцінив у своїй книжці «Пропащі сили»: вони не були вищі за рівень останніх його статей.

Дві його книжки, видані англійською мовою (властиво, одна праця, видана в двох видавництвах), ніякого відношення до літератури не мають: то історія КП(б)У з часів єжовського чи якогось там терору. Технічно цей текст упорядкували перекладачі, а Костюкові тут заслуги хіба тільки в подачі сирового матеріалу (як, зрештою, це було і з перекладами творів І. Багряного та «Ротонди душогубців» Т. Осьмачки).

Отож наприкінці всіх цих даних та міркувань і виникає питання: як же така малоосвічена людина може не тільки виступати як критик, а й «викреслювати» старих письменників з української літератури, по-шкідницькому зменшуючи її здобутки? Хто дав їй на це право?

На це можна так відповісти: на безлюдді й Хома чоловік. А «право» на «викреслювання» дало йому еміграційне гетто, в нормальному суспільстві його б зразу осмикнули, поставили на відповідне місце.

Якщо мати на увазі занепадний стан нашої літературної критики взагалі, то, крім розглянутих І. Кошелівця та Г. Костюка, можна б і ще декого з таких згадати, але я думаю, що ці два «затьмарили» всіх і в розгляді «інших» немає потреби.

*) «Захист дисертації в країні соціалізму». «Сучасність», ч. 5, 1966 р.

Проф. Володимир ШАЯН

МОЛОДІСТЬ ІВАНА ФРАНКА

Хата під стріхою в селі Нагуєвичах — це було оте гніздо, де народився Іван Франко 15-го серпня ст. стилу (н. стил. 27 серпня) 1856 року. Гніздо — тепле, захисне, в яким виростав молодий орел, аж поки не змахнув своїми дужими крилами.

Це справді було рідне і єдино вірне Франкові гніздо. Коли зацькований жандармами, смертельно поранений у всій людській гідності, втомлений, без сотика в кишені й без рідної йому, близької душі він сам один, що любив увесь свій народ і увесь світ, а народ цей і світ не мали для нього порятунку, ані серця, ані місця для притулку, — тоді єдина його рідна хата давала йому захист і рятувала його від безславної смерти в якомусь природо-жорсткому рові. Ця рідна хата, в якій уже не було ні рідного батька, ні рідної матері.

І тут, у рідній Франковій хаті, зосереджується наша увага на достойній постаті батька Івана Франка, коваля Яця, улюбленця цілого села. Не треба ж і надмірної вдумливості дослідника, щоб збагнути, що саме отой рідний батько виховав, а може й викував у душі свого сина оце тверде ядро незламної, залізної сили майбутнього великого Мирона-революціонера.

»Батько мій був доволі заможний селянин, а до того (й) коваль«, — каже сам Франко. — »У мого батька були в житті поетичні моменти, але від цього ще далеко до »поетичної вдачі«. Він тішився загальною симпатією між селянами не тільки свого, а також деяких сусідніх сіл, особливо Ясениці Сільної, звідки мав другу жінку, мою матір, з роду Кульчицьку, і Унятич, це завдячував він головно тому, що був, як на ті часи, дуже добрим ковалем«.

І батько І. Франка, і ціле село добре пам'ятали звільнення від панщини. Це ж було ще так недавно, всього вісім років перед народженням І. Франка. А на Наддніпрянщині, що була під пануванням Москви, кріпаччина існувала далі.

Чесний і розумний батько Франка все був з народом і саме тут, більше ніж у ковальстві, треба шукати його популярності. В його хаті сходилися селяни, бо вона була статочніша ніж інші, мала дві кімнати. Крім звичайних господарських будинків, на подвір'ї була ще кузня, в якій горів таємний огонь, гартувалося залізо, змінюючи свою краску з яскраво білої на багряно-червону; летіли світліяні іскри, шипіла вода, кувалися ко-

А сам господар-коваль від щирої душі частував і вгощав прихожих навіть із далеких сіл. Батько Франка любив і дбав про громаду більше, ніж про своє майно. Він на власній шкурі відчув тяжкі знущання за часів панщини і знав скільки таких знущань натерпілися селяни. В кожному куточку села ще були сліди минулого, залишилися оті болючі, приспані

спомини. По темних закутках блукав ще страх, що панщина може знову вернутися.

Отже, чи треба шукати першого учителя життєвої мудрости? Не знаємо, які це були «поетичні моменти» в житті Франкового батька, проте не можемо уявити собі міцнішої поезії в житті молодого хлопця, як ота кузня батька серед природи села і його побуту.

Це там напевно відбувалися його перші містерії пізнання, перші об'явлення людської мудрости, сили і влади над живою природою довкілля.

І гордість, і любов до батька, дивна пошана і довіреність малого хлоп'яти, що бігав босоніж по селі й так часто дивився здивований на іскри і вогнище в кузні та переживав там оті «поетичні моменти», — свої власні, а може саме тоді передавалися йому й поетичні моменти його батька.

Замало сказати, що малий Івась любив свого батька. Це був якийсь містичний подив для розуму і серця того «все усміхнутого, все на жарти вдалого, приятного, щирого» провідника громади, що «осушував багато людських сліз», «ділив з громадою всяке горе», «добро людське вище свого клав» та «все за громаду, як умів, стояв». Що варті були б усі книги мрійників, філософів, соціологів-реформаторів, всі тиради про поступ, волю чи «направу людства», якби в житті Франка не було такого практичного і достойного прикладу усіх чеснот майбутнього людства, втілених у постаті батька?

Яке пусте діло шукати правзорів людяности в чужих книгах! У свій простій і популярній праці «Що таке поступ?» Франко скаже, що даремне шукати «панацеї», себто єдиного на всі хвороби лікарства, у доктринах і теоріях. «Властивий поступ починається аж там, де наступає здруження». Його основною рушійною силою є любов і людяність. Правдиве вчення Франка у тих останніх двох реченнях замикається.

Яке пусте діло шукати правзорів для цієї мудрости деінде, ніж у надрах душі народу, у надрах громади Нагуевич, у кузні й у серці свого рідного батька!

Достойний у своїй праці і великий серцем батько Франка, селянин і добрий коваль, став першою щасливою мітотворчою постаттю світогляду вдумливого Івася.

Во це не правда, що молоді хлоп'ята не думають, не мріють і не вимріюють у своїх хлоп'ячих снах свого майбутнього. Ми так рідко здобуваємося на щирість у споминах про молоді роки. Ніколи не сповідаємося із своїх дитячих мрій.

А однак Франко залишив нам дуже виразні свідчення, що саме там, у батьковій кузні, слід шукати праформ і правзорів його світогляду, і норм філософсько-етичних цінностей.

У прекрасному оповіданні «Малий Мирон» Франко в закрашених автоіронією спогадах показує нам, як виглядало оце «філософування» малого хлопця. Коли приглянемося цьому розділові ближче, то побачимо, що тут Франко дає нам рівночасно важливий ключ для розуміння своєї власної психології у ранній молодості.

Ось він, малий Мирон, дає нам знамениту лекцію такої модерної науки як «експериментальна психологія».

Лежить він на призьбі, гріється до сонця, слухає цвірінькання горобців на яблуньках та дивиться на сине небо:

«...Любо йому, і на дитяче чоло немов хмарка набігає — все думка надходить.

— А чим воно чоловік усе видить? І небо, і зілля, і тата з мамою? — таке питання насувається йому ні звідси, ні відти. — Або чим чує? Он каня кевкає, кури кудкудакають... Що то таке, що я того чую?

Йому здається, що все те чоловік діє ротом, і видить і слухає. Рознімає рот: так і є, видно все, чути все...

— А може, ні! Може очима?

Зажмурює очі. Ов, не видно нічого. Рознімає: видно й чути. Зажмурює знов — не видно, але чути.

— Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? — Знову рознімає і затулює рот — чути! Далі очі — все чути. Аж ось прийшла думка — заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці — чути кудкудакання, а шуму нема. Другий раз — те саме.

— Що се таке? — міркує сам собі Мирон. — Еге, знаю вже! Вухами чую кудкудакання, а пальцями чую шум! Аякже, аякже.

Пробує раз і другий — так, зовсім так!

А коли поприходили женці на полудне, він, підскакуючи, біжить до батька.

— Татуню, татуню! Я щось знаю!

— То що таке, моя дитино?

— Я знаю, що чоловік очима видить.

По батьковім лиці перебіг усміх.

— А вухами чує кудкудакання, а пальцями шум.

— Як, як??

— Та так, що як не затикати вуха пальцями, то чути як курка кудкудає, а як заткати, то чути тільки шум.

Батько розреготався, а мати, остро позирнувши на Мирона, сказала, намахуючи йому ложкою:

— Іди, приблудо, йди! Такий парубок великий, що вже би далі женився, а такі дурниці говорить? Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз?.. Таж чоловік усе чує вухами! — і шум, і кудкудакання.

— А чому ж не чує разом! Тільки як не затикати вух, то чує кудкудакання, а як заткати, то чує шум? — От попробуйте самі! — І він справді для перекони заткав свої вуха пальцями.

Мати поворкотіла ще щось, але відповіді на те питання не знайшла.

Справді не легко і сьогоднішній фізіо-психології відповісти на питання, чому ми чуємо »шум у мушлі«.

Бідний малий Мирон, якому »була найбільша біда з тим мисленням«, — оповідає нам про анекдотичні похибки своєї власної школи мислення. Та найважливіше те, що ця школа мислення була його власна і тільки добрий та веселий батько підганяв його іронічно до отого нещасного думання.

Малий Мирон ще не знав, що й на вершинах критики людського розуму відкриваємо ті самі похибки людського мислення, що їх робив він, малий Мирон. Отже в цілому нашому змісловому пізнанні світу ми мусіли б повторювати один логічний висновок: *Non sequitur!* Не робимо правильних висновків із маленьких істин нашого зміслового досвіду. Ще далеко молодому Миронові до пізнання Канта, що цілий зовнішній світ це одна судільна зміслова ілюзія.

Але малий Мирон думає самотійно.

Quod erat demonstrandum.

Бачимо теж у тих картинах виразно його батька, що сміється і тішиться самотійним думанням сина. І бачимо матір, яка гнівається, що син не думає «традиційно», так як усі інші в селі.

»Що з нього буде? Який цвіт розів'ється з того пупінка?« — питає Мирон сам себе.

А доля повела його за руку так, як повела Шевченка.

»Але коли така дитина натрапить на люблячого і, що головне, не дуже вбогого вітця, котрий схоче і зможе потягнутися з останнього, щоб своїй дитині отворити очі у світ, то тоді — що ж тоді?« — питає далі малий Мирон.

Це не добре знати наперед свою долю, Малий Мирон пізнав її аж у 1879 році, коли написав:

— Відний малий Мирон!..

Франкові феноменальні чи геніальні здібності виявилися, як побачимо, виразніше і буйніше в гімназії, але ж мусіли вони виявитися і скоріше; їх помітив його батько-коваль і робив усе можливе, щоб забезпечити синові найкращу школу, яку знав, бо Франко вже не був малим, як усі діти.

Мабуть саме цим мотивом слід пояснити факт, що молоденького Франка посилають до школи не в рідному селі, себто в Нагуєвичах, а в Ясениці Сільній. Там школа була напевно краща, там навчали більше мов, польську і німецьку, крім рідної, і там жив його вуйко, Павло Кульчицький, розумний і письменний, що напевно любив такого здібного сина своєї сестри. Він навчив його читати за десять днів. Тільки десять днів забрало Франкові те, що іншим дітям забирає цілі роки. Так щасливо почався народний університет малого Мирона.

Саме ця любов до рідного села викарбовує найміцніше його душу. Любов широка, значно ширша ніж любов тільки до родини. Вона охоплювала і тих, що в кузні, і тих, що в Нагуєвичах та Ясеневі.

Громада, суспільність і держава мали у Франка свій образ і праобраз саме у селі, саме у громаді. Т. зв. «соціалізм» пізнішого, але ще духово дуже молодого Франка, це просто його любов до рідного села, яке він хотів піднести до вищого, до кращого. Очевидно, він мав перед очима всю націю, але любов до нації мала в нього своє праджерело в любові до рідного села. Ця обставина пояснює також, чому на Франка деякий час впливало вузьке «громадівство» Драгоманова. Таку ідеальну й ідеалізовану в минулому «громаду-державу» показав нам Франко в «Захарі Беркуті».

У школі, в гімназії і в університеті, в політичних течіях і доктринах того часу він побачив інший світ. Що більше, він побачив «всі інші світи» історії людства, всі «інші світи» чи уявлення про них реформаторів, соціо-

логів та державних мужів, але прамотивом його спроб підняти перш за все свій нарід і ціле людство на вищий етап розвитку думки і національного буття була для нього завжди любов до свого рідного села, любов малого хлопчика, що — як сказали б «модні» дослідники-фрейдисти — застряг в інфантильному комплексі любови до батька і до села.

Блаженна хай буде ця «інфантильність» чистої любови, збереженої на все життя! Даремна вся «мудрість» учених «психологів-фрейдистів»!

Його любов зазнає теж численних ураз чи образ. І саме вони були бичами молодечого болю, підганяли його до мислення, до дії, до молодечого завзяття.

Але не поспішаймо з висновками. Слідкуймо, покищо, за подіями життя оцього сільського хлопчини.

Отож під проводом свого улюбленого вуйка Франко навчився читати рідною мовою «за десять днів», як пише він сам.

У школі в Ясениці Сільній навчився він за перші два роки читати й писати по-польськи і по-німецьки. А були це ще часи спроб германізації Галичини. Навчився теж староукраїнської церковної мови. Це разом чотири мови перед вступом до т. зв. «нормальної школи» в місті Дрогобичі.

Про вуйка, Павла Кульчицького, третю особу по батькові й по матері, «загонового шляхтича» та «досить бідного селянина», Франко пише, що це був «один з найсимпатичніших людей», яких він знає.

А мати Франка — скарбниця народних пісень, що їх уже грамотний Івась, вже «вчений» гімназійний учень третьої класи, записував від неї і від усього села.

А потім той Івась уже був правдивим ученим і визначним етнографом — списував пісні й оповідання з усього Підгір'я й Гуцульщини, але все із тою самою любов'ю малого Івася до матері та її пісень.

В родині Кульчицьких плекалися традиції письменности й освічености. Вуйко матері Франка був священиком у селі Волосянці; його відвідував Франко під час вакацій між 7-ою і 8-ою гімназійними класами.

Навіть із тих скупих відомостей зовсім ясно, що родина Франка усвідомлювала собі його незвичайні здібності й робила все можливе, щоб соколяті допомогти в науці літання.

З широким світом поза рідним гніздом зустрівся молодий Івась, чи малий Мирон, по двох роках науки в селі. Його дали до т. зв. «німецької, або нормальної» школи отців Василіян. Тут Івася прийняли до другої класи, зарахувавши його науку в сільській школі.

«По-мужицьки вбраний, боязливий, несмілий та часто невмитий хлопець» — таку скромну характеристику дає собі сам Франко у перспективі дозрілого борця за національне відродження. «Цілий курс (він) був посміховищем у класі і досить перетерпів від деяких нелюдських учителів». Але вже наприкінці першого курсу сталося чудо.

На кінцевий «екзамен», що був радше popisом перед батьками ніж іспитом, приїхав і його батько, коваль Яць. Він став десь скромно між людьми і рідний син навіть не бачив його. Тоді-то, «на превелике диво цілої класи і своє власне», Франко отримав першу нагороду. Це була, звичайно, якась книжка. Батько Франка, наш улюблений коваль Яць, голосно розплакався. І тоді син побачив батька.

Так, це був напевно один із найпоетичніших моментів у житті коваля Яця. Як бачимо, людина такої твердої ковальської руки мала м'яке і чутливе серце.

Два місяці після цього, на самий Великдень, помер цей улюблений батько Франка.

Якщо треба літературних свідчень про любов Франка до батька, то значимо, що ще як гімназійний учень він присвятив йому свою поему «Великдень», а потім, уже в дорісломому віці — свій найрідніший твір «Панські жарти». У найзворушливішій сцені цього архітвору, коли то молодий хлопець припадає до могили батька на самий Великдень, напевно чуємо плач малого, ще восьмилітнього Івася на найдорожчій могилі.

Але про цей образ рідного батька, і разом із тим рідного села, в цілій творчості Франка треба б написати окрему студію.

Мати Франка вийшла, невдовзі, вдруге заміж. Господарство потребувало господаря, а діти батька. Шедрість коваля Яця, щира гостинність, щедра поміч рідним і бідним у селі та громадська праця привели до заборгованості господарства Франкового батька. Отже господарство вимагало твердої руки не тільки у самій праці.

І тут доля пощастила Франкові... Молодий парубок із села Ясениці, Гриць Гаврилик, що став другим чоловіком матері Франка, виявився людиною твердого характеру, чистої душі і настільки сильнішої волі, наскільки менше було в нього поетичної вдачі коваля Яця. Але любов і гордість цілої родини із малого Івася теж проникли в його душу, в його просте мужнє серце, і він далі робив усе можливе, щоб здібного хлопця вивести у світ і в люди.

В 1868 році Франко перейшов до гімназії. Викладову мову замінили на польську. Тут для Франка повторюється історія з народною школою. Спочатку малий Мирон сидів в «ослячій» лавці, а наприкінці року дістав другу нагороду. І так ішов він до кінця в гімназії другим, рідко третім, а найчастіше першим у класі.

Сам Франко дає таку характеристику свого другого батька:

»Він довгі літа мусів боротися з різними труднощами, а навіть почати з традиціями сусідськими, які виробились були за часів батька, а тепер підкопували господарство. За часів батька у нас було багато людей, ішло гостеприємство, водились знайомості чисто безкорисні і поетичні, годувалось при хаті багато бідної, а то й неробочої батькової рідні, котра по смерті батька почала красти та розтягати останнє добро. Вітчим звільня все те покасував. Це натура наскрізь практична і реальна без іскри поезії, а зате із значною дозою скептицизму і вільнодумства, чоловік сильної волі і енергії. Я й досі дуже високо поважаю його, як звичайно поважаємо того чоловіка, що відзначається прикметами, яких у нас мало. Я кінчив за його стараннями школи нормальні і перейшов до гімназії в р. 1868...«

В контрастovому навітленні цих двох характерів бачимо ще виразніше оті «поетичні моменти» рідного батька Франка. Це широкі безкорисні знайомства і розмови, гостинні прийняття, на яких звичайно обговорювалися всі громадські і життєві справи не тільки рідного села. Це була, отже, широка громадська діяльність Якова Франка, його людяність, любов до

людей і громади. І таку саму прикмету, хоч іншим способом виявлену і на вищому рівні здійснену, бачимо у його рідного сина.

Але обидва батьки Франка, і рідний батько і вітчим, мали те спільне, що дбали якнайкраще про виховання сина, рідного чи нерідного, у школах. Це був той «твердий мужицький хліб», за який до кінця життя відплачувався Франко цілій нації.

В той час не часто, а тільки виїмково, посилали «мужицьких» синів до гімназії. Переважно ходили до гімназії сини священників та міської інтелігенції із професіоналістів, напр., сини адвокатів чи державних урядників. Спромогтися на оплату освіти в гімназії з праці рук сільського господаря було не легко, тому молоденький Франко своєю чистою і благородною душею відчував глибоку любов і вдячність для твердої господарської руки і сильної волі свого вітчима.

Нагромаджені почування висловив він голосно і відважно в одному з найбільш драматичних моментів свого життя.

Коли Франко пробував потім відповісти на питання, чим була для нього «Русь», — як звали тоді Україну, — то бачив, що не зазнав від неї ніякого добра і любови, натомість зазнав безмежно багато кривди і цькувань навіть за незаслужені переслідування його поліцією і судовим апаратом окупанта. Сприяла цьому окупантові уся ретроградна й обскурантна верхівка тодішньої суспільности. У час такої моральної кризи нагадував собі Франко оте єдине добро, яке зазнав від народу, від Руси. Отой черствий, чорний, мужицький хліб. Хліб, який він їв у гімназії, що був плодом праці здорових рук Гриня Гаврилика. Бож була це справді безкорислива і «поетична» справа.

Роздумуючи про молодість Франка, відчуваємо і глибоку пошану до обидвох батьків Франка. Від них успадкував Франко велику спадщину — те, що найцінніше в його душі і в його характері.

У дні боротьби й болю всевладна туга охоплювала серце Франка і він знаходив лік на найтяжчі терпіння у спогадах чи поетичній ідеалізації дитинства. Так народилася його «Ідилія» — історія про двох діточок, що шукають за залізними стовпами «палати сонця», в якій живе його прекрасна і предобра донька. Вона дасть дітям золоте яблучко:

»Кому вона те яблучко дарує,
То той весь вік щасливий і здоров,
І гарний буде всім на диво.

.....

Прошло чимало літ від того дня.
Далеко над сподівання дітей
Тяжкою вийшла й довгою дорога
До сонячних палат«.

Все змінилось, але залишилась незміненою подруга молодечих літ Франка — надія невгасна. Спомини з того щасливого, поетичного дитинства:

»Се та жива струя, що в'яже в серці
День нинішній з вчорашнім і грядущим.
І ціль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, роз'яснилась.

І ось великим шляхом, багатолюдним
Посеред тиску, свару й товквітні
Ідуть вони, ховаючи в грудях
Дитячі серця, як найвищий скарб».

Образ-символ отієї щасливої соняшної палати, що її шукають двоє діточок, це не просто поетична метафора, ані навіть поетичний символ, а якийсь препотужний «символ-архетип», що своєю магічною силою опановує цілу душу малого Мирона.

Дивна схожість Шевченкового розуміння «алмазу чистого і дорогого, святої душі його молодости», також не простий поетичний вплив Шевченка на Франка. Надто глибоко пережитий той образ, щоб він був тільки поетичною ремінісценцією. Це таїнство душі пророків, що вже в молодості відчують покликання «іти назустріч сонцю золотому».

Даремним і зайвим було б пробувати визначити, що означає — у мові скептичного раціоналізму — оцей шлях до сонця. Відповідь на те, що це означає, дає нам ціле життя Шевченка і Франка.

Проте у творчості Франка знаходимо ще сильніший вибух отієї болючої і рівночасно лікувальної носталгії, туги за минулим дитинством. Бачимо його на справжніх вершинах його пророчої думки, у незрозумілій і повністю недооціненій його геніальній поемі «Смерть Каїна». Але аналіза релігійно-пророчого об'явлення і філософського змісту в цій поемі виходить поза межі досліджуваного дитинства Франка. Вкажемо тільки на той дивний факт, що на вершинах свого прозріння Франків Каїн знаходить оцей справжній рай у візії... щасливого дитинства сільських дітей його рідної громади.

Дивним-дивом Франко ідентифікує себе у цій поемі з Каїном. Франко — людина чистого серця, що ані не вбила брата, ані нікому не зробила кривди в житті. Відкинений і прогнаний громадою «українських патріотів», громадою т. зв. «провідників народу», почуває себе мов зацькований звір, мов Каїн у пустині, — хоч без вини і без братовбивства Каїна. Він тільки тим подібний до Каїна з поеми Байрона, що в шуканні правди нікому не покоровся, шукав сам вогню на Хориві і нових скрижалів для нового людства. А коли грізна самотність загрожувала йому саме найжахливішою смертю самотности духового вигнанця, тоді... він прагне, осяяний новою візією поєднаної правди розуму і серця, побачити рідне село.

І саме сповнений любов'ю образ його рідного села стає для нього змістом його глибокої мудрости. За любов цього села він немов готовий промінати всю цю мудрість, яку здобув у героїчному і завзятому змаганні з найвищими проявами людської думки.

Все це він прагне промінати за любов діточок, що граються щасливі і ще не свідомі свого призначення в історії людства.

»А супроти села на узбережжі
Майдан широкий, а на нім не пчоли
Роєм гуляють, не чмелі гудуть:
То молодіж сільська гуляє. В сонцю
Вилискується голе смагле тіло,

Лунають срібні голоси, легенький
Вітрець волосся розвіває.
Одні навзаводи біжать, а другі
Крутії танці водять, ті збирають
Блискучі раковини над водою,
Тамті великий натягають лук
І до мети стріляють, деякі ж
Старого діда обступили, що
Сидить на камені, бряжчить на струнах
І щось співає.

Все те Каїн бачив
Мов на долоні, плакав і сміявся
Із радости. Він так давно не бачив
Людей! І вид їх мирного життя,
Їх праць, забав і розривок щоденних
Таким йому чудово гарним видався,
Що причарований, він став на місці,
Глядів і оком не змигнув, впивався
Тим видом, мов найбільшим щастям земним...»

Ясно, що без щасливої молодости юного Івана цей образ безсмертної любови був би неможливий. Разом із тим була б неможлива і вся глибока й висока філософія «Смерти Каїна» Франка, що проповідує світові нові вартості пізнання та вищість чистої, у муках самовідречення і пізнання освяченої, любови... до рідного гнізда. Та в тому моменті найвищого щастя вбиває його сліпа стріла сліпого Лемеха.

Чи знав малий Івась своє майбутнє? Чи знав, що шлях до вершин знання, до якого він рвався, принесе йому найбільші терпіння, що в час загрози з боку ганебної смерти десь у рові при дорозі, вірною йому лишиться тільки рідна хата, де нема вже ані батька, ані матері рідної, але є ще саме рідне гніздо під стріхою.

Чи знайдемо відповідь на це основне питання, чи відчував молодий Франко своє призначення? Якщо погодитися з тим, що він не знав, що робить і до чого йде, то тим більший подив викликає загадкова сила його душі, ота його доля, що вела Франка крізь життя до його історичного чину.

Зупинімся ще коротко над спробою характеристики Мирона-гімназиста і над подіями із його життя.

Тут перш за все кидається у вічі незвичайна, вже може й немолодеча, повага і завзяття, що їх виявляє Франко-гімназист у боротьбі за своє знання.

«Похід до сонця» тепер — це вже не прогулянка дитини на гору Діл над селом, а змагання за справжні вартості вселюдського знання і культури.

В «Малому Мироні» Франко пише:

»Чи ви думаєте, що доля дитини стане кращою, так, як звичайно розуміють люди кращу долю? Коби не так! У школі дитина хапатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки і забажає перевести їх

у життя. І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні сільські стріхи...»

Здобування знання і боротьбу за нього в гімназії він трактував як якусь священну справу. Це зокрема стосується до його навчання у вищих гімназійних класах.

Правда, він мав труднощі спочатку. Зустрічався з презирством до свого походження, себто до походження від батька, якого любив і шанував, до чорного хліба, що давав йому життя і силу. Але це швидко минуло.

Незабаром він здобув собі приязнь і навіть пошану визначних професорів, які приділяють Франкові окрему, індивідуальну увагу, позичають йому книжки, дають літературні вказівки, відбувають з ним удвійку прогулянки, ведуть із ним наукові розмови. Він здобув повагу і серед своїх шкільних друзів, а навіть і славу в сусідній гімназії у Самборі, як молодий поет і незвичайно здібний студент.

Не треба ніяких заборонених книжок у гімназії. Отже заборонені думки встають із кожної сторінки класичних поетів і філософів. А Франкові був даний ключ до цілої історії і культури Європи: знання класичних мов, латинської і грецької, а разом із тим — основи-основ нашої європейської спадщини і культури.

Чи є більш революційні твори, ніж «Оборона Сократа» Платона?! Чи існує більш нищівна критика всіх суспільних ладів, ніж «Республіка» того ж незрівняного любителя правди? Чи можна дати більше можливих відповідей на питання етики, ніж дає їх грецька філософія? І чи можна глибше заглянути в закони людської душі і долі, ніж це вчинили грецькі трагіки? А Франко ще на гімназійній лавці перекладав численні твори з грецького пантеону, між ними й найтяжчі трагедії — «Антигону» й «Електру» Софокла.

Не маємо підтвердження, чи читав він у гімназії твори Платона, але знаємо напевно, що перекладав Гомера і Софокла. «Оборону Сократа» читають, звичайно, у сьомій гімназійній класі. Читають як трудний текст і не заглиблюються в нього, як у вселюдську драму власної свідомої жертви життя Сократа для підтвердження нової правди.

Так роблять звичайні студенти, а Франко пив знання як цілющу воду, «вдихував його як хворий свіже повітря», споживав його як овочі з Дерева Знання.

Інші твори Платона він теж, мабуть, читав ще в гімназії, або бодай познайомився із їх змістом.

Не забуваймо, що основними предметами студій Франка на Львівському університеті були українська література і класична філологія, далі — філософія, настільки, наскільки дозволяв її вивчати тодішній рівень Львівського університету. Знаємо теж із заяви самого Франка, що навіть університет не міг заспокоїти його невгасної спраги знання — правдивого, дійсного і живого знання, а не холодного пояснювання «реалій», себто предметів зовнішнього побуту й історії літературних шедеврів.

Цей зв'язок із світом старовинної мудрости Франко не тільки підтримував упродовж цілого свого життя, а поширив його, вивчаючи інші культури, зокрема Індії.

Що вело Франка до цього завзятого здобування знання? Яка це сила веліла йому писати поеми й драми німецькою, польською і українською мовами ще в гімназії? Поезії, вірші, віршовані історії — всі ці молодечі «твори» чи спроби, а чи вправи — ще на шкільній лавці, у юному віці.

Ще раз треба підкреслити, що великі генії і пророки нації такими родяться, а їх талан, чи нахил, проявляється вже в ранній молодості (Сковорода, Шевченко, Грінченко, Леся). Але найбільш незаперечні докази цієї тези зустрічаємо саме в житті Франка. Його молодість — це найщасливіша доба в його житті, може навіть єдина щаслива доба. Він тоді «бавився», немов луком і стрілами, — грецькою граматикую і читанням класичних текстів.

Але й пізніше Франко не був нещасливим, бож він ніколи не сподівався ніякого іншого щастя, як тільки щастя тих безсмертних каменярів, що їх він залишив людству як свій заповіт. І найсміливіший образ цієї його величній поемі — оте вперте, постійне, приречене розбивання скелі людської темноти й обскурантизму ударами твердого молота в міцних руках героїв...

Неповинна смерть пташини для Франкової шляхетної душі є великим злочином («Мій злочин»). Проте він закликає до найважчої і найзавзятішої боротьби, до мечів, до шабель і до рушниць, коли зрозуміє, що доброту його нації, її чесноту, лагідність і любов до всіх інших використали її вороги як засіб для її найжорстокішого поневолення. Ніяке вивчення біографії не розкриє нам таємниці, коли-то вперше в душі юного Франка пробудився Дух Нації у своїм грізнім вигляді Вічного Революціонера. Коли це той Дух завів його не до розкішної палати золотого заходячого сонця, де роздають щасливцям золоті яблучка здоров'я і щастя, а запровадив до грізного місця, де росте споконвіку заборонене людству Дерево Знання?

Аж у «Смерті Каїна» Франко побачив, яка висока ця гора, що її доведеться йому здобувати, щоб побачити утрачений рай. Тоді Франко на ціле життя вирішив свою долю — долю пророка, що з вершини цієї гори побачить нові і вищі правди.

Вже в чотирьох вищих класах гімназії бачимо Франка надмірно поважним. Це вже не молоденький Івась, а «учений і поет». Але ще з деякою поблажливою іронією і прихованим здивуванням зарахуємо ці роки до доби «інфантилізму». Для нас це ще молодий Франко, скажимо виразніше, ідилічно-щасливий Франко, бо щойно в університеті почалася справжня історична боротьба Великого Мирона.

Вернімося, отже, до тих нечисленних даних про гімназіяльний період науки Франка, що їх знаходимо в його власних коротких автобіографіях. Він пише:

»Науки шкільної я не любив, тож звичайно інші побивали мене пильністю й акуратністю, навіть такі, котрі без мене не могли зробити письменної задачі, або пояснити труднішого місця в німецькій, латинській або грецькій авторі».

Це нас зовсім не дивує. Звичайно, спрагнені знання учні в гімназії не люблять препарацій, граматичних взорів, механічної педантерії тощо. Зате

вони прекрасно розбирають трудні місця глибокої думки авторів світової літератури.

Знання кількох мов Франко набув ще в нижчих класах. Гімназія була класичною з латиною і грекою. Незабаром Франко засмакував у поезії Гомера і з того часу поглибив своє знання грецької мови. Це класичне виховання в гімназії дозволило Франкові досягнути рівня світового вченого-полігістора.

Маємо дані про його феноменальну пам'ять: «Лекцію історії, котру учитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово». Такий учень, очевидно, втішається авторитетом серед ровесників і учителів. Вони, звичайно, знають його правдиву роллю в класі, коли треба пояснювати тексти, писати задачі, допомагати в тому менш обдарованим учням. З автобіографії Франка довідуємося, що він «вивчив напам'ять майже всього »Кобзаря«, позиченого від професора Верхратського.

»Ще в нижчій гімназії я почав збирати пісні народні, спершу від моєї матері, а опісля і в Дрогобичі розпитував свідущих людей, ремісників і т. і., так що швидко мав мілко списані два товсті зшитки, вміщаючі 800 номерів, правда в значній часті коломийок.

Менший зошит я послав у »Просвіту« і опісля випадково віднайшов його в третіх руках, а більший таки в Дрогобичі в мене пропав».

Ще в нижчих класах гімназії почав Франко писати віршем і прозою.

»Вплив на вироблення у мене літературного смаку мали два вчителі: Іван Верхратський і Юлій Турчинський, оба писателі і поети, хоч один одного не любили».

Турчинський — це відомий польський літературознавець, автор цінних праць про Міцкевича. Верхратський — відомий учений природознавець, людина всебічної освіти й культури, визначний український патріот. Їх боротьба за душу і впливи на молодого Франка вийшла йому на здоров'я.

Для характеристики атмосфери в гімназії треба згадати, що там були й інші молоді поети, які, ще як гімназіяльні учні, друкували свої вірші. Обидва були старші від Франка. Це Ізидор Пасічинський, що друкував свої вірші в »Учителю«, »Руській Раді« та »Ластівці«, підтримуваний у цьому ділі Верхратським. Другий — це Микола Вінчковський, на кілька років старший від Франка, написав навіть »скупну поему гексаметром п. з. »Попадя«, яку Франко »читав набожно, але в котрій не міг знайти смаку«. З Ізидором Пасічинським Франко дружив.

Франко каже, що »читав у нижчій гімназії мало«. Це »мало« слід розуміти у порівнянні з цілою величезною лямбіною лектур у вищій гімназії, яку зараз побачимо.

Вивчення Шевченкового »Кобзаря« напам'ять — це зовсім не мало для учня нижчих клас гімназії. Зайва річ пригадувати досконале шевченкознавство Франка, яке він виявив потім як учений і теоретик літературознавства.

Це все діялося немов »несвідомо«, стихійно. Велику зміну Франка у відчутті життєвої поваги й усвідомлення свого завдання слід віднести до вищих клас гімназії, себто, починаючи з 5-ої класи.

Коли Франко був у шостій гімназіальній класі, померла його мати. Франко залишився, отже, без рідного батька і без матері, хоч трудно назвати його сиротою. З ним ще два його брати з першого подружжя матері — Захар і Онуфрій. Мав Франко й сестру, але вона померла в молодості. З братами Франко дружив ціле життя і вони помагали йому в трудних хвилинах життя. Братові Захарієві він записав прибуток із видань своїх творів після смерті на вирівняння тої позички, що її дав йому брат Захарій під час його недуги. Смерть матері мусіла безсумнівно вплинути також на оту несамовиту повагу, з якою ставився Франко до своїх студій у вищій гімназії.

Треба виразно підкреслити цей феномен «бурі і натиску». Із справжньою фурією Франко кинувся здобувати все краще у своїй літературі, хоч сам він висловлюється про це дуже скромно: «У вищій гімназії я кинувся з жаром до читання всякої всячини». Ось список цієї «всякої всячини»:

«Шекспір, Шіллер, Клопшток, Красіцький, Гете, Ежен Сю, Коцебу, «Нібелюнгенлід», Красінський, Міцкевіч, Словацький і т. д. Я прочитав усе, що було інтересного в бібліотеці гімназіальній (з виїмком дитячих повістей Шміда і Гофмана), що міг дістати від Верхратського, з котрим відбував кілька разів природничі екскурсії до Урича і до Нагуєвич, а від 6-ої класи почав збирати собі власну бібліотеку, котра за три роки заповнила у мене цілу шафу і в котрій, крім комплекту Шіллера, Клопштока, Шекспіра, мав я «Ноес Лебен» Ауербаха, і Дікенса, том Гайне, дещо з Жан Поля, Гете, Віктора Гюго, і т. ін. Гомер, Софокл і Тацит, читані в гімназії, зробили на мене сильне враження, а так само і Біблія, котру я читав почасти в старослов'янським, а почасти в польським тексті, і я почав дещо перекладати з тих авторів».

«Всяка всячина», як бачимо, охоплює найкращі твори світової літератури, з якими Франко ознайомився дуже вчасно. Між ними важкі твори таких авторів, як Жан Поль, Софокл чи Тацит.

З українських авторів Франко читав, головню у річниках «Правди»: Стороженка, Марка Вовчка, Куліша, Шевченка, Руданського, Мирного.

«Я писав фонетикою і провадив за неї гарячі спори з учителем історії і старорущини, д-ром Антоневицом (послом)».

Мабуть, не буде помилкою твердити, що цей благословенний час у гімназії дав Франкові на ціле життя кращу підготовку, ніж сам університет шириною обсягу студій світових літератур. Їх багатство не виявлялося у спеціалізованих студіях поодиноких творів. Звідси відоме розчарування Франка в його перших роках на Львівському університеті.

Наше здивування буде ще більше, коли переглянемо список літературного доробку Франка у Дрогобичі.

«... і я почав дещо перекладати з тих авторів.

Вийжджаючи з Дрогобича, я віз із собою кілька книжок, записаних своїми роботами. Були там і оригінальні складання, вірші любовні (патріотизму я тоді ще не знав), драми й оповідання віршовані, але головню були переклади: «Антигона» і «Електра» Софокла, значна частина Йова, кілька глав Ісаї, кілька пісень «Нібелюнгів», дві пісні «Одіссеї», два перші акти «Урієля Акости» Гуцкова, цілий «Короледвірський рукопис» і т. ін.»

«Електру» Софокла аналізують на університетських викладах — один твір впродовж року. Нічого дивного, що ці виклади видаються нудними для автора перекладу цього твору.

Цей довгий список літератури напевно неповний.

В час вакацій між 7-ою і 8-ою класами Франко відбув першу довшу, самостійну прогулянку залізницею до Стрия, а далі Скільським трактом до Синевідська, Побуку, Бубнища, Тисової, Церковної, Мізуня, Белдіжа аж до Лолина. Тут почалася перша пригода вже дорілого Франка, в якій бачимо його юну душу. Тут теж зазнав він далі першого важкого удару в своєму житті, але ця сторінка його «пригоди» належить уже до іншого розділу його життя.

Перші твори Франка надруковані, коли він був ще в гімназії, в 1874 році. Це два вірші Франка, вміщені в студентському журналі «Друг», що виходив у Львові. При тому редакція змінила його «фонетику» на «етимологію». Згадані вірші це: «Народна пісня» — сонет, в якому Франко оспівує народну пісню як пречисту криницю натхнення поетів, та вірш п. з. «Котляревський», присвячений тому, хто «засвітив вогник, який розгорівся, щоб всіх нас ogrівати».

Гімназійну матуру Франко здав в 1875 році, очевидно з відзначенням. Це було 26 липня.

Від першого року Франкових університетських студій у Львові починається його велика історична творчість і рівночасно боротьба Великого Франка. Щаслива молодість тут кінчиться. Франко дорів і приготований долею до свого історичного призначення, озброєний найміцнішою зброєю у світі — чистим, відважним серцем, любов'ю до народу і правди та високим знанням.

До молодости Івана Франка стосується ціла низка його оповідань, що їх можна вважати немовби літературною автобіографією про його молодечі роки. Крім названого вже «Малого Мирона» (1879), це оповідання: «Шен шрайбен» (1879), «Олівець» (1879), «Грицева шкільна наука» (1883), «Отець гуморист» (1903), «Гірчичне зерно» (1903), «Борис Граб» (1890); вони зібрані в томику п. з. «Малий Мирон і інші оповідання», що був виданий у Львові 1903 року.

Цю збірку попередив Франко короткою передмовою, в якій каже, що «оповідання, зібрані в цьому томику, в більшій мірі від інших мають автобіографічний характер». Рівночасно вияснює, як треба розуміти це твердження: «Матеріалом послужили всюди мої особисті спомини, які в оповіданнях «Отець гуморист» та «Гірчичне зерно» переходять майже зовсім у мемуари». Отже, це не просто автобіографічні спомини, а матеріали із споминів, тому не всі описані в них події є просто подіями із життя Франка. Проти невластивого розуміння цих оповідань Франко виразно застерігається:

«Та хоча і в інших оповіданнях цього томику автобіографічний елемент виступає досить живо, то все таки не можна, як це чинив пок. Ом. Огоновський, приймати їх без застережень як частину моєї автобіографії, бо в усіх, крім автобіографічного елементу, маються також виразні артистичні змагання, що домагалися певного групування й освітлення автобіографічного матеріалу. Найменше автобіографічного матеріалу мається в оповіданні

»Борис Граб«, хоча і тут фігура Міхонського, включно до назви, зрисована з дійсности...»

Про всі ці оповідання разом Франко каже ось що:

»Вони показують у загальних нарисах хід виховання сільського хлопчини перед 40-30 роками, починаючи від перших проблесків власного думання, а кінчаючи найвищими ступнями середньої школи«.

З погляду дослідів цих оповідань, як матеріялу до вивчення біографії Франка, слід зробити їх докладну аналізу. Не трудно вилучити з них елементи побутово-описового характеру про загальний стан шкільництва та про типи вчителів і їх »методи« навчання в цю добу, себто відділити їх від особистих біографічних елементів. Але, крім того, ці оповідання цінні для нас тим, що вони уможливлюють дослідження тих глибинно-психологічних, характерологічних та пізнавальних елементів, які формували емоції і світогляд майбутнього велета. Тому ми спинилися довше на аналізі одного фрагменту з »Малого Мирона«. З цього погляду слід уважно аналізувати пізніші Франкові оповідання, що не включені в збірку »Малий Мирон«, а саме: »У кузні« (з підзаголовком »Із моїх споминів«, 1902), та найпізніше, але найглибше, найцікавіше й найбільш майстерно опрацьоване оповідання »Під оборогом«, написане аж у 1905 році, в якому знову бачимо улюблену постать Малого Мирона вже у віці школяра, що приїхав додому на вакації.

»Грицева шкільна наука«, »Олівець«, »Шен шрайбен« та »Отець гуморист« — змальовують побут і навчання у сільській школі та в початковій народній школі отців Василіян у Дрогобичі. Вони в'яжуться з болючими споминами дитини про безнастанне биття, а навіть садистичне катування дегенератом »отцем гумористом«, яке застрашені й обезтямлені діти мусили терпіти. Така система »навчання« не допомагала інтелектуальному розвитку дітей, навпаки — гальмувала і викривлювала його. Всі ці оповідання написав Франко у 1879 р., після його болючого досвіду двократних ув'язнень у тюрмі. У свідомості жертви жаклих тюрм виринають такі ж жакливі картини його молодости в школі. Це частина того самого протесту, що його Франко так геніяльно висловив у своєму оповіданні »На дні«.

»Гірчичне зерно« і »Борис Граб« переносять нас у щасливу атмосферу навчання в гімназії малого провінціального містечка. Читаючи його описи Дрогобича, дивуємося, що там існувала якась гімназія в тодішньому моральному і фізичному болоті. А проте вона існувала. У вогких, брудних хатах знаходив Франко на запарошених полицях... архітвори світової літератури. І не всі професори були пияками. Ми вже бачили серед них двох визначних учених. В »Борисі Грабі« бачимо ще одного, »зрисованого з дійсности«, благородного виховника Міхонського, який безсумнівно мав благодатний вплив на самотнього й відлюдного хлопчину.

»Найбільш автобіографічне« »Гірчичне зерно« читаємо як цікавий літературознавчий есей, поданий у діалогах і дискусіях з невідомою ближче постаттю начитаного дилетанта Лімбаха. Бачимо тут не тільки поширену листу лектури Франка, а й довідуємося, як формувався його літературний смак, його критичні погляди й оцінки. Бачимо теж докладніший, ніж в автобіографічних нотатках, опис бібліотеки Франка-гімназиста. Але, най-

важливіше, бачимо там Франка як молодого й відважного літературознавця. Бож Франко не тільки читав книжки, а й активно реагував, критикував і передумував усе прочитане. Відважно творив свій власний світогляд, свої норми цінностей — так само самостійно, як вже малий Мирон самостійно відкривав таємниці експериментальної психології. Такий евокативний дискусіант, як Лімбах, був безсумнівно потрібний у цьому процесі. І Франко швидко відчув свою власну силу й перевагу над ним і над «шкільним знанням». В його власній душі було оте гірчичне зерно правди, що із суперечних світоглядів, стилів і моралі різних письменників дозволило йому вирощувати і плекати його власний світогляд, його власні норми етичних цінностей та правду його власного духу.

Рівночасно з тим «Гірчичне зерно» переносить нас уже до Львова, у час його університетських студій.

Загально бачимо, що аналіза його автобіографічних оповідань значно збагатить картину, накреслену на основі його коротких автобіографічних нотаток для проф. Огоновського, Драгоманова чи «Лексикону» Гердера. Проте вони не вносять нічого основно нового в його характеристику.

Але оповідання «У кузні» та «Під оборогом» дають нам неоціненний матеріал для пізнання невідомих глибин душі малого Мирона.

«У кузні» — це поширений і повний образ відомої нам постаті коваля Якова. Тут широко показані не тільки його «поетичні моменти», а й ціла його душа з його шляхетною життєвою філософією.

Якось непоборна туга за ранньою молодістю примушує вже старшого Франка добувати із дна душі оці картини його ранньої молодости. Це можна пояснити фактом силою придушеного емоційного життя Франка в час його жорстокої боротьби, жахливих переслідувань і титанічно напруженої праці. Можливо, що саме це явище придушення емоцій викликає його різку і розгнівану відповідь на фарисейське питання, чи він «любить Русь». На це питання він дав відповідь аж у «Мойсеєві». У спогадах про ранню молодість Франко знаходить бальзам на зболілу душу.

Коваль Яків показаний, нарешті, на повний зріст, як патріарх села, що став проповідником любови до людей. З його уст чуємо той самий голос Божий, що говорив у серці Франка, у його «Мойсею»:

«А голос каже:

— А видиш! Хто людям служить, той мені служить. Я сотворив чоловіка для людей і тільки з людьми і через людей він може бути щасливий. Якби я був хотів, щоб він сам собі і через себе був щасливий, я був би зробив його каменем. Якби я був хотів, щоб він тільки мені самому служив, я був би зробив його янголом. А так я дав чоловікові найбільший дар — любов до людей, і тільки тою дорогою він може дійти до мене. А ти хотів бути мудріший і йти навправці, та й зайшов у дебри, де сидять тоті з кліщами та з залізними палицями».

Отакі нові скрижалі правди людинолюбства вкладає Франко в уста Ковалю Якова. Чи справді навчав такого отой дивний Коваль Яків? Не знаємо напевно. Але знаємо, що такої мудрости навчав ціле своє життя Іван Франко в «Івані Вишенським», у «Страшнім Суді», у «Похороні» і в «Мойсею», найвиразніше і найяскравіше наголошуючи все ту саму правду, яку так просто викладав у своїй притчі Коваль Яків.

І не тільки навчав, а й здійснював цілим своїм життям. Знаємо теж напевно, що так само любив і служив своїй громаді, як міг і як знав найкраще, його рідний батько. Постать його батька залишиться для нього назавжди мітотворчою силою.

Оповідання «Під оборогом» написане в 1902-ім році. У невинній історії хлопця в лісі і хлопця під оборогом Франко шукає... релігійтворчих сил у душі людини.

»Всі ті неясні почуття, з яких у людській душі зароджується релігія, переходять малого Мирона в лісі в часі таких самотніх проходів, і вони творять ту дивну принаду, той чар, яким ліс сповиває його душу«.

Силою якогось загадкового і незбагненого атавізму (щоб ужити зрозумілого окреслення) збуджується в душі хлопця старовинний і препотужний Дух Волхва, який силою своєї волі, чару слова і бойового чину супроти злочинних сил, хоче відвернути від громади надходячу нищівну бурю.

»Не пуцу! Не пуцу! — кричав Мирон. — Даремне гроиш! Я не боюсь тебе! Мусиш слухати мене! Адже бачиш, що я міг сперти тебе досі. І зіпру!.. І не пуцу!! Вертай назад! На гори, на Доли! Не смій тут пускати!« — так боронив малий Мирон своє рідне село від походу жахливої стихії граду.

Дивний був цей хлопець.

Мати не радила йому оповідати про цю його пригоду під оборогом. Але Великий Мирон здобувся на відвагу, щоб розкрити такий таємний «архитип» у своїй душі. Відслонив якусь пропасть, про яку ще нічого не знає наше літературознавство. Це та сама пропасть, яку відкрив Костомарів, і рівночасно перелякався, у душі Шевченка:

»І страшно і солодко туди глянути... Немов роздерлася занавіса народного духа«.

Природу цього явища я пробував збагнути у своїй праці п. з. «Основна сила творчости Шевченка». І над ясным, високим чолом Франка заблисла та сама таємна пророча зоря ще у ранній його молодості.

Початок і кінець оповідання «У кузні» читаються із тим самим дивним зворушенням, що й старовинні космогонічні тексти.

»На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. У ньому пролизуються сині, червоні та золото-білі промені. Жевріє, мов розтоплене вугілля, і яриться в його глибині щось іще більше, променисте, відки раз-по-раз сарахкотять гілкасті зиндри. Це огонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І він не погас ще досі«.

Це поетичний образ, проте цей вогонь горів сильним полум'ям у душі пророка.

Слово «огонь» звучало в діалекті його рідного села як «огень». У такій сільській, а не якійсь літературній чи завченій формі бачимо це слово у «Вічному Революціонері»:

»І де в світі тая сила,

.

Щоб згасила мов огонь

Розвидняючийся день?..«

Д-р Олекса ВОРОПАЙ

ІВАН ФРАНКО ЯК ЕТНОГРАФ І ФОЛКЛЬОРИСТ *

ВСТУП

Іван Франко, як і належиться великому мислителю, приділяв багато уваги вивченню народного життя і дослідженню народної творчості, але робив він це не тільки з чистої любові до народних звичаїв, вірувань і обрядів, не тільки тому, що йому подобалися народні пісні та прислів'я, а тому, що він уже тоді розумів, що саме етнографія є наукою, яка вивчає процеси формування нації, стверджує розвиток національної свідомості, досліджує національні особливості культури і побуту народу.

У своїй статті «Формальний і реальний націоналізм» Франко розглядав питання розвитку національної свідомості з погляду «розвою народности в усіх її питомих формах (мові, звичаях, одежі і ін.)».

Мову та етнічні особливості народу І. Франко вважав за прояв «розвою народу», себто — за розвиток формування нації, і той процес він пов'язував з економічними, освітніми та іншими факторами.

Франко, як великий український патріот і мислитель, не міг примиритися з тим, що український народ уже впродовж віків перебуває в неволі, політично розбитий. Він закликав цю «велику етнічну масу» навчитись почувати себе українцями — членами єдиного великого народу, великої нації, не зважаючи на політичні кордони, що роз'єднували Україну на кілька частин.

Понад сорок етнографічних досліджень і багато рецензій та окремих заміток у пресі — дав цей великий титан праці. Інтерес до етнографії і фолкльору був для І. Франка одним із дієвих засобів того, що —

Не пора, не пора, не пора
Москалеві, ляхові служити!

І. Франко у своїх працях підкреслює, що саме «хлоп» — «удержав українську народність», а тим, хто скептично ставився до ролі широких народних мас, до їх здібності щодо формотворчих процесів нації, Франко відповідав, що саме «етнографічні праці показали скільки мислі, скільки поступу і розвитку в світогляді народу».

Як знаємо, Франко походив із селянської родини. «Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку від-

*) Читано на літньому семестрі Українського Вільного Університету в Мюнхені, липень, 1966 р.

дати працю свого життя тому простому народові», — говорив він сам про себе і, як знаємо, з честю виконав цей свій обов'язок.

У своїх наукових працях у ділянці етнографії, Франко досліджував майже всі ділянки народного життя: типи поселення, народні способи будування споруд, родинно-побутові звичаї, одяг, харч, народний орнамент; майже всі види усної народної творчості — все було охоплене увагою ученого.

Але І. Франко досліджував не тільки село, він уже тоді добре розумів, що нація складається не тільки з селян, а й з робітників та інших верств населення. Ось чому етнографічні праці Івана Франка охоплюють своїм дослідженням і робітників тих галузів промисловості, що вже в той час розвивалися на західних областях України.

Характеризуючи етнографічну діяльність Івана Франка, Володимир Гнатюк підкреслював, що у своїх етнографічних дослідженнях Франко цікавився не тільки житлом, одягом, прикрасами, їжею, а й іншими сторонами життя робітників і селян, на які до того часу не звертали зовсім або звертали дуже мало уваги¹.

Високо оцінив І. Франка як збирача етнографічних матеріалів і Філарет Колесса, підкреслюючи, що Франко, уважно вивчаючи економічні й соціальні ділянки життя народу, далеко відійшов від романтичного дилетанства своїх попередників і став у своїх етнографічних дослідженнях на твердий науковий ґрунт².

Омелян Калитовський у рецензії на передмову І. Франка до збірки О. Рошкевич «Обряди і весільні пісні с. Лолина Стрийського повіту», звертає увагу на те, що Франко, поряд із відомими піснями тільки в одній якійсь місцевості, показує типові пісні, відомі всьому українському народові. «Цим виданням, — пише О. Калитовський, — положила Рошкевич, особливо ж Франко, для нашої етнографії чималу заслугу»³.

Михайло Возняк⁴ зібрав і опублікував багато цікавого і важливого матеріалу, особливо пов'язаного з листуванням ученого, що значною мірою розкриває діяльність Івана Франка як етнографа.

Оця наша коротка праця про Івана Франка як етнографа і фолкльориста, що друкується у зв'язку з відзначенням 50-ої річниці з дня його смерті, нехай буде нашим скромним вкладом для увіковічнення пам'яті великого українського вченого і пристрасного народолюбця, що й сам глибоко вірив —

...Хто не любить усіх братів,
Як сонце Боже, всіх зарівно,
Той щиро любить не вмів
Тебе, кохана Україно!

1) Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка (ЗНТШ), т. XXI, ч. III, Львів, 1906, стор. 229.

2) Ф. Колесса: «Матеріали до етнології і антропології», т. XXI-XXII, ч. 1, Львів, 1929, стор. 9.

3) «Зоря», ч. 5, Львів, 1886, стор. 83.

4) М. Возняк: «З діяльності І. Франка як етнографа. Первісне громадянство», Київ, 1928.

ПОЧАТКИ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА

В автобіографії, що її написав Франко в 1900 році, розповідається і про перші його зацікавлення народною творчістю: «Писательство мое началось дуже вчасно. Ще в другій нормальній класі (т. є. в р. 1865) зачав я списувати казки, котрі дуже гарно вміли розказувати деякі мої шкільні товариші. Будучи в третій і четвертій класі гімназіяльній, почав я списувати пісні народні. По кількох літах в мене їх зібралось звиш 800»⁵.

В листі до М. Драгоманова в 1890 році І. Франко теж згадує про початок своєї фолклористичної діяльності: «Ще в нижчій гімназії я почав збирати пісні народні, спершу від своєї матері, а опісля і в Дрогобичі розпитував свідущих людей (ремесників і т. і.), так що швидко мав мілко списані два товсті зшитки, вміщаючи 800 номерів, правда, в значній часті коломийок. Менший зошит я послав у «Просвіту» і опісля случайно віднайшов його в третіх руках, а більший таки в Дрогобичі у мене пропав».

Менший зшиток, що його віднайшов сам Франко, містить записи пісень і коломийок із рідного його села Нагуєвичів. Він зробив ці записи в 1868 році, як двадцятирічний студент, і зберігав його все своє життя. Цю фолклорну найранішу збірку І. Франка описав М. С. Возняк у статті «До фолклорних зайнять Івана Франка»⁶.

Більший зшиток, загублений ще в Дрогобичі найпізніше в 1874 році, несподівано знайшовся в 1954 році, як про це читаємо в статті О. Дея «Із фолклористичної спадщини Івана Франка»⁷. В цьому зшитку містяться друга і третя частини фолклорних записів І. Франка із сіл Нагуєвичі, Ясениця Сільна і з міста Дрогобича, про що сказано на початку рукопису. Зшиток має заголовок: «Збірник пісень народних. Частина друга. Зібрав Іван Франко. 1871».

Пісні обидвох зшитків у власноручних юнацьких записах І. Франка досі ще по-справжньому не вивчені ані з погляду їх цінності для науки, ані з літературного, як саме вплинули вони на оригінальну творчість І. Франка як поета.

В кожному разі записані у згаданих зшитках пісні є винятково цінним джерелом для вивчення діяльності І. Франка як збирача і дослідника народної творчості. У тих зшитках зібрані саме ті пісні, які плекали любов І. Франка до народної поезії і до поезії загальною; це та спадщина, що її одержав І. Франко від своєї матері, як про це він так гарно написав у вірші «Пісня і праця»:

Тямлю, як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухався я:
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя.

⁵) І. Франко: «Твори в 20 томах», т. I, Київ, 1955.

⁶) Тепер цей зшиток знаходиться в архіві Івана Франка у Відділі рукописів Інституту ім. Т. Шевченка АН УРСР (фонд 3, И. 816). За О. Деєм, «Народна творчість та етнографія», ч. 3, 1965.

⁷) «Народна творчість та етнографія», ч. 3, 1965.

»Мамо, голубко! — було налягаю —
Ще про Ганусю, Шумильця, Вінки!«
»Ні, синку, годі! Покиль я співаю,
Праця чекає моєї руки«.

В листі до М. Драгоманова з 2 квітня 1896 року І. Франко описав свою першу, ще учнівську, подорож з метою збирання етнографічного матеріалу. »Скінчивши сьому клясу, я перший раз пустився під час вакацій у далеку дорогу... Я поїхав залізницею до Стрия, а звідси рушив сільським трактом на Синевідсько та на Побук, Бубнице, Тисів, Церківну, Старий Мізунь, Велдіж, Лолин... Вернувшись з Лолина в Дрогобич, я пустився у протинний бік — на Опаку, Смільну, Тур'є, Волосянку...«

Ця подорож була досить продуктивна, бо І. Франкові пощастило тоді записати багато народних пісень, коломийок і оповідань.

В 1876 році в журналі »Друг« І. Франко відкрив розділ »Із уст народу« і там друкував зібраний фолкльористичний матеріал, а в 1877 році почав друкувати і свої перші реалістичні оповідання з робітничого і селянського побуту, як ось »Ріпник«, »На роботі«, »Навернений грішник«. Першим етнографічним нарисом Івана Франка є його оповідання »Борислав«.

1878 року І. Франко і М. Павлик видавали журнал »Громадський друг«. Кілька років пізніше у своїй статті »Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в.« І. Франко писав, що »журнал »Громадський друг« помістив ряд звісток про побут народу в різних верствах і сторонах, звертаючи увагу на економічний їх побут та психологію суспільних відносин«.

»ЕТНОГРАФІЧНО-СТАТИСТИЧНИЙ КРУЖОК«

В 1883 році І. Франко організував »Етнографічно-статистичний кружок« у Львові. Про цей »кружок« він писав Драгоманову таке: »При академічнім братстві зібралась громадка охочих людей 10-15 і зав'язують »кружок« етнографічно-статистичний для студювання життя і світогляду народу. Чи буде з тої муки хліб, — не знати, але на всякий спосіб я докладав і докладатиму роботи, щоб хоч щонебудь вийшло. Отсе вчора зладив програму, котру нині візьмемо під дискусію. А слідуючого тижня я хочу дати відчит про метод і цілі статистики. То саме треба зробити і для етнографії. Нехай люди хоч пізнають, як виглядає предмет, — все таки не на одно їм отворяться очі, на що досі дивилися, а не бачили«⁸.

Далі І. Франко звертає увагу на те, що до завдань »кружка« повинна входити підготовка, а якщо можливо, то й видання бібліографії книжок, статей та інших матеріалів з етнографії і статистики українського народу, а також і збирання етнографічного матеріалу серед народу шляхом проведення періодичних екскурсій.

З ініціативи і з участю І. Франка той »Етнографічно-статистичний кружок« організував подорож по західніх землях України за таким маршрутом: Львів, Стрий, Дрогобич, Борислав, Мразниця (передмістя Борислава), Східниця, Урич, Підгородці, Корчин, Вижне і Нижнє Синевідсько, Бубнице,

⁸) Матеріали до культурної і громадської історії Західньої України, т. І, Київ, 1928, стор. 48. Лист до Драгоманова, датований 27 жовтня 1883 р.

Волехів, Гошів, Калуш, Станиславів, Коломия. Учасники цієї подорожі мали за мету — «доочне знайомитися з життям і економічним побутом рідного народу, з красою і природними скарбами та історичними пам'ятками свого краю, а з другого боку, освіжувати і ширити почуття народне», — як писав про це Іван Франко в статті «Мандрівка руської молодіжі» («Діло», ч. 85, Львів, 1884).

Під час цієї подорожі члени Етнографічно-статистичного гуртка разом із Франком знайомилися з робітничим побутом на соляних промислах біля Дрогобича, на фабриці гнутих меблів в с. Підгородцях, на нафтових та озокеритних копальнях у Бориславі та з побутом і життям селян у навколишніх селах.

За рік свого існування Етнографічно-статистичний гурток провів двадцять засідань, на яких були заслухані доповіді І. Франка та інших членів цієї організації; провадилися теоретичні дискусії про методи досліджування. Крім цього, були заслухані доповіді про скасування панщини в Галичині, про жіночу долю в народних піснях, про народні загадки, про події в Східній Галичині в 1848 році, про українські народні пісні.

Працю цього гуртка Франко сам популяризував у газеті «Діло», в якій 1884 року були надруковані такі його статті: «Засідання етнографічно-статистичного кружка», «Нашим молодим мандрівникам в дорогу» і «Мандрівка руської молодіжі».

Цікава й переписка І. Франка в справі завдань «Етнографічно-статистичного кружка». Так М. Драгоманів радив Франкові, щоб «кружок» зайнявся вивченням звичаєвого права в Галичині. В листі з 14 травня 1884 року І. Франко відповів на це так:

»Про суди громадські в нас мало можна буде зібрати матеріялу, так як в тім згляді громади наші мають дуже маленьку автономію, та й то кожний поступок згори приписаний. Цікавіші речі я надіюсь зчасом зібрати по наслідственному праву (в мене вже тепер набереться невеличка колекція мужицьких тестаментів і шлюбних інтерциз, їх треба тільки ще де в чім доповнити і обробити). Впрочім, мені здається, що звичаєве право в нас, чим даліше, все більше відтискається від життя, так що й тепер вже головні його контури відтворити можна хіба по бесідах, приказках та лиш деяких нечисленних правових звичаях. Тому я думаю, що студіюм того права, хоч безперечно важне для науки, для практичних потреб наших у теперішній хвилі менше нагороджуються, а матиме переважно лише теоретичне значення. Інша річ студіюм економічного боку, громадського і приватного життя, той студіюм справді мусить нам дати могуче орудіє до дальшої боротьби. А що звичаєве право запевно й досі має великий вплив на ті економічні форми, в які раз-у-раз укладається і перекладається життя народне, то з цього боку й право звичаєве мусить також мати для нас свою вартість»⁹.

Крім усього іншого, з цього цікавого листа бачимо, що І. Франко розглядав етнографію як практичну науку, що може дати «могуче орудіє до

⁹) Матеріяли для культурної і громадської історії Західньої України, т. I, стор. 79-80.

дальшої боротьби». Отже, етнографією Франко займався не тільки як науковець, а також і як ідейний борець за краще майбутнє свого народу.

Щодо звичаєвого права, то І. Франко все ж таки надрукував у журналі «Світ» (1882 р.) дві розвідки з цього питання, а саме: «Лісові шкоди і кари в с. Нагуєвичах» і «Суд громадський в селі Добрівлянах». У згаданих розвідках була показана суперечність поміж австрійськими державними законами і звичаєвим правом народу. А в статті «Справа продажу громадського лісу в с. Ветліні» (1883 р.) І. Франко показав, як графи Канарські грубо порушили народне звичаєве право, щоб привласнити собі 219 моргів громадського лісу.

Цікавився І. Франко і стародавніми формами організації громадського життя, а зокрема формами володіння землею. Так у листі до М. Драгоманова з 4 грудня 1883 року він писав: «Надіюсь, що з весною одна з перших екскурсій нашого «кружка» піде до двох невеличких осель Білки і Костинева, про котрі написано мені, що в них досі задержалась якась цікава форма поземельної общини та, мабуть, чи не основана на спільній управі поля. Цікава річ»¹⁰.

На жаль, не маємо відомостей про дальшу долю того «Етнографічно-статистичного кружка», але з поданих матеріалів бачимо, що це вже була організація, яка ставила перед собою цілком поважні завдання.

ІВАН ФРАНКО ЯК ЗБИРАЧ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІЯЛІВ

В 1878 році в журналі «Дзвін» з ініціативи І. Франка був відкритий розділ «Вісті з Галичини». В листі до О. Рошкевич з цього приводу він писав:

«Як будемо бачитись, я скажу Вам, котрі питання особливо важні й цікаві для нас і за котрими треба розпитувати на селі... Натепер однако головна річ кореспонденції і факти про слідуючі питання: 1) Хроніку сільських випадків у с. Лолині; 2) Оповідання жінок про своє життя і господарювання; 3) Докладне оповідання про Лолинську школу»¹¹.

Листування І. Франка з О. Рошкевич розкриває коло його наукових заінтересувань, як дослідника народних обрядів, звичаїв та пов'язаних із ними зразків народної творчості, як ось пісень, казок, приповідок і замовлянь.

Дякуючи О. Рошкевич за зібрані нею весільні пісні й обряди, І. Франко в 1878 році пише таке: «Ще в Долині в суботу рано читав твої ладанки, і ти не повіриш, як вони мені сподобалися!.. Це, певно, тому, що перший раз трапляється мені бачити одну групу пісень у цілості, і то ще в такій довгій і багатій. Але скільки там пречудних образів у дикій і напіввиробленій формі, — скільки чуття, скільки геніяльних порівнянь, скільки глибокостаровинних споминок та окошин, що становлять цінний матеріал соціологічний, етнологічний і язиковий. А скільки здорових, ясних і правдиво людських поглядів на життя! З якою теплотою оспівана доля жінки

¹⁰) Там же, стор. 56.

¹¹) Архів Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР (ф. 3), листи І. Франка до О. Рошкевич від 14 вересня 1878 року. Цитую за Ломовою «Етногр. діяльність І. Франка», Київ, 1957 р.

перед її шлюбом і по шлюбі! Якими широкими рисами змальований стан народу, що був колись у глибокій старовині»¹².

Рік пізніше, в 1879 році, І. Франко писав у листі до О. Рошкевич: «А займаюсь я тепер головно одною працею »Погляд на дітей у слов'янських народів, а передусім у русинів«. Далі він перелічує, які саме матеріяли треба збирати для цієї праці: »1) Повірки і звичаї при родах, які говорять про матір, дитину, вітця, бабу-повитуху; 2) Обряди і звичаї при христинах«.

Як свідчить М. Ломова (1957), в архівних матеріялах І. Франка згадується кілька варіантів праці про дітей, а саме: »Діти в малоруських піснях і повірках на підставі матеріялів, зведених у IV томі »Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край Чубинського«, »Погляди на діти у різних народів, головно в русинів«, »Погляд малоруського люду на жінок у тяжі«. Як бачимо, І. Франко працював над етнографічним нарисом про дітей у слов'янських народів, а зокрема в українців, використовуючи для цього не тільки вже відомі друковані праці, а й свіжо зібраний матеріял через своїх кореспондентів.

В передмові до першого тому Галицько-руських народних приповідок І. Франко пише, що зв'язок його з львівськими і дрогобицькими робітниками та численні подорожі по Галичині зводили його »докупи з великою силою різних людей«, від яких він мав нагоду записувати »різний етнографічний матеріял»¹³.

Після арешту в 1880 році Франко, не маючи засобів для життя, змушений був деякий час жити в рідному селі Нагуєвичах і займатися селянською працею. В той час він зібрав багато етнографічного матеріялу, який потім був друкований у журналі »Світ« під загальним заголовком: »Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу«.

Для своєї праці »Людові вірування на Підгір'ю« І. Франко збирав матеріяли не тільки у своєму рідному селі Нагуєвичах, а також і в селах Коломийського і Стрийського повітів та в околицях Дрогобича. В цій праці він висловив думку про те, що звичай »впливає з вірування«, але часто буває так, що давнє вірування забувається, а звичай живе далі в побуті народу¹⁴.

Збираючи матеріял усної народної творчості, як ось пісні, приповідки і коломийки, І. Франко в той же час вивчав і ті побутові й соціально-економічні умови, в яких та народна творчість виникала і розвивалася.

У своїй праці »Студії над українськими народними піснями« (Львів, 1913) Франко писав, що »зв'язок пісні з життям, з історією народу, його національною свідомістю і соціальними почуттями очевидний, і тому практичні досвіди над поодинокими піснями дуже часто дозволяють нам заглянути

¹²) М. Возняк: »З діяльності І. Франка як етнографа. Первісне громадянство«, Київ, 1928, стор. 147.

¹³) Етнографічний збірник, т. XVI, Львів, 1901-1905, стор. 6.

¹⁴) Там же, т. V, 1898, стор. 160.

ближче в те, з яких сфер і груп народної маси плили дані пісні, в яких сферах оберталися і яким інтересам та поглядам служили»¹⁵.

Народна приказка завжди основана на спостереженні життя, вона допомагає зрозуміти відносини і уявлення людей, а тому кожна приказка — це правда і її треба старанно записувати і збирати¹⁶.

В 1882 році в журналі «Світ» Іван Франко закликав представників інтелігенції, а особливо студентську молодь, збирати матеріали про життя і побут українського народу, поглибити і поширити вивчення етнографічних досліджень «в цілій, нерозлучній єдності».

1898 року при Історично-філологічній секції Наукового Товариства ім. Т. Шевченка була створена етнографічна комісія, в якій І. Франко працював спочатку як член, а пізніше став її головою і залишився на цій позиції аж до самої смерті.

За той час, коли І. Франко очолював етнографічну комісію, з його ініціативи проведено декілька експедицій для збирання етнографічних матеріалів. Так 1900 року О. Роздольський, М. Павлик, О. Колесса і сам Франко побували в Стрийському, Городецькому та інших повітах Галичини. 1904 року експедиція виїхала на Бойківщину, в ній також брав участь Франко. Під час цих експедицій І. Франко зібрав багато різних виробів українського народного мистецтва, зразки одягу і прикрас. Деякі з цих експонатів ще й досі зберігаються в Музеї етнографії і художнього промислу у Львові¹⁷.

І. Франко широко організує збирання експонатів для музею при Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка. З цієї метою в «Літературно-Науковому Вістнику» (т. XVII, 1902 р.) було надруковане звернення: «Збирайте етнографічний матеріал!», в якому говорилося про те, що побут і матеріальна культура народу з часом змінюються, а тому завданням музею є збирати і зберігати для наукової мети пам'ятки цієї культури. Була також розроблена програма для збирання етнографічних матеріалів, в якій зазначалося, що музей цікавлять такі речі, як одяг, моделі господарських і промислових знарядь, будівель, писанки, вишивки, різьблення по дереву і металу, тканини та предмети старовини — кам'яні, бронзові, кістяні знаряддя, зброя, пам'ятки письменства — рукописи, стародруки тощо.

І. Франко і В. Гнатюк звернули увагу на потребу записувати і зразки усної народної творчості, як ось приповідки, загадки, коломийки, забави дорослих і дітей у різні пори року, а також обряди і пісні. Вони вчили молодих етнографів наукової методи збирання матеріалів із точною паспортизацією предметів.

У 80-их роках XIX стол. на західних областях України організовано кілька виставок, на яких експонувалися зразки народного мистецтва і

15) I. Franko, Das älteste ruthenische Volkslied, "Zeitschrift für österreichische Volkskunde", Heft I-II. Wien, 1907. Цитую за М. Ломовою (1957).

16) Етнографічний збірник, т. XXIV, 1908, стор. 592.

17) М. Ломова: «Етнограф. діяльність І. Франка», Київ, 1957.

домашнього виробу. Так у 1881 році в Коломиї була відкрита перша етнографічна виставка в Галичині, на якій показано покутсько-гуцульські народні вироби: килими, ганчарство, виробництво кахлів, вишивки і різьблення по дереву. 1882 року в Перемишлі влаштовано крайову виставку і там також показано зразки народного мистецтва. 1887 року в Тернополі виставлено зразки народного одягу західних областей України. 1894 року у Львові був створений етнографічний відділ при Львівському музеї художнього промислу.

Всім цим виставкам Іван Франко приділяв велику увагу і популяризував їх у «Ділі» (1892 р.), у «Kurier-i Lwowski» (1887 р.) та в журналі «Жите і слово» (1894). Особливо цікавила І. Франка доля творців народного мистецтва і він порушує в пресі питання про необхідність всебічного дослідження побуту і культури народу, зокрема про дослідження історичних пам'яток етнографами разом з археологами.

»КВЕСТИОНАРІ«

Цікаву ділянку етнографічної праці І. Франка складають т. зв. «квестіонарі», себто запитники (анкети) для збирання етнографічних матеріалів. Так у часописі «Діло» за 1907 рік (ч. 279) був надрукований «Квестіонар для збирання народних пісень», а йшло про пісні, які пов'язані з родинно-побутовими обрядами, як ось хрестини, весілля і похорони. Цікавився той запитник і народно-календарними звичаями: гагілками, веснянками, а також і піснями, що співаються при танцях у бойків і гуцулів. До того ж Франко зазначав, що такий матеріал дасть повне уявлення про народний побут і виявить місце музики й пісні в житті українського народу.

У хроніці НТШ (ч. 32, Львів, 1907) був надрукований «Квестіонар для збирання місцевих переказів» і там Франко звертав особливу увагу на перекази про визначних людей, що боролися за народні інтереси, а також про відомих майстрів, ковалів, мельників, шевців, кравців, співаків та музиків.

В іншому числі хроніки НТШ (ч. 30, 1907) була надрукована «Відозва в справі збирання етнографічних матеріалів», в якій І. Франко звертався до населення з проханням збирати етнографічний матеріал про рибалство. Сам же І. Франко був завзятим рибалкою і, добре знаючи цю справу, він вимагав точного опису всіх предметів та знарядь, якими ловлять рибу. «При описі, — писав Франко, — слід звертати увагу на матеріал, з якого зроблені ці прилади, на їх розміри, а також на спосіб, яким у різних місцевостях ловлять рибу». До опису рекомендувалося завжди додавати детальні малюнки.

Журнал «Народна творчість та етнографія» (ч. 2, 1961) надрукував «квестіонар» «Селянська хата», що його написав Іван Франко 1898 року і надіслав до журналу «Матеріали до українсько-руської етнології». З невідомих причин той «квестіонар» не був надрукований. В листі від 16 січня 1899 року писав Хв. Вовкові: «Про свій Квестіонарик про будівлю я й забув... Робіть з ним, що знаєте». На основі цього листа О. Дей відшукав автограф цього «квестіонаря» серед архівних матеріалів Хв. Вовка, що зберігається в Інституті археології Академії Наук у Києві.

«Селянська хата». Уваги і квестіонар — це детальна анкета (запитник) для збирачів етнографічних матеріалів про народне будівництво. В своїй передмові до цього запитника І. Франко писав: «Докладний опис селянської хати і всего того, що в'яжеться з нею в житті, звичаях і віруваннях, мусимо вважати одним із найважливіших постулатів нашої етнології. Те, що зроблено досі для сеї справи... далеко не вичерпує різноманітності і многоти появи, зв'язаних з описом селянської хати таким, якого вимагає сучасна наука. Бажаючи звернути на сю справу увагу наших етнографів, особливо вчителів сільських, священиків і взагалі всіх, хто хотів би причинитися до пізнання життя і традиції нашого народу, подаємо отсей плян опису і разом ряд детальних запитань...»

Далі йде справді докладний, з глибоким знанням справи підготовлений запитник, що міг би бути не тільки провідником для збирачів етнографічних матеріалів про народне будівництво, а й програмою для дослідників у цій галузі.

Іван Франко закінчує свій запитник таким зауваженням: «Як бачить шановний читач, тема се вельми багата і цікава для етнографа... Повні описи селянських хат з різних сторін нашого краю можуть дати основу до студій над нашою хатою і порівняння її з хатами інших народів, а наукові здобутки можуть докинути світла до історії матеріальної і духової культури нашого народу. Збирати все це дуже потрібно власне тепер, коли чимало давніх проявів тої нашої культури чимраз швидше і повніше щезає під тиском нової цивілізації і нових потреб». Подані тут слова І. Франка, як бачимо, актуальні й сьогодні.

В часописі «Народ» (ч. 24, 1890) був надрукований «Показчик до студій суспільно-економічних народних поглядів», складений за зразком програми Київського відділу Географічного товариства. В ньому І. Франко і М. Павлик звертали особливу увагу на суспільні та громадські справи і радили своїм читачам збирати матеріал про життя народу за цим «Показчиком». Там ставились такі питання:

Як розуміє народ державу, уряд, урядників, війтів, рекрутчину та інші державні повинності й податки?

Що називає народ власністю?

Які, на думку народу, є способи набуття власності?

Як ставиться народ до лихварів?

Як живуть і працюють наймити і наймички, чи вважають їх господарі за рівних чи за людей нижчого ґатунку?

Як ставиться народ до школи? Які знання вважає потрібними для своїх дітей і які зауваження має до стану освіти в сучасних школах?

Як народ дивиться на освіту дівчат, жінок?

Для чого, на думку народу, існує громада і звідки вона взялася?

Чи велика пошана до думки громади і чи може бути один чоловік вищий від громади?

Який погляд народу на участь жінок у громадських справах?

Як бачимо, більшість із поданих тут питань цікава й актуальна ще й сьогодні. Правда, відповіді на них, мабуть, були б різні в часи І. Франка

і в наш час, особливо на перше питання: »Як розуміє народ державу?« Аджеж нашому народові вже після смерті І. Франка довелося активно боротися за свою державу. Але Іван Франко вже в той час був державником, а тому й поставив таке питання першим.

Як видно з усіх тут поданих »квестіонарів«, Іван Франко уважно й глибоко розробляв практичні й теоретичні проблеми етнографії і тим самим високо підніс загальний рівень етнографічної науки в Україні.

Під керівництвом І. Франка етнографічна комісія Наукового Товариства ім. Т. Шевченка мала великий авторитет не тільки в Галичині, а й у Наддніпрянській Україні. Про це свідчить лист (від 23 вересня 1902) М. Коцюбинського до секретаря етнографічної комісії НТШ В. Гнатюка. М. Коцюбинський писав: »За етнографічні матеріали щиро дякую. Маю до Вас просьбу. В Чернігові є така урядова »Ученая Архивная Комиссія«. Думаємо в її імені збирати по Чернігівській губернії етнографічні матеріали (в широкому розумінні). Поклали в основу програму Наукового Товариства ім. Т. Шевченка 1895 р., але може у Вас вийшло щось більш нове й повне, може маєте які інструкції і вказівки для збирачів етнографічного матеріалу. Буду Вам дуже вдячний за всяку поміч і раду, тим більш цінну, що Ви займаєтесь етнографією«¹⁸.

¹⁸) Музей М. Коцюбинського в Чернігові, зб. 2, 1940, стор. 118.

(Закінчення в наступ. числі)

Увага!

Увага!

Інформуйте світ про московські злочини. В цьому Вам допоможе монументальна книга англійською мовою про московську окупацію України під назвою

RUSSIAN OPPRESSION IN UKRAINE

Книга має 576 сторін друку плюс 24 сторінки ілюстрацій, у твердій полотняній оправі з мистецько-оформленою обкладинкою.

Ціна (без пересилки) 36 ш., у США і Канаді — 8 дол.

Просимо замовляти в Українській Видавничій Спільці:

*Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road,
London, N.1., Great Britain.*

І. В. П.

ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА НА ПОСТУП

В Україні, а на наказ партії і в цілому т. зв. Советському Союзі, цього року відбуваються святкування Франкових роковин — 110-тиліття з дня народження і 50-тиліття з дня смерти поета. В цих святкуваннях наголошуються не так літературні й наукові досягнення Івана Франка, як його громадська і політична роля, головню — його «марксистські погляди», з допомогою яких І. Франка висувається перед очі власного суспільства і народів в ССРСР, а також суспільства цілого світу, як одного з ідеологів марксизму і комунізму. Чи й наскільки мають московські й т. зв. українські комуністи до того основу й право?

Очевидно, можна й треба сказати, що найкращою відповіддю на це твердження є ціла діяльність Івана Франка, його літературна й наукова праця для українського народу. Але для того, щоб показати ввесь фалш московської пропаганди (так же само фалшується і Шевченка, і Лесю Українку, і цілу українську літературу, а ще більше історію), варто теж приглянутися ближче до поглядів І. Франка на суспільні течії і їхню ролю в розвитку людства. Це потрібне тим більше, що ці погляди висловив він коротко і ясно в одній своїй статті-розвідці п. з. «Що таке поступ?», що її писав або виправляв уже в зрілому віці, беручи до уваги найновіші тоді часи і суспільні явища. Подаємо тут головні думки цієї розвідки, що має 64 сторінки і видана в 1917 році в Нью-Йорку (накладом Української Книгарні). Згадана розвідка подає головні етапи людського поступу, себто — історії цивілізації, з навітленням і інтерпретацією самого І. Франка.

Свій виклад про початки і розвій людського поступу автор веде на дуже популярному рівні, з очевидним наміром бути зрозумілим і неосвіченому громадянинуві.

Ствердивши в основному поступ розвитку людства і зазначивши, що поступ веде до добра, І. Франко бачить на його шляху часті прориви і кроки назад на цілі століття, а часом і тисячоліття. Як один із прикладів на це, він подає історію єгипетського царя Аменофіса IV, канцелярію якого, з вавилонськими письмами, відкопали десь у селі Тель ель Амарна. Аменофіс IV був прихильником віри в одного Бога і намагався свою віру ширити в народі. Жреці викляли його, збунтували проти нього нарід, і фараон помер у самоті й забутті. «Сумний кінець Аменофіса — каже Франко — був великою шкодою для Єгипту і для цілої людськості, шкодою, на направу якої прийшлося ждати ще багато сот літ, поки така віра у всій своїй чистоті й величності заблисла в писаннях жидівських пророків» (стор. 10). Єгипетська і вавилонська культури впали, бо вони були власністю

лиш поодиноких верств суспільности, щойно греки зробили знання власністю широкої маси народу і тому дали основу для культур пізніших різних народів.

Цікаві погляди І. Франка на упадок Римської держави: «Це не був народ, — пише він, — а тільки правне поняття — громадяни Риму... римський правний порядок збудований на невілництві, тобто на страшеннім безправ'ю, не міг устоятись, так як гарна хата, побудована на льоду» (стор. 16).

Після доби середньовіччя, доби темноти й упадку, вогнища культури зберігають середземноморські осередки, а потім «двигачем поступу стає океан», себто заморські колонії європейських держав, при чому деякі з цих держав є власне розбійниками, малими або великими: «Отсе перед роком ми були свідками, як ті малі розбійники (бури, — І. В. П.) зробилися жертвою більшого і далеко розумнішого розбійника — Англії, який певно внесе в той край більше порядку, культури, науки, свободи, а з нею і здирства та визиску». Отже поступ виростає іноді на могилах. Винахід пороку і стрільної зброї підносить поступ, а нищить цілі народи.

Нові часи принесли намагання зробити досягнення людського поступу загальним добром. Бо хоч абсолютистичні системи володінь змінилися на більш демократичні, проте визиск одної верстви суспільства іншою верствою існує далі. Поділ праці, що є головною прикметою людської цивілізації, довів до поділу суспільности на поодинокі верстви. У передхристиянські часи такими верствами були: духовна (жреці, віщуні, лікарі, звіздарі), воєнна і уряднича. Винахід машини змінює спосіб життя і війни. Лицарська верства стає непотрібна, її заступає маса війська. Поділ праці веде до її прискорення й удосконалення. «За останніх сто літ нароблено більше предметів для людської потреби та вжитку, ніж за всі попередні тисячоліття» (стор. 26). Але людство багатіє, а тисячі, мільйони бідніють. «Невже — питає Франко — люди тисячі літ мучилися, вбивали себе, працювали, думали та винаходили тільки на те, щоб запевнити панування та розкошування всяким Ротшільдам, Влєйхредерам, Тстонам та Гіршам?» (стор. 31).

До тих, що одні з перших шукали виходу зі становища між наростаючим капіталізмом і убогими масами належать Руссо і Толстой, але погляди першого і другого, на думку І. Франка, є запереченням поступу. Критикуючи Толстого, Франко каже: «Християнство, на яке любить покликатися Толстой, не стає тут до помочі іншим толстовцям. Первісне християнство зовсім не йшло назад, не виступало ані проти держави, ані проти суспільних порядків, але старалося піднести всіх людей вище. Воно проповідувало загальне братерство в душі і правді, підіймало людей із їх буденних матеріальних інтересів до вищого морального життя, додавало їм твердості і сили в боротьбі з різними спокусами життя і тим самим було чинником поступовим. Натомість наука Толстого зводиться до того, щоб втекти від діяльности і боротьби в глухі закамарки селянського життя, улекшуче гнучування здирства і кривди, і навіть виразно проповідує нібито євангельські слова «не протиставитися злому». Тим часом простий розум каже, що зі злом треба боротися, бо інакше воно буде рости і подужає нас» (стор. 33).

Теорія Дарвіна в половині минулого століття, що поставила в основу життя і розвитку природи боротьбу за існування, дала ключ до зрозуміння живого світу, але перенесена дарвіністами до життя суспільств і духового — не виправдала себе: «На жаль, пани дарвіністи, що виголюють свої погляди, занадто добре придивилися життю щупаків у воді та вовків у лісі, а трохи замало продумали історію людського роду, і власне те, що в ній є відмінне від історії рослинного і звірячого розвою» (стор. 39).

Найближчі до поглядів Толстого і дарвіністів були анархісти. Іван Франко застерігається, що не всі анархісти — дияволи, що носять бомби в кишенях, як тоді думало сучасне йому покоління, але теорію анархізму, що виявлялася в тому, щоб знищити кожную існуючу владу, він гостро критикує. Думку про те, що як не стане пануючих, то не стане й влади, він називає дурницею, бо володіння однієї людини над іншою впливає з поділу праці й щойно зміна цілої системи відношень, суспільних, економічних і інших, може змінити становище. Пропонована анархістами «автономія громади» з федералістичним устроєм у рамках держави і міжнародних держав, на думку І. Франка — неможлива.

«Оцей анархістичний ідеал — пише він — лежав, між іншим, в основі програмових нарисів Драгоманова, розвинених ним у »Переднім слові до »Громади« та в брошурі »Вільна спілка«. Нема що й казати, що якби всі люди були високоосвіченими, добросердними, здоровими на душі й на тілі, то такий устрій міг би бути для них добрий. Він певно і лишиться ідеалом людського громадського устрою на пізні віки і, як усякий ідеал, ніколи не буде повністю досягнений. Та тепер такий устрій просто неможливий, не простояв би ані однієї днини і, якби якимсь чудом заведено його, скінчився б величезною замішаниною і загальним безладдям» (стор. 43).

В Х розділі згаданої праці І. Франко розглядає »різні школи т. зв. комуністів«, на думку яких усе зло суспільности походить не від поділу праці, а від поділу власности. У надвищці плодів людської праці понад людську потребу, як думають комуністи, й лежить основа людського поступу. Нерівність між людьми, які неоднаково користуються плодами людської праці, треба усунути так, щоб спільній праці відповідало спільне користування випрацьованим добром. Спільна праця і спільна власність повинні бути основами, на яких має бути побудований новий суспільний лад.

Комуністичні думки — каже Франко — не були нічим новим у ХІХ столітті. Від Платона, 400 літ перед Христом, аж до англійця Роберта Оуена, потім через малюнки комуністичного устрою Томи Мора, італійця Т. Кампанеллі, численних французів, Кабе, Мореллі, Маблі, Руссо, Бібера, Фур'є, Сен-Сімона та багатьох інших. Але всі ці теорії не виправдали себе в житті, що показали деякі досвідні експерименти, наприклад, спільні такі комуні учнів Сен-Сімона в 1840 році. Спільним може бути духове життя, можуть бути спільними людські думки, але до предметів безпосереднього людського вжитку комунізм не може сягати (підкреслення І. Франка). Наприклад, спільне мешкання »могло б бути такою каторгою, таким нещастям для багатьох людей, що комуністи по кількох невдалих пробах покинули цю думку« (стор. 48). Корисним у думках комуністів Франко бачив лиш те, що пізніше з нього вирости парості соціалізму.

Соціалісти хотіли зробити знаряддя праці, фабрики, копальні спільною власністю тих, що працюють. Найкраще виклав погляди соціалістів Карло Маркс, але він не давав практичної розв'язки своїй теорії. Розвинули ці думки щойно Ляссаль і Енгельс. Зокрема останній, який хотів, щоб робітники загальним голосуванням здобули перевагу в державних радах і законною дорогою перемінили сучасну Енгельсові державу з визиском одних і неволею інших верств населення на народну державу, в якій панував би через своїх обранців увесь народ, щоб не було визиску, кривди, бідності й темноти. На цих поглядах побудувала свою програму німецька соціально-демократична партія. Згідно з цією програмою майбутня «народна держава мала стати всевладною панею над життям усіх громадян».

Є дещо привабливого в такому погляді, особливо для бідних людей та беззахисних дітей, що їх тепер (у часи Франка) мільйони терплять муки і знущання від опікунів або злих батьків. Життя в Енгельсовій державі було б правильне, рівне, як добре заведений годинник, але перспектива такої держави жахала Франка:

»Вся всеможна сила держави — пише він — налягла б страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіли б щезнути, бо ану ж держава визнає їх шкідливими, непотрібними. Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, а лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростили б і жили б у такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава стала б народною тюрмою».

»А хто б були її сторожі? — питає автор. — Хто держав би в руках керму цієї держави? Цього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ці люди мали б у своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої не мали найбільші деспоти. І стара біда — нерівність, вигнана дверима, вернулася би віком: не було б визиску робітників капіталістами, але була б всевладність керманців — все одно, чи родовитих чи вибраних — над мільйонами членів народної держави... Ні, така соціал-демократична «народна держава», коли б навіть було можливо збудувати її, не витворила б раю на землі, а була б у найкращому разі великою завадою до дійсного поступу» (стор. 53-54).

Тоді, коли Маркс у своїй теорії брав до уваги дві суспільні верстви — робітників і капіталістів, бо він жив у робітничій державі, то американець Генрі Джордж, що знав краще американські та англійські відносини, бачив свій соціал-демократизм у книжці «Поступ і бідність» на верстві хліборобів і великих землевласників. Думки Г. Джорджа, стверджує Франко, мали широкий прихильний відгомін в Америці, Англії та Німеччині. У протизаг до інтернаціонального соціал-демократизму німців, Генрі Джордж висунув на перше місце інтереси поодинокі нації (підкр. І. Ф.).

»Ця Джорджева думка — каже Франко — пустила широке коріння. В Америці й Англії залунали оклики — земля для народу, але з додатком: англійська земля для англійського народу! Америка для американців! В Америці перший голосно підніс такий оклик сенатор Монро...«

В нас піднесено оклик: »Русь для Руси«, а польська шляхта, що на Мазурщині як може кривдить та визискує польського хлопа, у Східній Галичині позичає йому грошей з банків, щоб надати Східній Галичині польський характер і щоб таким способом, упадаючи економічно, зміцнила польський елемент національно» (стор. 57).

Зробивши перегляд цих плянових систем, І. Франко робить висновок, що немає ідеального суспільно-державного устрою, так як немає одного загального ліку, панацеї, на всі недуги. Всі плянові розв'язки, поворот до природи, до селянського стану, до бездержавства, запровадження повної спільности, — все це, каже Франко, — панацеї, яких не зварить і не приготує жоден аптекар. Поступ людства — це величезна і дуже складна машина. Вона має два головні провідники: це, як сказав Гете, голод і любов. А людського розуму — каже Франко — в числі цих провідників нема і напевно ще довго не буде (стор. 60).

Так, розглянувши різні системи, І. Франко жодної з них не вибирає для сучасного державного устрою якогось суспільства, а тим самим і для свого українського. Якою він бачив українську державу? — не будемо тут розглядати цього питання, бо це окрема тема і її треба з'ясовувати на основі інших його творів.

Тут треба тільки зазначити, що до всіх соціалістичних доктрин І. Франко ставився, як ми вже бачили, критично й неприхильно. І це справді іронія долі, що одну з тих соціалістичних систем, що її Франко у своїй візії бачив як »тюрму народів«, рік по його смерті московські комуністи силою накинули його рідній Україні, яку він, Каменярь і Мойсей народу, хотів бачити вільною, суверенною і соборною державою на просторі від Бескиду по Кавказ.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

Суспільно-політичний тижневик

ГОМІН УКРАЇНИ

Видає Видавнича Спілка »Гомін України з обм. порукою в Торонто, 140 Bathurst St., Канада.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить оголошення, реклами підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:

*Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N.1.*

Проф. д-р Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(Продовження, 17)

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА В ПІДСОВЕТСЬКІЙ НАУЦІ

Большевицька влада зацікавилася питанням трипільської культури, бо деякі вчені пов'язували з нею початок слов'янства, і на розкопи в області трипільської культури призначила значні суми грошей. Найновіші розкопи проведено над середнім Дністром біля села Луки Врублівецької. Результати цих розкопок опрацював проф. Бібіков і опублікував у великій, гарно ілюстрованій книзі¹.

Автор відносить селище Луки Врублівецької до найстаршого періоду трипільської кераміки і хронологічно вважає її за одночасну з румунським селищем Ізвоар. Бібіков каже, що між керамічним матеріалом він знайшов кремінні вироби з традиціями пізнього палеоліту. Проте це своє твердження він сам вважає за ризикове. Треба пригадати, що німецький археолог Цоц був висловив подібну думку, що пізньопалеолітичні традиції виробу кремінних інструментів могли зберегтися в мезоліті і навіть виявитися в раннім неоліті, але переконливих доказів цього твердження не подав. Бібіков формулює своє твердження так: «У цій області європейського континенту верхнепалеолітичні традиції в техніці обробки кременю влітаються в мезоліт, в яким не визрівають мікролітичні форми, так само як не з'являється і макролітична техніка» (стор. 106). Але Бібіков думає, що знайшов палеолітичні традиції теж і в будівництві. Він пише: «... форми будівництва раннього Трипілья на південнім сході Європи і в областях лінійно-стрічкової кераміки розкривають старовинну місцеву традицію, що йде з глибини палеолітичної доби і дожила на південному сході Європи до доби раннього Трипілья» (стор. 76). Цей висновок він зробив на основі відкритих у Луці Врублівецькій останків землянок, або півземлянок. Проте в Україні люди роблять собі землянки і тепер після пожежу, або переселившись в інше місце. У Вірменії і раніше, і тепер користуються землянками, особливо взимку, бо там у горах зими дуже гострі. Отже землянки в трипільській культурі зовсім не вказують на палеолітичні традиції, а можуть означати традиції передньоазійські. І землянки, і хати могли бути принесені на Україну, як і в область Дунаю, з Малої Азії. Епіпалеолітики могли мати свої власні традиційні землянки ще з мезоліту і

¹) Биби́ков С. Н., *Раннетрипольское поселение Лука Врублевская на Днестре*, М. И. А. СССР, № 38, изд. АН СССР, 1953.

палеоліту, але це треба доказати порівнянням матеріальних останків таких землянок з усіх тих епох, яких ми не маємо.

Бібіков вважає, що до Луки Врублівецької хліборобство принесене з півдня, за що проти нього досить гостро виступає пані Пассек, бо це заперечує прийнятий в СРСР, ще за Сталіна, погляд, що в СРСР все мусіло бути автохтонне, хоча ні зернові рослини, ні овечки, ні кози не водилися в дикому стані в Європі. Однак пані Пассек не бере цього до уваги, — головне в неї це советська догма.

Хоч Бібіков твердить, що в раннім Трипіллі люди почали переходити від будування півземлянок до ставлення наземних глиняних хат, проте у своїй книжці він не показує зразків таких хат. Хати знайдено в середнім і пізнім Трипіллі при розкопках в урочищі Коломийщина I і II, у Володимирівці і в Поливановім Ярі, знайдено і в інших місцях.

(Треба зазначити, що підсоветські археологи вживають невідповідних термінів, коли говорять про «глинобитні хати», себто беруть спеціальний термін, вживаний для хат, будованих в XIX і XX століттях у південній Україні спеціальною технікою — набиванням глини довбишками між двома паралельно-поставленими дошками; цей спосіб і тепер не вигідний, а в трипільські часи тим більше. Але частіше вживали іншого способу, простішого: глину змішували з соломом і з таких вальків ліпили стіни хати; це було дуже просто і дешево. Третій спосіб — це т. зв. саманні хати. Саман — велика цегла, зроблена в дерев'яних формах з глини, перемішаної з соломом і висушена до сонця, але не випалена. Така хата скоріше висихала ніж виліплена з глини з соломом).

В другому розділі книги автор описує інструменти з кременю, каменю, оленячого рогу, з кости і з міді. Бібіков вважає, що «металургія походить з країн старовинного Сходу, звідкіль вона прийшла на європейський континент через острівний світ і Балкани разом із першим рухом племен» (стор. 124).

Бібіков, очевидно, щодо металургії, держиться поглядів європейських вчених і знає, що мідь була відома вже в IV тисячолітті перед Р. Хр. Деякі підсоветські археологи думають, що присутність міді характеризує пізні селища. Насправді навпаки: мідь знаходять у старших селищах і Лука Врублівецька підтверджує це так само, як і Извоар в Румунії.

Як шкідливо впливала горезвісна теорія Марра на археологічну науку (а також заборона визнавати які б то не було міграції), показує праця Бібікова; хоч загально, це дуже добра праця, однак Бібіков не міг повністю звільнитися від пережитків згаданої теорії Марра. Наприклад, Бібіков говорить так: «У всіх обслідуваних нами псевдоранньонеолітичних місцях знахідок між селами Бакота і Студениця, а теж і в інших пунктах, розслідуваних нашими попередниками, треба відмітити два важливі

факти: 1) знахідки кремінних сокирок з підшліфованими бічними площами, 2) знахідки кераміки відносно пізнього трипільського типу... Ці збірки кераміки представляють єдиний комплекс з пришліфованими сокирками, а не представляють різночасові останки культури, як думав Е. Ю. Кричевський... Матеріали з Поливанового Яру цілком підтверджують сказане і дозволяють із повною певністю вважати «макролітичні» селища Подністрів'я і Побужжя «майстернями» обробки кременю в трипільській добі. У світлі дослідження «макролітичних» селищ за останні роки і датування їх трипільською добою, гіпотеза Е. Ю. Кричевського тратить свої вихідні позиції. Еволюційна схема Кричевського, що припускала послідовну трансформацію мезолітичного інвентаря з мікролітичними традиціями в макролітичний, кампінійського типу, і цього останнього в трипільський кам'яний інвентар, тратить свої зв'язкові ланки, і тому не може бути прийнята» (стор. 109).

Це цілковита правда, що гіпотеза Кричевського не має підстав і не видержує критики, але і пояснення Бібікова показують, що він теж не має правдивого уявлення про хід речей, думаючи, що кремінні клинкові сокирки були продуктом трипільської доби. Він, очевидно, зовсім не припускав, що ці сокирки були продуктом т. зв. нордійського культурного кола, який поширився на Україну з Волині. Цих сокирок, значно більших розмірів, є дуже багато в Копенгагенському музеї в Данії. Згаданих сокирок, званих груботилими, по класифікації Монтеліуса, не було в Месопотамії, бо там хоч і були кремінні клинкові сокирки, але тил у них не був так вироблений, як у цих нордійських. Між іншим, уже М. Рудинський знав, що вони йшли з Скандинавії. У нас на Україні їх часто робили з галицько-волинського серпентину. Монтеліус вважав, що розвій цих сокирок починався із шпичастого тилу, потім перейшов до вузького в перекрою, але широкого тилу, а вкінці перейшов до грубого тилу (прямокутного в перекрою). Тепер уже виявлено, що шпичастотилий тип не був окремою фазою, він траплявся одночасно з вузькотилим типом, а груботилий тип йде впарі з нордійськими кулястими амфорами і кам'яними цистовими гробницями, через Волинь, Україну і степи аж на Кубань. Згадані кремінні клинкові сокирки дуже добре датують цю кераміку, серед якої їх знайдено.

Коли ж у Придніпрянщині і Придністрянщині нема початкових типів тих сокирок, то це означає, що тут не могли втриматися епіпалеолітики. Але Бібіков хоче, щоб вони таки тут були, і каже: «Щодо середньої Придністрянщини, то на основі вивчення ряду пізньопалеолітичних пам'ятників можна припускати, що пізньопалеолітичні риси в техніці обробки кременю переходять у техніку обробки кременю в Луці Врублівецькій» (стор. 169).

У цьому вислові «можна припускати» сам автор вклав стільки сумніву, що саме цього ніяк не можна припускати. Бо від палео-

літу до неоліту Луки Врублівецької пройшов цілий мезоліт, себто — кілька тисяч літ, отже, де кінчається палеолітична традиція, а де починається фантазія автора, — трудно сказати. Далі автор каже: »Колектив цього поселення (Луки Врублівецької) значною мірою зберігає ще й ловецький промисел, так само як і береже тривалі традиції в формах будівництва. Про все це говорилося вище«. (?) Говорилося, але не було доказане, бо палеолітичні традиції будівництва дуже сумнівні. Я, наприклад, думаю, що палеолітична хата могла бути і з одної або двох шкур мамута, зшитих до купи, з краями прибитими до землі мамутовими ж іклами. Їх дощ не зміг би промочити і ціла родина могла б поміститися там. Як така традиція могла зберегтися, коли не стало мамутів? А Бібіков уже робить висновок, що в Луці Врублівецькій існують дві верстви, чи два шари: південний хліборобський і місцевий ловецький. Загально кажучи, це могло бути й так, але тут не доказано.

У старовинні часи хлібороб не міг зовсім зректися ловецтва, бо диких звірів було багато, одні з них могли самі нападати на людину (вовки, лиси, часом і ведмеді), інші — на худобу, ще інші — нищили поля. Отже людина мусіла оборонятися від усіх цих нападів, значить, мусіла і убивати звірів. Так, напр., на поле могли нападати олені, дикі кози, навіть ведмеді. Також різні птахи (дикі гуси, качки і т. п.) та зайці робили шкоду. Тому присутність кісток диких звірів ще не вказує ні на які палеолітичні традиції. А про шкоди від звірів згадується і в наших казках, що зв'язані тільки з неолітичною добою. Техніка оббивки кременю — це дуже хиткий аргумент, яким можна доказати все, що захочеться, і він відноситься до типологічних аргументів, мало переконливих. Тим часом Бібіков, почавши з »можна припускати«, перейшов далі до простого твердження: »Отже виходить, що в культурі Луки Врублівецької виділяються два шари, що своїми господарськими основами відповідають двом різним ареалам — південному хліборобському, з розвиненими формами матеріального виробництва, і місцевому ловецькому з його ще архаїчними ознаками. Це означає, що Лука Врублівецька, як **пам'ятник**, відбиває взаємний вплив цих двох ареалів, що злилися в одній своєрідній культурі«. Отже — і два шари, різні господарськими основами, і одна культура!? І далі: »Тут уже виробилися свої виробничі призвичаєння, свої способи виготовлення посуду, що *випередили* ранньохліборобські племена лінійно-стрічкової кераміки« (стор. 169).

Бібіков намагається зв'язати Луку Врублівецьку з епіпалеолітом. Він пише, що в Болгарії палеолітичні пам'ятники представлені дуже слабо. У Румунії та Чехо-Словаччині пізньопалеолітичних селищ є досить значна кількість. Далі на схід, на верхнім і середнім Подністров'ї, знаходимо велику кількість пізньопалеолітичних селищ, що належать до різних фаз. Ще далі на схід

їх ще більше (стор. 168). »Але в великих по кількості і своєрідних по культурнім обличчі палеолітичних збірках ми не бачимо мезолітичного кремінного інвентаря, себто геометричних мікролітоїдних форм. Така особливість кремінного інвентаря характеристична для пам'яток Болгарії, Румунії, Чехо-Словаччини і південних частин Польщі та Західньої України. Сусідній культурно-історичний ступінь раннього неоліту з макролітичними тенденціями теж не відбивається в знахідках Болгарії, Румунії, Чехо-Словаччини і Подністров'я, Побужжя і середнього Подніпров'я. На всій цій обширній території не склалось тих господарських форм, які виникли, наприклад, в лісостеповій смузі Східньої Європи, або в Прикаспійській області. Тут у господарським укладі і техніці обробки кременю довгий час серед місцевого неолітичного населення держаться пізньопалеолітичні традиції« (стор. 169).

Не знаю, наскільки це справедливо, але коли так воно є, то це означає, що там збереглися епіпалеолітики, які жили старими (ловецькими) традиціями.

*

В пані Пассек об'єднані в одночасну групу такі селища: Сабатинівка, Незвиська, Кудринці, Кадіївці, Ружіноаза, Кукутені А, Ерезд (Аріушд), Ізвоар П². Але Бібіков не згоджується з Пассек. Він каже: »З приводу віднесення Сабатинівки до групи селищ етапу В-І ми вже висловили свої сумніви, вважаючи, що Сабатинівка стоїть ближче до етапу »А«.

В таблиці п. Пассек, що характеризує етап В-І, кількісна перевага віддається мальованій поліхромній кераміці, яка займає панівне місце не тільки в нижнім Ерезді, а теж у Наддністрянських селищах (матеріялах) етапу В-І. А в Сабатинівці мальована кераміка займає підрядне становище супроти канельованої »углибленої« кераміки. Це дозволяє зблизити Сабатинівку з селищами етапу »А«. Однак присутність в Сабатинівці трибарвного розпису примушує нас віднести Сабатинівку до фази проміжної між етапом А і етапом В-І. Проте це не порушує періодизації Т. С. Пассек.

Біля Луки Врублівецької існують такі потужні вогнища трипільської культури, як Драбани (пов. Хотин), Кадіївці, Кудринці та ще ближчі. Близько до Луки Врублівецької є ряд селищ з монохромною немальованою керамікою пізнішого етапу розвинутого Трипілья³.

У протилежність до пані Пассек, в своїм виясненні культури Луки Врублівецької Бібіков висловлює цілком правильний погляд

²) Пассек, *Периодизация*, стор. 42-54, рис. 11. Биби́ков, *Лука Врубл.*, стор. 160.

³) Биби́ков, *Лука Врубл.*, стор. 161-162.

на появу тут трипільської культури. Він каже: »Керамічний комплекс Луки Врублівецької стає перед нами у всій своїй різноманітності: висока техніка моделювання і викінчення посуду, вивершеність форм, розвинені способи орнаментатії, установлений уже мистецький смак... а до того ще й горно для випалювання посуду, появляються раптово. Цю раптовість можна, очевидно, пояснити тільки на фоні історичного розвою східного Середземномор'я« (стор. 168).

Далі одначе, він висловлює дуже сумнівну думку, що »на основі вивчення пізньопалеолітичних пам'ятників середньої Наддністрянщини, можна припускати, що пізньопалеолітичні риси в техніці обробки кременю переходять у техніку обробки кременю в Луці Врублівецькій« (стор. 169), з чим уже не можна ніяк погодитися, бо раніше треба було доказати, що керамісти Луки Врублівецької не вміли обробляти кременю самі, а це суперечило б усьому тому, що нам відомо про неоліт і бронзову добу Македонії, Сербії, Румунії та Угорщини. Тут ясно видно бажання Бібікова витягнути на передній плян епіпалеолітичний елемент, який, коли і міг існувати, то тільки в дуже незначній кількості, і відділити його виробу кремені від неолітичних-хліборобських немає можливости.

Бібіков ніде не показав присутности цього місцевого епіпалеолітичного елементу, бо загальні фрази про ловецтво нічого не доказують. Не доказують тому, що дикі звірі, як ми вже згадували, нападають на поля, шкодять хліборобству і хлібороби мусять їх убивати. А коли поблизу полів існують ліси, то цієї дичини особливо багато. Автор подав навіть кількості диких звірів: козуль (*capreolus capra*) — 31 голова, оленів (*cerous elaphus*) — 57, лосів (*cerous alces*) — 9, диких свиней (*sus scrofa ferox*) — 33 голів.

В палеолітичних селищах кількість голів мамута переходить за сотню, а в Луці Врублівецькій усі дикі звірі якраз ті, що шкодять полям і городам. В додатку сам Бібіков сказав, що мезоліту він там не знайшов.

Бібіков каже, що »знахідки скульптурних і живописних образків коней трапляються серед пам'ятників трипільської культури і не так вже рідко. Тому можна припускати, що кінь, як тварина, що ввійшла у склад трипільських зображень, де перевага завжди віддається домашнім тваринам, почав входити в господарський склад трипільських громад« (стор. 272). Але це сталося, мабуть, вже в останній період існування мальованої кераміки, коли трипільці увійшли в симбіоз з індогерманами бойових топірців та шнурової кераміки. Це, думаю, підтверджується тим, що в українських казках кінь часто виступає як ворожий елемент, як елемент вогню. Таким він також виступає і в західноєвропейським фолкльорі. А статуетки взагалі вживалися тоді при

різного роду обрядах, що мали магічний характер. Про це, однак, знаємо дуже мало і тут нам можуть допомогти тільки месопотамські писані матеріали.

Бібіков висловив також інші дуже цікаві думки. Наприклад, він каже: »Слов'янська обрядовість, що відбиває старовинну традицію культури родючості, багатьма рисами співзвучна з трипільською обрядовістю в тім вигляді, як відтворюємо її на підставі археологічного матеріалу... Советські славісти Н. С. Державін, Ю. В. Готьє та інші постійно звертаються до трипільських пам'яток, коли справа заходить про етногенезу східніх слов'ян. Навряд чи хто з істориків має на увазі прямий спадщинний зв'язок між трипільськими і ранніми неслов'янськими племенами, як думав у свій час Хвойка, але так високо розвинена культура Трипільля не могла зникнути безслідно, не передавши своїх традицій племенам, що виростили на її основі, або змінили її. Мабуть хліборобські традиції Трипільля все ж таки увійшли в культуру ранніх слов'ян. Це припущення, хоч і не викликає великих сумнівів, але все ж таки залишається теоретичним« (там же, стор. 273).

Ця замітка Бібікова дуже важлива, бо вона показує, що археологічні факти самі за себе говорять і хто з археологів не тримається вперто віджилих маррівських советських теорій, той бачить те, що »буржуазні« (за советською термінологією) вчені побачили вже давно. Але цікаво, що советські історики й славісти шукають і в археології опертя.

Про наші традиції, які коріняться в культурі мальованої кераміки, я вже писав і говорив на Конгресі слов'янських географів і етнографів у Празі ще в 1924 році, себто понад 30 літ тому, і всіма моїми працями старався доказати правдивість моїх тверджень. На жаль, на Україну мої праці не доходили, до того ж були розкинені в малодоступних виданнях, друкованих різними чужими мовами. Можу тільки сказати, що такий обережний учений, як чех Любор Нідерле, в останні роки свого життя в розмові зі мною припускав можливість, що початок слов'янства вийшов із якихось племен мальованої трипільської кераміки, або що коріння праслов'ян треба шукати між трипільцями.

Менгін датує Трипільля періодом від 2700 до 1700 років перед Р. Хр.⁴ Він писав, що »кінь прийшов до північної Європи із якоїсь далекої культури«⁵. Можна спокійно прийняти, що це була якась степова культура великих південно-східньоевропейських — центральноазійських рівнин... Не трудно догадатись якою дорогою вона пройшла до північної Європи. Вона йшла через Західню Україну⁶.

⁴) Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, p. 59.

⁵) *Ibid.*, p. 414.

⁶) Wolfgang Amschler, *Die ältesten Funde des Hauspferdes, Die Indogermanen- und Germanen frage*, 1936.

Домашні тварини в трипільській культурі (у відсотках)

Місцевість	Коні	бики	свині	вівці і кози	собаки
Лука Врублівецька	2,1	22,2	49,2	2,8 17,4	6,3
Сушківка	1,5	51,5	21	19,5	—
Любушка	2,5	58,0	13	18,5	8
Кримичок	2,5	67,0	15	6,5	2

(За Громовою)

Таким чином бачимо, що дві тварини — свиня і кінь — не були приручені місцевими епіпалеолітиками. Вівця й коза також були чужі для Європи, їх привели хлібороби з Малої Азії. З того виходить, що місцеві епіпалеолітики могли одержати вищу культуру тільки від прийшлих хліборобів. Хлібороби ж принесли з собою цілий, дуже складний, культурний комплекс, вироблений у всіх деталях, куди входило не тільки різного роду технічне ремесло: уміння обробляти землю і мотично і плужно, уміння прясти нитки, як вовняні так і конопляні, уміння ловити рибу на бронзові гачки, уміння будувати з дерева хати і хліви, копати довгі печери, не згадуючи вже про землянки, — а також вони принесли з собою і складні релігійні поняття, з різними обрядовими процедурами, як, наприклад, тілопальні похорони, свята і т. п.

Як бачимо, Лука Врублівецька має такий самий малий процент коней як і інші селища, а биків значно менший відсоток, ніж в інших, поданих Громовою, селищах; зате свиней два з половиною разів більше ніж Сушківці і понад три рази більше ніж в інших двох селищах; овець — приблизно, так само, за виїмком Кримичка, де було тільки 6,5%. Громова пише: »Характеристична майже цілковита відсутність кінських кісток«⁷. Таке саме відсоткове відношення коней було і в Передній Азії, зате биків і свиней — великий відсоток. Нерінг каже: »Відносини, які витворилися між богинею землі та богом бурі з одного боку, і богом *Діеус з другого боку, правильно відбиваються на становищі і долі їхніх священних тварин — вола й коня, в релігії та культурі індогерманів. Копперс показав, що Асвамеда, себто кінська жертва, витіснила попередню жертву бика. Для цього є пояснення в паралелях: як для індогерманського бога *Діеус, до Діоскурів відноситься пара коней, так до малоазійського бога бурі відноситься пара биків. Вони звуться Шереш і Гурріш, як святі звірі гіттицького бога Тешупа, а Тешуп був гуррітським богом бурі. Тут грає ролю широко розповсюджена віра в близнят«⁸.

Цікаво, що в могилі станиці Ульської знайдено глиняний модель критого воза на зразок т. зв. азійської кибитки. Як

⁷) Громова В. І., *Матеріали для знання звіриного мира трипольской культуры*, 1927.

⁸) А. Н. Krappe, "Zum antiken Zwillingskult im Licht der Ethnologie", Z. f. E., 1934, p. 187 ff.

можна догадуватися з моделю, таку кибитку покривали звірячими шкурами й вона була досить вигідною перевізною хаткою. Цей модель стосується до пізньої бронзової доби.

Вертаючись до питання про домашніх звірів у трипільській культурі, мусимо звернути увагу на слова Громової. Вона каже, що кінь, очевидно, не відігравав найменшої ролі в трипільській культурі. Кінські кістки для Трипілля так само рідкі, як, напр., для описаних Рютімаєром пальових будівель Швейцарії. У Трипіллі було дві породи коней: велика і мала, подібна до поні. 1) Великих коней у трипільській культурі мала кількості. 2) Мала кількості кінських кісток порівняно з кількістю кісток інших домашніх тварин, не говорить про те, що трипільці були коневодами. 3) Останки кісток дозволяють розрізняти два типи коней: один тяжкий тип великого коня, а другий тип поні або раси подібної до бронзодобового коня Західньої Європи. 4) Трипільська культура вказує на дуже близький зв'язок з Єгеїдою, де переважала годівля волів, овець і кіз. Свинарство у тім зв'язку є найважливіше. Очевидно, середземноморська свиня через трипільську культуру замандрувала до Литви, бо і там сьогодні стверджено середземноморську породу.

Із советських археологів найсильнішим був покійний Кричевський. За словами Бібікова, «він намітив ряд спільностей між лінійнострічковою і трипільською керамічними групами». Спільність ця, як вважав Кричевський, це результат єдності походження і зв'язку з Єгейським світом. Пассек, розвиваючи далі погляди Кричевського, підкреслює зв'язок трипільських комплексів із матеріялами неолітичних і енеолітичних селищ Подунав'я. В загальних рисах погляди Кричевського і Пассек зводяться до такого твердження: «Трипільська культура склалася наслідком складного взаємовпливу: з боку східнього Середземномор'я перехрещеного з прогресивним розвитком автохтонного хліборобського населення, що характеризується лінійно-стрічковою керамікою... Припущення, що трипільська культура в своїй значній частині є тільки наслідок дальшого розвитку «дунайської», представляється нам найбільш правдоподібним, хоч селища з найстаршою лінійно-стрічковою керамікою ще не відомі на схід від Збруча»⁹. Пассек додає: «Нові матеріяли Трипілля доказують велику спільність у системі хліборобського господарства, в знаряддях праці, кераміки, у характері великих багатоговищних хат в цілм Дніпровсько-Дунайським басейні»¹⁰... Хронологічно різні комплекси знахідок на даній великій території розглядаємо як результат загальних змін єдиного процесу розвитку в

⁹) Е. Ю. Кричевский, *Из истории Дунайского Понизовья*, стор. 57, 50. Е. Ю. Кричевский, *Мезолит и неолит Европы*, стор. 8-9.

¹⁰) Т. С. Пассек, *Периодизация...*, стор. 20-41.

добі неоліту і раннього металу на основі існувавшої тут ранньохліборобської культури IV-III тисячоліття до нашої ери, відомої в археології під назвою «лінійно-стрічкової культури»¹¹. А далі ще: »Припущення, що Трипілля в своїй значній частині є тільки результат дальшого розвитку неолітичних племен з лінійно-стрічковою керамікою, представляється в теперішній час найбільш правдоподібним»¹².

Отже, з цього видно, що і Є. Ю. Кричевський і пані Пассек уявляють собі якийсь вплив із боку Егейщини на Україну, але без переселення племен, а тим часом про переселення племен з Малої Азії в Егеїду і на Балкани вже давно і переконливо писав філолог Кречмер, про що ми вже сказали вище. Підтверджує це також більшість західних археологів. Підсоветські вчені не знають, що в Європі не могло виникнути хліборобство автохтонно і незалежно, хоч советський вчений Вавілов найдокладніше дослідив і доказав, що збіжжя могло рости в природному, себто дикому стані власне в Передній Азії.

Бібіков каже, що Кричевський приводить деякі риси подібності між культурою Бояну і раннім Трипіллям, звертаючи увагу при цьому не стільки на спадкоємство їх, скільки на спільність походження. Але що в кераміці Бояну є місцевого, автохтонного, а що було принесено до нього з південних, середземноморських областей — лишається недоказаним.

Бібіков ставить питання, чи можна вважати за автохтонний кухонний посуд, архаїчний на зовнішній вигляд, який постійно знаходять поруч із дуже гарними керамічними зразками, і звичайний для всіх етапів Трипілля (стор. 166).

Здавалося б, що грубість тіста, примітивність ліплення, орнаментация ямками і нігтевими відтисками дозволяють бачити в кухоннім посуді відголоски неолітичної традиції. Мабуть, це мав на увазі Кричевський, пробуючи виділити її з трипільських комплексів¹³.

Але, чи можна припускати, що власне кухонний посуд є тим місцевим культурно-історичним складником, який зберігся у вигляді залишку у розвиненім і цілком зформованім трипільським комплексі. Проти цього говорять такі міркування: Поперше, на великій території Поділля не зустрічаємо неолітичних пам'ятників, серед матеріалу яких можна було б відмітити вихідні керамічні комплекси для кухонного посуду Трипілля. Тут, в середній Наддністрянщині і ширше, загально кажучи, нема селищ, які можна б було з певністю віднести до типового неоліту... а це означає, що нема й джерела для продовження традицій.

11) Т. С. Пассек, *Периодизация...*, стор. 20.

12) Там же, стор. 30.

13) Е. Ю. Кричевский, *Из истории Дунайского понизовья*, стор. 50.

Примітивність ліплення, грубозернисті домішки до тіста залежали від специфічного користування керамікою цього вигляду, забезпечуючи більшу міць і жаростійкість. (На це звернув увагу ще Хвойка). Вигляд і якість глини не завжди відповідають зовнішньому враженню примітивності посуду і невмілої підготовки глиняного тіста. Навпаки, різні грубі домішки в глиняному тісті, можуть скоріше свідчити про прогресивні технічні способи, застосовані у виготовленні цих посудин. Це ми бачимо і в Малій Азії, і далі на Сході, і на Балканах. Трудно також припустити, щоб «примітивний» посуд лишився в трипільським осередку такий довгий час, не переформувавшись під впливом уже далекосяглого поступу.

Знаємо випадки появи *дунайської кераміки* в неолітичних комплексах на Дніпрі, на островах: Сурським (пункт II), на Кодачку і на Козловім острові¹⁴ (стор. 167).

Одне з дуже важких питань трипільської культури — це питання трипільських похоронів. Тіловземлення існувало з мальованою керамікою в Галичині у печері Вертебі, і було, здається, також у Більчі Золотому.

Деякі вчені, наприклад Хвойка, Оссовський, Штерн, В. Щербаківський, твердять, що вони відкрили також тілопальні похорони з мальованою керамікою. Оссовський знайшов декілька мальованих горшків, у яких лежали перепалені людські кістки. Інші польські вчені заперечують це. Хвойка знайшов також перепалені людські кістки в мальованих горшках, що стояли на випалених глиняних «площинках», як він їх звав, а наші люди-робітники звали їх черенями, бо черенем у нас і звалася яка-небудь випалена глиняна площа, наприклад, під печі, де клали дрова або соломі, що горіли там, а на який ставили горшки, де варилася страва.

Російські вчені заперечують також і це, а за ними і деякі європейські вчені. Вони твердять, що так звані Хвойкові площинки, це були просто долівки хат, бо європейські вчені у себе таких речей не знаходили, а російські знаходили тільки долівки хат мальованої кераміки, але без жодних останків тілопалення на тих долівках. Але ні Хвойка, ні Штерн, ні автор цієї праці не заперечували можливості існування хат мальованої кераміки, навпаки, автор цієї праці саме доказував, що моделі, знайдені в Сушківці панєю Козловською і в Попудні Гімнером, якраз і були моделями хат, а не подвір'я, як думав Деметрикевич. Проте існування хат не виключає існування тілопального похоронного звичаю. Хвойка відкрив деякі площинки дуже значних розмірів, що не могли бути долівками хат, бо в тих долівках було багато

¹⁴ В. М. Даниленко, До питання про ранішній неоліт південної Наддніпрянини, стор. 146, таб. V, рис. 1, 12, 13.

ям, — не пробитих, а зроблених з самого початку, як плянова конструкція цих площинок. В ямах стояли мальовані урни з перепаленими (кальцинованими) людськими кістками. На деяких площинках урни стояли не опущені в ями, бо таких ям там не було; на деяких площинках між урнами знайдено великі вівтарі чи жертovníки. Що в цім усім неймовірно? Існування тілопалення? Але ж тілопалення існувало у Вінчі на глибині 7,64 метрів і його ніхто не заперечував. Воно було і в Лендєлю, було і в інших місцях, навіть в області шнурової кераміки, і в області волинських та поліських цистових поховань. Отже, було воно і раніше трипільської культури і пізніше. Пані Пассек, яка особливо заперечувала існування тілопалення в трипільській культурі, ні разу не натрапила на тілопалення, а завжди тільки на хати. Це її щастя. Але дивно, що в селищі, де вона знайшла аж 70 хат, вона ніде не знайшла поховань ні тілопальних, ні тіловземлених. Як же це так, невже там люди не вмирали? Мені попалося тільки одне селище трипільської культури, пізніше, дуже поруйноване, і саме там збереглося тілопалення. Це с. Лукаші Переяславського повіту на Лівобережжі Дніпра, але досить далеко від нього. Там залишився невеликий кусок «череня», себто типової Хвойкової площинки, шириною і довжиною трохи більше метра, бо її щороку обрізували плуги селянина, якому ця земля належала. Згадана «площинка» була дуже близько болота, а біля неї на віддалі до десяти метрів, над самим краєм болота, виявлено чотирикутну долівку хати. По її краях видно було діри від стовпів. Чим же відрізнялися останки «череня», себто площинки, від долівки хати? Тим, що долівка хати була чорна, з одного шару дуже твердо утрамбованої землі чи глини, і зовсім не випалена, а черинь складався з трьох верств добре випаленої глини жовтого кольору. Через увесь цей черинь проходив неглибокий, 13 см глибини жолоб, увесь заповнений перепаленими кістками, що підіймалися вище країв жолоба і вище самої площинки на висоту 40 см. Перепалені кістки зверху були прикриті ще одною глиняною випаленою верствою, приблизно 3½ см грубиною; верства потріскана, але видно, що колись була суцільною, бо тріщини нерівні, а куски точно і тісно прилягали одні до одних. Зверху над ними лежав до 20 см. грубий шар землі. Цікаво зазначити, що між перепаленими кістками знайдено два горщечки — один з двома шийками, невеликий, сірого кольору, зовсім такий, як був у болгарським телі Костієво. Другий горщечок був нижчий, подібний скоріше до риночки, з широким плоским вушком, в яке міг пролізти палець, а в нім була кістка, власне кусок ребра, мабуть, баранячого.

Очевидно, що двогорлий горщечок містив у собі питво, а риночка з пасковим ушком містила печеню для душ покійників, тому й поставлена між перепаленими кістками і засипана ними.

Це була жертва для покійників. Різниця між долівкою хати, що була поблизу, і цим черенем, незвичайно велика. Долівка хати лежала просто на вирівняній землі і коли прочистили землю навколо неї, залишилися виразні сліди дір від стовпів. Саме таких дір від стовпів не було навколо череня-площинки, хоч я велів очистити землю принаймні на 10 метрів навколо череня. Сам цей черінь був на добре вирівняній і випалений, аж червоної землі. На ній лежав шар білого попелу грубиною до 2 см, а на ньому — шар випаленої глини, грубиною від 3 до 4 см. На ньому був другий шар глини, теж добре випалений, і врешті третій шар теж випаленої глини, на якому вже лежали перепалені кістки, збереглося і кілька кусочків людського черепа. Я розкопав це все в 1913 році і частину цього череня, перепалені кістки і горшки та велику кількість черепків склав у Полтавському земському музеї, в Археологічному відділі, директором якого я був від 1912 до 1922 року.

Випадок тілопального похорону в с. Колодистому, правда, мішаного з тіловземленням, добре описав проф. Спіцин¹⁵.

Була це невелика могила, себто невеликий горб, під яким знайдено яму з похороненими в ній скороченими кістяками, а біля — монохромно побарвлені горшки-урни з перепаленими кістками. Навколо цієї ями було коло з каменів. В однім горшку між перепаленими кістками знайдено гарний кремінний ніж. Спіцин не зрозумів значення цього похорону, не зрозумів, хоч це ясне, що головний похорон «корченців» у кам'янім колі належав завойовникам — шнуровокерамічним нордійцям, а перепалені кістки в мальованих горшках належали завойованим людям мальованої кераміки, можливо, оберненим у рабів, що мусіли піти на той світ за своїми панамі.

У цьому ж селі, Колодистому, В. Доманицький розкопав хату мальованої кераміки, від якої лишилася долівка, і в ній кругла яма, може така, яка в Греції звалася «боурос», а в ній у попелі знайдено палений людський череп. Я не знаю, чи пані Пассек визнає те, що знайшли Спіцин і Доманицький, чи заперечує, але і Менгін, і Макс Еберт цілком визнають існування тілопального похорону в мальованій кераміці. Мені не ясно теж, як пані Пассек поясняє те, що в Україні знайдено вже до тисячі селищ мальованої кераміки з великим населенням, а московські вчені ніяк не можуть «знайти» поховань? Чи їм заборонено марксівською чи Марровою наукою, а чи є якась інша причина? Бібіков, наприклад, не згоджується з п. Пассек і визнає трипільське тілопалення.

Хвойка і Штерн зазначали, що відкриті точки черені (випалені площинки) зв'язані з похоронним культом, і підкреслювали, що на тих «площинках» вони завжди знаходили мальовані посудини,

¹⁵ Раскопки глиняных площадок близ с. Колодистого, ИИАК, XII, 1902, Спб., стор. 14 ff.

в яких зберігався попіл, себто перепалені людські кістки, між якими часом попадались і досить великі куски людського черепа (напр., в Крутобородинцях на Поділлі, у Хвойка й особливо у природника Бордакова, тамтешнього поміщика). Цікаво теж, що і Спіцин, описуючи свої розкопки в с. Колодистому, згадує, що в розкопаній ним хаті була яма, де був попіл, а в ній кусок людського черепа. На жаль, подані Спіциним рисунки дуже неясні — де в хаті була згадана яма і як вона виглядала, цього не можна з його викладу зрозуміти. Його опис можна двояко розуміти, як я переконався, коли пробував сам зробити рисунок на підставі його опису. Все таки факт залишається фактом, що людський череп там був. Тим часом пані Пассек, як і Кричевський, ніде ні одним словом не згадують про ці перепалені кістки. (Не згадують і про перепалені кістки в Лукашах, де я копав, і в справозданні своїм дав дуже докладний опис точка, як згадано вище).

Щобільше, з усних розповідей археолога, що втік з України в 1945 році, я довідався, що і на точках трипільських поселень Коломийщина і Володимирівка теж знайдено купки перепалених кісток, але цього не зазначено в справозданнях пані Пассек. Я сумніваюся, що справді пані Пассек або Кричевський не помітили купок перепалених кісток. Причина їх мовчанки, очевидно, в чомусь іншому, а саме — в пануванні тенденційних концепцій у підсоветській науці в різних періодах її існування та в підтримуванні тих концепцій всіма засобами вищих політичних центрів. Вчені ж поставлені в дуже прикре становище. Вони говорять про сотні відкритих хат, про господарство, роблять висновки про родовий устрій, все за готовим Енгельсовим чи якимось іншим трафаретом, але ніде ні словом не згадують про трипільських покійників. Згадують про корчені кістяки покійників, що були чужими для трипільців (довгоголові), і не відважуються їх приписати трипільцям, принаймні, не відважується цього зробити пані Пассек.

Хоч пані Пассек досить солідно опрацювала свою тему в книзі «Периодизация трипольских поселений» (Москва, 1949), проте вона, як видно з усього, мусіла дуже важливі питання обходити мовчанкою, або говорити про них тільки так, щоб це підтверджувало прийнятий Сталіном або Центральним Комітетом партії напрямок. До таких важливих питань належить і питання про похорон у трипільській культурі. Справді дивно стає, коли авторка говорить про тисячолітнє існування трипільської культури (від 3000 до 1700 літ перед Р. Хр.) і «пояснює», що Хвойка (який відкрив цю культуру) і Штерн помилялися, коли бачили в останках цієї культури (в т. зв. випалених площинках) останки ритуалу тілопалення, і в той же час вона сама не може вказати на те, який же був похоронний звичай у трипільців за цей довгий період. І не цікавиться цим. Аж наприкінці існування цієї

культури вона знаходить корчені кістяки під могилами і без могил, при цім сполучені завжди з шнуровою орнаментикою на кераміці. Такі похорони відносяться вже до початку, або скоріше до середини другого тисячоліття перед Р. Хр. А як же ховали в III-ім тисячолітті? — про це мовчанка. Щобільше, повна мовчанка про знайдені в розмальованих горщиках перепалені кістки або купи перепалених кісток на площинках (черенях). І це замовчано, хоч у щоденниках розкопів про це ясно зазначено у Оссовського, у Хвойка, у Штерна, у Бордакова і у В. Щербаківського, навіть у Спіцина; до того ж у Спіцина в Колодистому це відмічене не тільки при скорченім кістяку в кромлеху, а також у розкопаній ним чи Доманицьким хаті, у спеціальній ямі, де лежав цілий людський череп серед попелу, з слідами палення. У серйозній науковій праці такого розміру, як згадана книга, і особливо, коли відкидаються опінії відомих авторів, як Хвойки, Оссовського, Штерна й інших, треба було б аргументувати своє заперечення їх поглядів, бо ж існування хат ще не заперечує саме по собі існування тілопального обряду. А тілопалення могло відбуватися або на відкритих точках-черенях, як я їх назвав, або на точках обведених невисокою глиняною огорожею.

Ще одне важливе недотягнення студії пані Пассек. У ній висловлені закиди німецьким »фашистським« ученим, нібито вони видумали завойовання нордійськими племенами людей, що жили на території пізніших слов'янських держав, і вивищували нордійську расу, а понижали ненордійські раси. В цьому багато правди, але так робили далеко не всі німецькі археологи та антропологи. З другого боку, не можна також заперечувати ясних і очевидних фактів, бо ж наука шукає тільки правди. Отже советська наука, а з нею пані Пассек, заперечують пересовування народів, не помічаючи, що таке твердження суперечить всім фактам, відомим як з історії, так і з сучасних подій. Гіт-тїтська мова має ясні домішки кентумової індоевропейської мови, з цим погоджуються усі спеціалісти і пояснити це можна не інакше, а тільки приходом у Малу Азію кентумових завойовників із півночі все одно яким шляхом: через Кавказ чи через Босфор трацький. Це мусіло відбутися десь на початку II-го тисячоліття перед Р. Хр., при чім зазначається, що трохи раніше Кавказ перейшла якась інша група індоевропейців, що говорила арійською, себто сатемовою мовою, і клялася Ведійськими богами (Варуна, Індра, Мітра і Насатія). Щоб продістатися до Малої Азії, нордійська група мусіла пройти через територію України і залишити тут свої сліди. Але підсоветські вчені цього не хочуть бачити. Не бачать цього ні пані Пассек, ні Кричевський, на якого вона весь час посилається.

Цими слідами і є, власне, шнурова кераміка, корчені вохровані кістяки і кромлехи навколо поховань. Все це прийшло з північ-

ного заходу. Груботили кремінні сокирки в формі груботилих клинків, пришліфованих тільки біля леза, — теж нордійські вироби. У Копенгагені в археологічному музеї можна бачити багато десятків таких клинків, тільки значно більших розмірів ніж у нас. Там такі кремінні сокири досягають 10 кг ваги. Ця нордійська, або інакше «мегалітична» культура в своїй молодшій фазі посунулася на Волинь і зайняла її. А помалу, просуваючись далі на південь, вона використала для сокирок т. зв. волинський серпентин (рід смугастого кременю) і присунулася разом з людьми, які її творили, аж до трипільської області. У с. Городському бачимо, як зіткнулися тут аж три культури: трипільська, нордійська і культура шнурової кераміки. Цього саме підсоветські археологи не розуміють. Шнурово-керамічна культура пройшла і далі на південь до Усатового, вже разом з нордійською культурою. Той самий культурний симбіоз двох чи трьох культур ясно виявився у розкопах на березі Дніпра біля Кічкаса, де побудовано Дніпрельстан. Там яскраво виступала нордійська кераміка¹⁶.

Серед підсоветських учених, як здається, існує думка, що разом із зникненням мальованої кераміки зник і сам нарід, що її виробляв. Така думка проскакує і в праці Бібікова, коли він заперечує висновок Сулімірського про те, що населення трипільської культури виявилось в гальштатській культурі України. Бібіков каже: «Сулімірський вважає, що чорна лощена кераміка появилася в Трипіллі із старохліборобських областей Румунії. Ця кераміка існує в трипільському господарстві на всіх етапах розвитку Трипілья і, на думку Сулімірського, при автохтоннім розвитку суспільства трансформується в гальштатський тип посуду. За його словами, зникнення трипільської кераміки не означало якихнебудь змін у населенні країни, а означало тільки заміну старого звичаю розписувати кераміку на звичай покривати її чорною барвою і полірувати її». Бібіков вважає докази Сулімірського за непереконаливі, «бо він зовсім ігнорує при вирішенні цього питання всі інші елементи культури... Тому схема Сулімірського, не будучи обоснованою комплексом фактів, зовсім не вирішує проблеми зникнення Трипілья».

Ще менше вирішує цю проблему погляд Кричевського, Пассек і інших.

(Далі буде)

¹⁶) Дивись розкопки Рудинського та інших, про що ні Кричевський, ні Пассек навіть не згадують.

Богдан БОРА

ОСІННЄ НАДВЕЧІР'Я

Я люблю в надвечір'я погідне
Вийти за місто у парк,
Де неначе сирітство безрідне
Стелиться прядиво Парк.

Я люблю під короною дуба
Довго вдивлятися в синь,
Відчувати вологу на губах,
Пити прив'ялий полинь.

Я люблю журавлине прощання,
Сум жовтолистих лісків
І останнє журливе кружляння
В синім повітрі листків.

Я люблю, як на дальніх обніжках
Осінь назад погляда,
Як на чоло, мов ніжна усмішка,
Перша сніжинка спада.

1966

Ярослав КУРДИДИК

УЯВНЕ МІСТО

На півдні гори — сині хмарочоси,
Долини між ними — широкі алеї,
Кубістичне сонце мигтить перекосом —
В панорамі світу, майже над землею ...

Від гір тіні впали довгі та імлісті,
Що сивим тоном відбилися від міста —
По них сковзнулось світло жовтолисте
Й почало всякати в сумерк колосистий ...

В місто залітають думок білі птиці
І вже від світанку почали кружляти,
Обсідають скелі, що у прірвах висять
Й питають уяву: — »Де б тут відпочати? ..«

Квітень 1964 р.

З НОВИХ ПОЕЗІЙ

Ігор ШАНКОВСЬКИЙ

У ПОШУКАХ ПРИЧАЛІВ

Ігореві Костецькому
— присвячую

Я образ вам такий
на чисте полотно,
розбите цвяшками
на дерев'яній рамі
зібрався
змалювати.
Всі пензлі у руці,
готове все
але
суха палітра
фарб не хоче дати.

* *
*

Загадки неба
на долонях дитинства —
як ідолів сміх
і
п'є шуліка
мертві закони добра
як згаслий день
на попелищах ночі.
Ясніший день в гробі
за душі нинішніх.
Така буває тьма!

* *
*

Візьми космічну ніч
і думай —
день.
Візьми мене за душу
але так,
щоб я відчув любов.
Шукай, шукай
таких доріг,
що ними ходить біль,

що радощів зазнав
і той
який ніколи не вмирав.

* *
*

Ти відслони
до перших півнів,
що їх зарізали
(бо це ж твоє весілля)
той лан
який посіяв
не один сівач.

* *
*

Чи знаєте
як сукня шелестить,
як гудзики
зі скла
розстебнуті сміються,
як чорна білизна
злегенька
злітає
і білі груди
у темноту пнуться,
як пахне
піт
пожадливо
з обличчя,
і як вмліває мить
коли поглянеш —
а споєний коханець спить.

* *
*

Недосконалість
дотику зміркуй
і ненависть
вже не тоді
плекай,
коли згориш
в недосконалім тілі;
ще раз читай:
недосконалість...
і т. д.

* *
*

*Розпніть мене
за те,
що я дівочої не ношу
гриви,
ані тісних штанів;
що я не спльовую
іконам на обличчя,
і що люблю людей
за те —
що хтось із тих людей
напевне
стане прадідом
люди!*

* *
*

*А ті —
таких набудували веж,
що рідна
мова
новий Вавилон!*

Едмонтон, 1966

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

» В І С Н И К «

суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Організації Оборони Чотирьох Свобід України,

що стоячи на християнських національно-соборницьких засадах, на-
світлює проблеми українського національно-визвольного руху, містить
статті на міжнародні, крайові, внутрішньоукраїнські, політичні, еконо-
мічні, суспільно-виховні, наукові, літературні та мистецькі теми;
друкує твори сучасних українських письменників і поетів, а також
містить критичні літературно-мистецькі огляди.

Адреса: "VISNYK" — THE HERALD

P. O. Box 304, Cooper Station — New York 3, N.Y., U.S.A.

О. ЗВИЧАЙНА і М. МЛАКОВИЙ

»НАГОРОДА« СТАХАНІВКИ

У тридцятих роках цього сторіччя населення т. зв. УССР було аж двічі об'єктом масових кривавих екекуцій з боку Москви: у 1932-33 роках — доба великого голоду, і в 1937-38 рр. — доба Єжовщини, що дістала цю назву від прізвища тодішнього наркома внутрішніх справ ССРСР. Жодна епідемія, жодна війна не може конкурувати масштабами людовинищування з цими двома добами. Між ними, однак, є дуже суттєва різниця: якщо перша з допомогою штучного голоду дуже швидко перетворювала мільйони селян у трупи, то друга, діючи водночас серед усіх верств населення, гнала в обійми смерті *дещо повільніше*. Совгромадян (у масштабі ССРСР, а зокрема й особливо в масштабі УССР) перетворювано в рабів для виконання якнайтяжчих робіт у найсуворіших кліматичних умовах. Засобом для обернення совгромадянина в раба була магічна назва *»ворог народу«*: затаврована цією назвою людина в одну мить ставала безправною, а її родина упослідженою. Після арешту, *»ворогів народу«* тортуровано, засуджувано заочно на 10-15-20-25 років і відтранспортовувано до таборів невідомої праці на повільне вмирання від холоду, голоду, знущань і неймовірної експлуатації роботою. Раніше, ніж умерти, кожен раб ще встигав *дещо* зробити, а оскільки всі померлі раби негайно замінювалися свіжими, а всіх наявних рабів були мільйони, то й відсоток рабської праці в досягненнях ССРСР досить таки значний!

Напередодні 30-річчя Єжовщини, Українська Видавнича Спілка в Лондоні вшановує пам'ять тих мільйонів українців, що загинули смертю мучеників у ролі рабів, виданням двотомової документальної повісті О. Звичайної та М. Млакового під назвою *»Ворог Народу«* *. Нижче подаємо до уваги наших Шановних Читачів уривок із I-го тому цієї повісті під назвою *»Нагорода стаханівки«*.

*

17 листопада 1937 року стаханівка Наталя Гринь відчинила двері своєї установи, коли на великім стіннім годиннику було вже 32 хвилини по дев'ятій. Черговий швайцар мовчки занотував її спізнення. Рішуча й струнка, кудись неблаганно спрямована, вона без особливого поспіху пішла довгим коридором до кімнати економічного відділу. Співробітники здивовано підвели голови від праці, коли товаришка Гринь упевненим кроком продефілювала на своє місце, кинувши мимоходом *»добридень«*. Дехто при цьому недвозначно зиркнув на годинника, дехто усміхнувся, а дехто відповів *»добридень«*. Без поспіху розложила на столі папери, трохи попра-

*) Скорочений варіант цієї повісті дістав 1-шу премію на Великому Конкурсі Українських Політв'язнів у Німеччині, в грудні 1948 року.

вила своє пишне, сьогодні так недбало зачесане волосся і зразу ж вийшла в коридор... Глянула праворуч, — нема нікого; глянула ліворуч, — довгим коридором, назустріч їй еластичною ходою здорової самовпевненої людини йшов високий, гарно збудований і, як завжди, гарно вдягнений Іван Павлович, секретар парторганізації тресту.

— Чи можу з вами поговорити в дуже важливій для мене справі? — не вітаючись, спитала товаришка Гринь.

Приязно усміхнувся, досить міцно стиснув її руку і зразу ж таки запросив до парткабінету, чомно пропускаючи її вперед.

— Сідайте! Слухаю вас! — весело сказав він: — Чим можу бути корисним для найвидатнішої стаханівки нашого колективу?

Іван Павлович, як видно, добре виспався й був у найкращому настрої. Його випещене з бездоганно-свіжою шкірою обличчя здавалося викресаним з білорожевого мармuru, невеличкі, але меткі зеленкуваті очі усміхалися, і рясним золотом вилискувалися зуби з-під соковитих уст. О, Іван Павлович добре усвідомлював власну привабливість, і, мабуть, саме тому з молодими жінками, здебільшого, розмовляв у тоні приязної, майже ласкавої зверхності.

— Іване Павловичу! — рішуче й без жодної усмішки сказала Наталя, дивлячись йому просто в очі своїми яснокарими, сьогодні так неприродно широко розплющеними очима: — Я прийшла, щоб сказати вам, що сьогодні вранці арештовано мого чоловіка.

— Хто арештував? Міліція чи органи НКВД?

— Органи НКВД.

Виріз обличчя Івана Павловича миттю змінився. Де зникла золотавість усмішки з-під соковитих уст? Під подихом якого вітру злетів із його зеленкуватих очей ласкаво-приязний відблиск доброзичливої зверхності? Наталя бачила лише надто щільно стуглені уста й хижий відблиск зеленкуватих, примружених очей, гостро спрямованих їй просто в душу. Їй миттю згадалася та гарна й дорога лялька, яку вона мала в дитинстві: потягни за шнурок, і лялька сміється й дивиться, потягни ще раз, і лялька вже не сміється, не дивиться, а спить, заплющивши очі... Але Іван Павлович не спав.

— Он що! — неначе сам до себе діловито озвався він: — Розкажіть, як це сталося!

Розказала правдиво все з деталями. Вислухавши уважно до кінця, Іван Павлович підвівся, пройшовся по діагоналі парткабінету, неначе в стані надто глибокого роздумування, і раптом, наблизившись до Наталі й дивлячись їй трізно в саму глибину очей, сказав твердо й чітко:

— Пропоную вам зараз же признатися, до якої контрреволюційної організації ви й чоловік ваш належали, і де відбувалися сходи. Хто вас обох завербував, і кого ви обоє завербували? Хто до вас приходив, і в кого ви обоє бували? У яких шкідницьких діях брав участь ваш чоловік і... ви особисто?

Усі ці питання здавалися Наталі навмисними, провокативними, і саме тому, мобілізувавши всю силу власної відпорності, вона відповіла підкреслено рівним, твердим і упевненим тоном:

— Я жодної організації не знаю, ніхто нас нікуди не вербував, і ми нікого нікуди не вербували. Чоловік мій протягом кількох уже років хворіє на печінку, і хвороба ця є джерелом його страждань. Ми ніде не буваємо, і до нас ніхто не ходить. Саме через цю хворобу він примушений був покинути працю інженера-економіста і останнім часом він працював педагогом: викладав економгеографію на курсах для дорослих і...

— Його національність? — перервав їй Іван Павлович.

— Українець, — твердо відповіла Наталя і, спинившись на мить, додала: — галичанин.

Наталя добре знала, що Іван Павлович теж українець, ба навіть її земляк із Полтавщини... Але вона знала також і те, що своє українське прізвище «Гасвич» він уперто вимовляє, як «Гасвіч», і розмовляє виключно російською мовою та ще й з московським «а-каючим» акцентом. Не лише Наталя, а всі співробітники тресту знали, що Гасвіч був полум'яним і ретельним виконавцем усіх директив партії Леніна-Сталіна, а з так званим українським націоналізмом боровся з особливо-ретельним завзяттям. Боровся словом (Гасвіч був блискучим промовцем) і ділом: у грізні місяці Єжовщини він раз-у-раз віддавав до рук НКВД своїх співробітників-українців.

— Галичанин?! Знаменито! Чудове сполучення в одній особі: галичанин і... учитель. Сполучення властиве шпигунам! Тепер для мене все ясно! Ясно, як апельсін!

— А для мене ясно, що ви мене зовсім безпідставно ображаєте! Так, мій чоловік галичанин. Ну, і що з того? Хіба бути галичанином і педагогом це все одно, що бути шпигуном?!

— Досить! Крапка! — відрубав Іван Павлович, і його випещене, бездоганно-чисте й свіже обличчя кольору білдорожового мармуру вмить прибрало холодну нерухомість справжнього мармуру: — Досить! Я вас розкусив, і ваші філософські запитання мене зовсім не цікавлять. Справа стоїть тепер ось як: я примушений зняти вас із роботи за зв'язок із ворогами народу!

З цими словами Іван Павлович рішуче попрямував до дверей з виглядом людини, якій страшенно ніколи.

— Зняти з роботи?! Мене?! За... зв'язок із ворогами народу? — ледве чутно шепотіла Наталя пополотнілими губами. Сльози рясним дощем умили її обличчя, і були вони нестримні, як повинь.

— Тільки, будь ласка, без гістерик! Засвойте собі раз і назавжди, що Москва сльозам не вірить! — з цими словами Іван Павлович рішуче відчинив двері парткабінету, щоб вийти геть...

З яскравістю блискавки Наталя уявила собі Славка й маму в холодних сінях, з яких двері виходять просто надвір... »Збережи си́на!« — такі були останні слова Михайла. А вона... Щоб робить?! Плаче? З несамовитою, надсподіваною силою схопила вона Івана Павловича за ліву руку, відтягнула його від дверей і щільно їх зачинила. Не було вже сліз: вони вмить висохли.

Іван Павлович із неприхованим зацікавленням розглядав цю добре відому йому жінку, як цікавий експонат: протягом років він знав її, як дуже скромну й стриману, без запобігливості чемну й виховану, а тут ось раптом

на його очах вона збожеволіла, бо ж насмілилася його (Івана Павловича Гасвіча!) не випускати з парткабінету! Цікаво, що ж ця божевільна далі робитиме?

— Іване Павловичу! За п'ять років моєї стаханівської праці поруч із вами я заслужила на те, щоб ви приділили мені десять хвилин вашого дорогоцінного часу. Так, я цього від вас вимагаю! — Наталя спинилася на мить і, набравши в груди повітря, вела далі: — Сьогодні 17 листопада, а не далі, як 7 листопада, себто лише 10 днів тому ви (так, ви особисто!), виступаючи на врочистих зборах з нагоди двадцятиріччя Жовтневої революції, вихваляли мене привселюдно, як одну з найвидатніших жінок нашого колективу. Ви навіть висловилися про мене, що я — талановита людина. Чи ж не так?! Я нагадала вам про це не для того, щоб пишатися моїми талантами, — ні! Та й не в них, мабуть, суть, а лише в тому, що я пройшла знамениту школу всебічного розвитку моїх здібностей в той час, як іншим колегам мого фаху бракує звичайної грамотності. Це між іншим! Але, як би там не було, а я потраплю за годину зробити те, над чим інший потітиме цілий день! Це факт відомий всім співробітникам, і саме за це мою швидкість у праці мене стаханівкою визнано, і саме за це ви особисто мені славу привселюдно співали лише десять днів тому! А чейже сьогодні я та сама! Така ж здібна, швидкодумна й швидкоробна, як і десять днів тому! Мої здібності, що заслужили з ваших уст дитирамбів, не зникли: вони, як були, так і є невід'ємною складовою частиною мого духового ества. Залишіть же мене на роботі! Не звільняйте мене! Бо я та сама!

Іван Павлович зробив крок до дверей, але Наталя знову кинулася йому наперейми й загородила двері собою. Обличчя її палало, великі іскристі яснокарі очі палахкотіли завзяттям і несамовитою рішучістю, а голос бринів так імперативно, що Іван Павлович мимоволі спинився, задивившись... Яка ж бо вона справді небуденна! Гм... Цікава жінка!

— Вислухайте мене до кінця! Це — недовго! У мене синок восьмирічний і стара хвора мати — колишня вчителька. Усіх нас трьох викинуто тепер до холодних і вогких сіней, з яких двері виходять просто надвір. Якщо ви звільните мене з роботи за »зв'язок із ворогом народу«, то з таким вовчим квитком мене нікуди, навіть і прибиральницею не приймуть! Голодна й холодна смерть зазирає в очі всім нам трьом... Майте ж хоч крихітку людяности до мене — »найвидатнішої жінки нашого колективу«, бо це ж ваші власні слова про мене! Лишіть мене на роботі, бо я ж та сама!

Вродливе обличчя Івана Павловича увесь час зберігало заляклу нерухомість мармуру, але ось у кутиках його соковитих уст з'явилася гримаса нетерпеливості, а може й відрази. Ця гримаса без слів красномовно промовляла за те, що цієї сцени йому рішуче забагато... Наталя ту гримасу зауважила, і думка її, що так гарячково нанизувала речення за реченням, ераз урвалася... Треба було б іще щось дуже важливе сказати, але те »щось« миттю кудись провалилось: зникло, неначе в колодязь упало...

І тоді Іван Павлович використав її павзу.

— У відповідь на це все, — тоном терпеливого педагога сказав він, — я можу дати вам одну пораду, як приватна людина, а не як секретар парт-організації.

— А саме? — заділа Наталя.

— А саме: ви молода й приваблива жінка. Дбайте про вашу зовнішність, виходьте заміж і...

— І?

— І... І дайте мені, нарешті, можливість вийти з мого кабінету, якщо не хочете, щоб я викликав сюди телефоном дежурного швайцара, який і виведе вас геть...

Тоді дикий крик несамовитого протесту свавільним птахом вирвався з Наталиних грудей назовні, і почався нестримний плач... Може, саме такий-от плач називається гістерикою? Не змогла б Наталя на це питання відповісти; вона знала лише одно: так плакала вона вперше в її житті. Іван Павлович залишив її саму, а сам еластичною упевненою ходюю попрямував до директора.

Хтось вивів її з парткабінету, і вона опинилася в «червоному кутку»*, де якась добра душа дала їй води напиться. Хто це був, — не знала Наталя, і навіть пізніше, коли не раз, бувало, згадувала події того незабутнього дня, то ніяк не могла собі пригадати, хто ж бо спранді дав їй води напиться. Та добра душа, очевидно, поспішила якнайшвидше зникнути, щоб не скомпромітувати себе виявом співчуття до «жінки ворога народу». Нове застрашливе тавро щойно лягло на її обличчя, і тавро те починало вже діяти.

Як довго просиділа вона в червоному кутку на самоті? Хто зна? Може, п'ять хвилин, а може, півгодини... Коли зиркнула на стінного годинника, було вже пів одинадцятої. Боже мій! Та їй же треба бігти до ОблНКВД по довідку, щоб дізнатися, куди повезли Михайла, — а може, передачу дозволять або побачення? Ще зранку, ідучи до тресту трамваєм, заплянувала вона розказати Іванові Павловичу про арешт Михайла і разом із тим одержати від нього дозвіл не працювати сьогодні, — нехай навіть і без збереження утримання. Іван Павлович був не лише секретарем парторганізації, а й начальником того відділу, де працювала Наталя. Оце якраз і було те «щось», яке так зненацька в колодязь провалилось під впливом поведінки її всевладного співрозмовника. Яким же чином зробити це тепер?

Знайшла Івана Павловича в просторій кімнаті їхнього відділу, де він розмовляв із керівником групи. Чемно дочекавшись кінця тієї розмови, тихо сказала:

— Я мушу сьогодні піти до ОблНКВД по довідку про чоловіка. Не знаю, скільки часу це забере, а тому, будь ласка, дозвольте мені оформити сьогоднішній день, як відпустку за власний рахунок!

— Ви можете йти, куди вам потрібно! — сухо процідив крізь зуби Іван Павлович, дивлячись їй не в обличчя, а в порожній простір мимо її лівого вуха.

*) «Червоний куток» — прикрашена прапорами й портретами вождів революції кімната, в якій під час перерви грав патефон для розваги працівників або відбувалася яканебудь бесіда на громадсько-політичну тему.

— Чи маю написати вам про це коротеньку заяву?

— Жодної заяви!

— А яким же чином адмінвідділ буде в курсі моєї відсутности?

— Я дозволяю вам іти по ваших справах, і все!

— Дякую, — прошепотіла Наталя, похапцем одягнулася й прожогом вибігла на вулицю, де змішаний зі снігом дощ умив і дещо відсвіжив її розгариране обличчя.

»І як це розуміти, що він відпустив мене? Може, порадившись із головним інженером та директором, рішив лишити мене на роботі?« — і тут промінчик надії несподіваним теплом закріпив її душу: — »Ну, добре! А чому ж тоді заяви не треба було подавати? Чейже тепер суворі порядки в галузі дисципліни, і для адмінвідділу абсолютно потрібна була така заява з написом начальника »Дозволяю«. Ні, таки, мабуть, звільнив він мене, і саме тому й заяви не треба!«

Отак вагаючись між надією і відчаєм, бігла Наталя щодуху до ОблНКВД на Чернишевській, зовсім не дбаючи про захист себе від снігового дощу.

Прибігши, побачила довгу-довгу, переважно жіночу чергу, яка, випнувшись із бічних дверей будинку ОблНКВД, займала цілий квартал.

»Що це за люди? Невже? О, невсе це дружини й родичі арештованих?« Таке припущення здалося їй абсурдним, і вона рішуче попрямувала до тих дверей, звідки випиналася та черга назовні, щоб... зайти... Але, зиркнувши, побачила широкий коридор, заповнений людьми вщерть, і хто там за ким стояв, — годі було розібрати, бо то було суцільне густе тісто з людських істот.

— Ей, громадяночка, кудя прьох? Тут без череди справок не дають. Іді стань в самий канец! — сказав їй якийсь старий-бородакий, і вона слухняно пішла в кінець і зайняла чергу за дуже гарною дівчиною.

Не минуло й двох хвилин, як дівчина та вже тараторила без упину:

— Як постоїте тут та під в'язницями Харкова, то дізнаєтеся, по якій ціні фунт лиха продається! Ваш чоловік — хто? Напевно, галичанин?

— Чому ви так думаєте? — обережно відгукнулася Наталя.

— Ну, якщо він не галичанин, то поляк, бельгієць або німець. Мій — також німець, і я його страшенно люблю! Якщо ж ваш чоловік і не німець, тоді він лотиш, естонець або грек... Одним словом, чужинець! Тепер усіх чужинців забирають.

Щоб не встрявати в цю небезпечну розмову, Наталя закріпивши своє право на чергу за балакуною дружиною німця, почала проходжуватися вздовж черги, прислухуючись до розмов цих нещасливих, які без жодного натяку на будь-яке нарікання, так стоїчно підставляли себе під дошкульно-діткливий сніговий дощ...

Простоявши в цій черзі до четвертої, себто п'ять годин, і змочнувши до нитки, Наталя жодної довідки про Михайла не дістала, бо не дійшла на неї черга, але зате одержала чимало вражень: новий, незнаний світ терпіння розкривався перед її наївними, широко розплющеними очима.

Вона дізналася, що звільнення з роботи дружини, дочки чи сина після арешту чоловіка чи батька — це звичайнісінька річ. Таких звільнених

багато, і з деякими з них вона вже розмовляла: були серед них і високо-освічені фахівці, стаханівці, ба навіть комсомольці й члени партії. Дізналася вона й про те, що виселення родин арештованих у підвали, передпокої, коридори та всякі інші непригідні для житла приміщення — це теж звичайна річ. Якщо агент НКВД під час арешту не викинув речей з помешкання, то наступного дня це робив управитель будинків. Комфортабельні помешкання Нагірного району, з яких будь-кого арештовано, віддаються тепер, як правило, співробітникам НКВД та комуністам. Дізналася вона також і про те, що недивниця, коли після арешту чоловіка забирають також і жінку. Там, у черзі на Чернишевській, побачила вона свою давню знайому, в якій забрали чоловіка й двадцятирічну донечку-студентку, а її з двома меншими дітьми викинули в підземний підвал, де ніколи ніхто не жив. Їхнє мешкання в Нагірному районі вже зайняв співробітник НКВД.

Не зважаючи на дощ, мокра до нитки Наталя йшла додому дуже повільним кроком: йшла вся в полоні нових вражень. О, тепер уже погас несміливий промінчик надії на те, що, може, Іван Павлович лишить її на роботі, і наївною мрією здавалася думка про повернення назад запечатаної кімнати. Гм... Якщо *таке* життя родин арештованих, то... *яке ж* воно за грубими мурами в'язниць самих арештованих?! Але застрашила суть цього явища полягала в тому, що таких родин, як її, *тисячі!* Гм... Цікаво знати, чи це лише в Харкові *таке* робиться, чи воно й скрізь під советським небом так? Невідомо. Спитати когось страшно. За саме питання арештують, а в советських часописах про це — ні слова!

Магнетом притягали до себе трамвайні рейки: покласти на них свою голову й загинути під тягарем трамвая! Одна мить нескazanного болю, і... спокій! Це було б куди легше, ніж іти тепер «додому», де в холодних сінях очікують Славко й мама-народниця, яку теж імовірно арештують.

»Збережи сина, Наталочко!« — так сказав Михайло в останній хвилині... Отже, треба йти «додому»...

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

- 1) проф. І. Голоцван (Аргентина) — 1
- 2) п. М. Петрущак (Австрія) — 1
- 3) п. В. Застаний (Аргентина) — 1
- 4) о. Я. Мельнишин (Аргентина) — 1

Щиро дякуємо нашим щирим Приятелям за приєднання нових передплатників. Хто черговий?

ВІДГУКИ І ЗАУВАЖЕННЯ

Петро БОГОЛЮБ

ДЕЩО ПРО ЛЮДЕЙ ПЕРА І ЧИТАЧІВ

Нехай великі й непомилні знавці літератури не роблять іронічної посмішки, прочитавши заголовок цієї статті. Вона до них не адресована. Ціх кілька думок про літературу, письменників і критиків подаємо до ширшого відомо з простої причини: наш співбесідник категорично відмовився опублікувати свої цікаві зауваги з приводу великої статті та критичних думок у ній про поетичну творчість поета С. Остаточно можна було б про це й не писати, якби великі протилежності, що виявились у статтях про одного й того ж поета, не викликали занадто великого заломання у мого співбесідника. Він кількакратно допитувався: »Як же це розуміти? Хто ж тут прав? Чи це критика, а чи особисті порахунки? За кого ж ці два критики мають нас, пильних читачів?«

Замість відповіді, я порадив йому написати до преси і висловити свої думки з приводу статей, що їх він прочитав. Але він категорично відмовився. На мою думку, така »втеча« не приносить нікому користі. Якщо маємо право на свободу слова, то чому з нього не користати? Здається, що є більше таких читачів, які з тих чи інших причин не відважуються висловити своїх думок з приводу прочитаного твору. А таке явище досить нездорове...

Як же має бути справа в цьому взаємовідношенні між письменником, критиком і читачем? На мій погляд, повинно б бути так: насамперед треба добре ознайомитися з твором, про який критик пише свої зауваги, далі — не випускати з уваги того, чи письменник своїм твором спричинився до доброго діла; треба також пам'ятати, що є різні критики і мати на увазі (сновніші теорії літератури. Іншими словами: треба пам'ятати про роль письменника. Іван Франко свого часу писав, »що головне діло в нас сама думка; головне завдання писателя — порушити, зацікавити... збудити в голові думку«.

Отже письменник повинен мати що сказати. Великі письменники були великими мислителями, стимулювали духовий ріст людини, суспільства чи людства взагалі. Їх життя було на межі нинішнього і завтрашнього дня... Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та інші ще й сьогодні живуть серед нас, житимуть і в наступних поколіннях. Правдивим письменником є той, хто збуджує думку, формує в читача активну й творчу чинність до життя, поширює рамки цього життя, навчає цінити його з погляду етики й естетики і т. д. Все це письменник мусить змалювати майстерно, помистецьки, використовуючи великий запас слів української мови. Отже, перед ним постає необхідність висловити свої думки так, щоб його твір мав не тільки змістовну вартість, а й мистецьку. Життя нашого суспільства

багатогранне, отже воно пребагате на різні теми. Тому творчість письменника включає в собі велику різноманітність тем і інакше вона не задовольнить найширшого кола читачів. Справді, тяжко уявити собі справжню і вільну творчість без цього багатства тематики. Як люди пера, так і читачі різняться між собою не тільки інтелектуальним рівнем, зацікавленням, а й духовим ступнем розвитку та світосприйманням взагалі. Письменник повинен не тільки задовольнити інтереси й смаки читачів, а й сказати читацькій громаді щось нове, скріпити світовідчужання читачів, сприяти дальшому їхньому духовому росту.

Творчість письменників і поетів охоплює в собі історичні, ідеологічні, суспільно-політичні, побутово-психологічні, релігійно-філософські та інші теми. Щодо засобів, стилів і напрямків, якими зображується ця різноманітність тем, то вони різні й амплітуда їх «коливання» дуже широка. Творчість письменників можна поділити на традиціоналістичну, реалістичну, неореалістичну, неоромантичну, неокласичну, імпресіоністичну і т. д. Тому й критики є різні. Одні з них, напр., розглядають твори тільки тих письменників чи поетів, які відповідають їхнім зацікавленням тематично або близькі їхньому світоглядові. Є і критики атеїсти (не тільки в СРСР, а теж і серед нашої еміграційної спільноти), реалісти, історики-соціологи, формалісти, імпресіоністи та інші. Формалісти, напр., зосереджують свою увагу на формі твору і цим самим недобачають змісту. Хиба цієї літературної критики виявляється в тому, що вона «не бачить» інтелектуального змісту твору. Ілюстративно це виглядає так: формаліст подібний до людини, яка — бажаючи оцінити гарну статую — починає вивчати її вагу, розміри, величину і форму зерняток мармуру цієї статуї... «Модерна критика» каже, що художнього твору не треба оцінювати з позиції етики, теології, науки; не треба й цікавитися читачами, а треба тільки зосереджуватися на мові, на взаємодії слів, шукати форми в цій мовній мозаїці. В цьому підході до літературного твору є такі хиби: не цінити твору з погляду етично-моральних вартостей — це значить дозволяти поширювати всілякі аморальні прояви, які розкладають суспільство. Адже вже кожній здорово-думаючій людині сьогодні відомо, що суспільне життя без етично-моральних основ не можливе. Подруге: нехтувати зміст твору — це значить відривати літературу від життя, а цим самим і від тих завдань, що їх література має виконати серед своєї громадськості. Є ще й такі критики, які показують твір не таким, яким він є, а таким, яким вони хотіли б його бачити, приписуючи йому свої ідеї тощо. Ніхто не перечить того, що твір треба інтерпретувати, але це має бути в такому сенсі, в якому читач повинен бачити автора, а не критика...

Я далекий від того, щоб імпресіоністичну критику уважати за «найцікавішу і найприступнішу для широкої публіки». Річ у тому, що тут велику роль відіграє особиста ерудиція критика-імпресіоніста. Можна ще назвати кілька інших методів літературних досліджень. Наприклад, назовемо релятивістичний і фройдівський... Але, здається, і так вже багато про це говорилось. Загально скажемо, що ні одне з цих критичних досліджень літератури остаточно не довело, що саме його методи й принципи єдино правдиві, а всі інші неважливі. Це й зрозуміле, бо дух нібито непомітно провадить

людину до все вищих висот його пізнання, до кращого самоудосконалення. І на цьому шляху творча людська думка відкриває для себе все нові обрії...

Я вже зазначив, що читачі, любителі літератури, не повинні «дезертирувати», не повинні дотримуватися песимістичної настанови «моя хата скраю». Навпаки, нехай кожен візьме собі за обов'язок висловити свою думку з приводу прочитаного. Не треба лякатися того, що — мовляв — моя заувага не вийде відповідно «дотепно» чи відповідним «високим стилем». Висловлювати свої думки повинні насамперед читачі ідеалістичного світогляду, яким сьогоднішній світ дає великі факти в його обороні. Дивімся, як наполегливо пропихають свою утопію матеріялісти і «реалісти». Тож чому мають тікати з поля бою люди, які більш як переконані, що первопричиною буття є духовість?

З огляду на еміграційні умови, наші письменники не мають великих можливостей читати свої твори на вечорах, спеціально для цього призначених. Тому у великій пригоді тут стає трибуна порозуміння — сторінки української вільної преси. Її повинні належно використовувати як читачі, так і об'єктивні критики і цим самим поживавити зв'язок між письменниками і читачами. Ця трибуна порозуміння допоможе письменникам повніше уявити собі світ читачів і — очевидно — побачити й свої хиби... Адже здоровий глузд каже, що непомилним є тільки Всетворець.

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ІВАНА СМОЛІЯ*

Шановний добродію!

З огляду на те, що Ви на мого приватного листа (листівку) відгукнулись прилюдно, надрукувавши в «Свободі», ч. 220, з 7 грудня 1965 р., статтю про «Еміграційну літературу», я теж дозволю собі відповісти Вам прилюдно у формі відкритого листа.

Звичайно, в цьому листі я зможу зачепити тільки деякі моменти з проблематики нашого літературного життя, розглянутої в моїй статті «Завдання нашої літературної творчості на чужині», що була надрукована в журналі «Визвольний шлях», кн. VII-VIII за 1965 р. Це будуть ті місця з цієї статті, що Ви їх або неправильно зінтерпретували, або так чи сяк переінакшили. А головне, що Ви зігнорували той фактичний матеріал, на якому обіперті мої міркування й висновки. От Ви пишете про теорію єдиного потоку: «А згадана ним (тобто в мене, — В. Ч.) теорія, приписувана (отже, нібито не тільки я «приписував», — В. Ч.) покійному Багрянному, — звичайна вигадка». Я написав, що чув це на власні вуха, а Ви кажете:

* Цього листа я свого часу надіслав був до «Свободи», але його там не надрукували, після того я передав його до газ. «Новий шлях», та й там цього не зробили, — тим то він і появляється з таким «запізненням». Але заторкнуті в ньому проблеми й досі актуальні, і в цьому виправдання його появи.

»вигадка«. Коли так, то я, напруживши пам'ять, можу пригадати точніше: І. Вагрянний тоді (на першому з'їзді «Слова») сказав: «це один процес», тобто підкреслив ще більше єдність, — не два рівноцінні сектори, а один процес. Але це — виступ Вагрянного — була тільки «передісторія» (я писав: «що її, здається, вперше сформулював... І. Вагрянний»), а справжня «історія» почалася вже підчас «культурного обміну» і виявилась повною мірою на другому з'їзді «Слова» та в його («Слова») другому збірникові. Можу ще раз пригадати «серію» письменників у статті Уласа Самчука, тутешню реабілітацію М. Ірчана, мотив «чорного вітру» в статті Ю. Дивнича, читання «радянських» письменників на вечорі «Слова» мішма з тутешніми тощо.

На жаль, Ви цю «фактичну історію» знехтували, завдавши мені голо- слівно... брехню («вигадку»). Якже Ви пишете, що такі керівні діячі «Сло- ва», як Г. Костюк та Ю. Дивнич (Ви сюди приєднали й не згаданих у мене в зв'язку з цим питанням Б. Кравцева, Ю. Луцького й І. Кошелівця — останнього я згадав у зв'язку з «модернізмом») «дали всебічну оцінку української підсоветської літератури, всіх її хиб і спотворень», то цим Ви виявили — вибачте! — свою недостатню обізнаність із їхніми писаннями. Досить узяти хоч би такі більші праці, як редакторські коментарі та но- татки Ю. Дивнича у виданні «Розстріляне відродження» (Париж, 1959 р.) та редакторський же супровід (примітки тощо) Г. Костюка у виданні творів М. Куліша (Нью-Йорк, 1955 р.), щоб переконатися, що це далеко не так. Обидва вони говорять тільки про прийнятне для української національної рації, та ще й з величезними перебільшеннями (дитирабами), а про не- прийнятне майже не згадують. За браком місця я не можу тут тих «дити- рамбів» розглядати, але Вам, коли Ви вирішили таке на їхнє виправдання написати, слід було б заглянути до тих видань. Тоді б Ви не написали, що вони «очистили цінне від намулу».

У своїй статті Ви викидаєте мені на очі ось ці «гріхи»: 1) «повна розправа з немилими авторами (письменниками! — В. Ч.) й критиками», 2) «посу- джування у неграмотності» й 3) «незручні компліменти».

Розгляньмо ці мої «гріхи». Що «розправа» вийшла «повна», це мені, як авторові статті, приємно чути, але я не думаю, щоб за таку констатацію були вдячні Вам і Ваші підзахисні. Тільки ж які у Вас докази на те, що я в цій «розправі» керувався особистими антипатіями, а не патріотичними мотивами користи для нашого письменства? Не хотів би я вірити, що Ви для цього скористувалися довірчими інформаціями з моєї листівки про бороже до мене ставлення декого з діячів «Слова», але це, мабуть, так. Та я хотів би тут запевнити і Вас і наших читачів, що в даному разі я виходив з певних принципових та теоретичних позицій, з яких треба було засудити певні шкідливі тенденції в нашому літературному житті. Проте не виключе- не, що в деяких моментах моя особиста оборона збігалася з відповідними об'єктивними явищами, і я це використав, оскільки в нашому літературному житті частенько доводиться керуватися правилом Теофана Козки: «З доб- рими будь добрим, а з вовками — вовком». Але головне все таки оті «явища», факти: якби тих фактів не було, я не зміг би нічого вдіяти, хоч би й хотів.

Я не зовсім розумію Ваш вислів «посуджування в неграмотності». Можливо, що це калька з польського «посонджене в анальфабетизме», що по-українському означає: «підозра в неписьменності». Якщо це так, то Ви залагідно «казали: я не підозрівав у неписьменності, а констатував справжню й фактичну неписьменність у розумінні неосвіченості. Бо хіба ж це тільки підозра, коли «найславніший» на еміграції письменник-«філософ» не знає шкільної історії європейського Середньовіччя, а в своїх романах «гігантних розмірів» допускається «гротескових нісенітниць», як про це писав В. Державин? А чи це неправда, що не менш «славна» письменниця виводить «Сварога» з «Дварога», а «Хорса» ототожнює з «коржем»?

Коли Ви пишете про «незручні компліменти», то мені незрозуміло, чому вони «незручні», ті «компліменти». Якщо Ви маєте на увазі мою позитивну оцінку повісти Ф. Мелешка, то мені було дуже «зручно» її хвалити, бо вона на те заслуговує, та й Ви, здається, цього не заперечуєте, як це видно з кінцевого речення Вашої статті. Про твори В. Гайдарівського я написав аж дві критичні статті, отже, базувався на конкретній аналізі їх. Поетичну творчість Діми я також спершу проаналізував у рецензії. Правда, не можна сказати, що в усіх тих коротеньких, часто висловлених тільки в дужках «компліментах» я дав безпомилкові оцінки творчості деяких інших письменників. Наприклад, я включив у сумарну оцінку «виношених, а через те й добрих творів» роман М. Лазорського «Гетьман Кирило Розумовський». Це я зробив тоді на підставі тільки його книгарського успіху: його купували люди більше, ніж інші емігрантські видання. Але, прочитавши цей твір, я зрозумів, що то був хибний критерій вартості: його куповано, очевидно, як велику й гарно оформлену книгу, на подарунки, а не для читання, бо літературна його вартість майже ніяка. Мінусом мого огляду було й те, що я випадково не згадав таких письменників та поетів, як В. Русальський, С. Риндик, О. Смотрич, Б. Олександрів та І. Шанковський (молодий поет, що пише нормально).

Отже, хибні в цій частині моєї статті є, — але до чого тут «незручні компліменти»? Чи, може, Ви мали на увазі «компліменти», сказані на Вашу адресу? Не тільки «компліменти», а й покликання на Ваше справедливе свідчення про затискування талановитих, але скромних письменників заходом тих, що, як Ви написали, «пробоем перли до слави й розголосу»? Може, Ви побоялись солідаризуватись із «гострим» окличником правди і вирішили відмежуватись від мене? Але якщо Ви згодні зі мною, що на Україні ми зможемо показатись тільки з повноцінними творами, як про це Ви написали наприкінці своєї статті, то мимоволі виникає питання: чи можна домогтись доброї якості без справжньої критики? Чи доцільно тут додержуватись «правила»: хай лихо, аби тихо?

Тим то я думаю, що Ви безпідставно «сумніваєтесь, чи причиниться вона (моя стаття, — В. Ч.) до виявлення завдань нашої літератури на еміграції». Я маю чималенько таки листовних і телефонічних відгуків на цю мою статтю від письменників та читачів, що висловлюють протилежну супроти Вашої її оцінку. На жаль, Ви своєю статтею ще раз закаламутили вияснення наших болючих проблем, взявши під свою оборону, всупереч своїй попередній позиції, тих, що «пруть пробоем до слави й розголосу». Ба

більше: Ви ще й протипостили моїй статті статтю молодого поета Б. Рубчака як «зразок глибокої й конструктивної критики» та «позитивний, конкретний (? — В. Ч.) голос про шляхи розвитку еміграційної літератури». Але в чому її, тієї Рубчакової статті, несподівано феноменальні якості? Чи не в тій цитаті про неоднакове ставлення нашого еміграційного громадянства до еміграційних і «радянських» письменників, що Ви її навели? Але ж це та сама думка, що й у мене, а я ж її ще й висловив багато раниш! Чи, може, в тому, що він (Рубчак би то) вартість еміграційної творчости зводить тільки до «модернізму»? Адже в нього навіть Самчука згадано тільки мимохідь, а то все самі «модерністи»: в поезії — Андіївська, в прозі — Костецький та Ю. Тарнавський, у драматургії — той же таки Костецький та ще Войчук. Вас він також викреслив із списку живих і тим, здається, завдав Вам жалю, бо Ви написали, що це «надто несправедливо й непедагогічно». Мене він назвав «мовознавцем», щоб, либонь, не називати письменником, хоч у той час, як М. Зеров писав до мене листи, з мене був такий мовознавець, як з клоччя батіг. (Взагалі ж годі сказати, для чого він усталив у свою статтю про еміграційну літературу зеровську «текстологію», яка просто недоречна в ній). А письменником я вже й тоді був, як про це свідчить моє листування з М. Зеровим та бібліографічні показники й критика за той час. Але й «мовознавець» — почесна назва, і цим мені не дошкулити. Он Ю. Косач якось назвав був мене «суфіксистом», та й то не дошкулив. А сталося це з тієї простої причини, що й письменникам не зайво знати «суфікси» (наростки) тієї мови, якою вони пишуть. Якби, наприклад, згадуваний у моїй статті наш видатний поет знав добре «суфікси» української мови, то він не вживав би в своїх поезіях таких фіктивних форм, як от «Осьмачче», «солодоц» тощо. Проте навряд чи логічно титулувати письменника й літературознавця «мовознавцем» у статті про літературу? А втім, можливо, що тут позначилася й рука редактора «Сучасности», де ота Рубчакова стаття була надрукована, бо ж я й його згадував у своїй статті і не можна б сказати, що «незлим, тихим словом».

Так чи так, але декому, мабуть, таки хочеться якось мене обчухрати, щоб я виглядав... ну, не так чи що, як насправді виглядаю. Он один мовознавець на запитання про мої мовознавчі праці сказав, що «Чапленко — літературознавець, а не мовознавець».

Тож чи не хотіли й Ви, добродію, відчухнути від мене ще й літературознавство, коли поставились так недоброзичливо до моєї статті і протипостили їй статтю автора-початківця?

З належною пошаною

В. ЧАПЛЕНКО

ВІДПОВІДЬ АВТОРЦІ ПОВІСТІ «ОЛЯ»

Не часто трапляється, щоб автор, прочитавши «критику» (лапки пані Я. Острук) на свій твір, — був із неї задоволений. Тому й не дивуюся, що Шан. Авторка повісти «Оля» розсердилася на мене з приводу моєї рецензії на її твір (щоправда, з дворічним запізненням), що й спричинило її «Відповідь» у «Визвольному Шляху» (кн. VI, 1966). Тут хочу уточнити деякі твердження у «Відповіді» Шан. Авторки.

1. Книжку Я. Острук «Оля» я читала, — як і всі інші рецензовані книжки, — з олівцем у руці, що й дало мені можливість обґрунтувати мої висновки цитатами з даного твору.

2. Авторка, пані Я. Острук, каже, що я подала зміст «Олі» — «найбільш банально». Це правда, чи ж мала я для прикраси змісту твору вживати поетичних метафор і гіпербол? Не думаю теж, щоб «мрії до місяця Явдошки» перешкоджали їй «заробити собі в їмості на кожух». Якраз навпаки, що й довела, зрештою, сама Авторка. Натомість твердження Авторки: «Ясно, що я підкреслила соціальну кривду простолюддя», мабуть, не таке вже ясне, коли «п. Наумович цього... не могла зрозуміти».

3. Щодо питання «образу старого покоління, яке відходить, а приходить уже нове покоління з іншими ідеалами і проблемами», — то цю тему порушують усі письменники світу, а не тільки якась невідома «Немцова» у творі «Бабуся»...

4. Останнє питання, що на нього відгукнулася Авторка, це справа вживання у нашій літературі таких слів, як «споуфалитися», «філютерно» та інших, подібних, польсько-українських гібридів. Так, це питання досить складне й можна над ним дискутувати, але коли Шан. Авторка бажає, щоб її книжку читало не тільки вимираюче старше покоління, що пам'ятає цю «мову», а й молодші та наступні покоління, то не повинна вживати жодних воляпоків і жаргонів. Хіба ніхто з нас не похвалить тих батьків, які ще в Україні звужували свою мову польонізмами, русизмами, германізмами і т. п., а тепер, уже на чужині, це саме роблять у розмові зі своїми дітьми, вплітаючи в українську мову міжнародний жаргон або утворюючи гидкі гібриди. Як приклад, подам хоч би такі мовні «квітки», що їх часто чуємо з уст деяких наших батьків або й горевиховників: «Бойси шапають по стріті» (хлопці скачуть по вулиці), або ж, уже зовсім нецензурне, «засери двері» (від французького «серер» — замикати). А Шан. Авторка виправдується аргументами, що наші діди й баби, мовляв, теж так говорили... На жаль!

5. І наприкінці додам ще, що в мистецькому творі не тільки зміст має вартість, а й ідея твору та уміння орудувати цим змістом. У своїй повісті Шан. Авторка так захопилася перипетіями Олиних романів та «соціальних нерівностей», що ідея твору зійшла на задній план. А може, і тут знову «п. Наумович не могла зрозуміти»?

Софія НАУМОВИЧ

ХРОНІКА

3 українського життя в діаспорі

* *Зустріч Українців США і Канади.* 2-го і 3-го липня ц. р. з ініціативи Організацій Визвольного Фронту в Бофало (США) відбулася 17-та Зустріч Українців США і Канади. Цьогорічна Зустріч була присвячена 110-тиріччю з дня народження Івана Франка, 40-річчю з дня трагічної смерті Головного отамана Симона Петлюри і 25-тиріччю відновлення Української держави Актом 30 червня 1941 року. На з'їзді промовляли: д-р Нестор Процик, д-р Р. Малащук, м-р О. Тюшка, м-р І. Винник, посатник Бофала Ф. Седіта, конгресмени Р. Е. Свіні, Г. П. Смит і Т. Й. Дульський.

* *Українці Канади відзначили 75-тиліття свого поселення.* 19-го червня ц. р. в Торонті відбулося урочисте відзначення 75-тиріччя поселення українців у Канаді. В ювілейному святкуванні взяло участь понад 15 тисяч українців, в тому наші Церковні Владики архієпископ УПЦ Михаїл і єпископ УКЦ Ізидор та організована українська молодь. Було багато гостей і представників канадського уряду. Як подає українська преса, найзамітнішою подією цього ювілею було спільне служіння соборного Молебня, що його відправили український православний архієпископ Михаїл і український католицький єпископ Ізидор в асистії священників обидвох віровизнань. Ця радісна подія у нашому релігійному, а тим більше національному житті зворушила учасників до глибини душі.

* *X-ий Конгрес ТУСМ-у ім. М. Міхновського.* В днях 11-12 червня ц. р. в Клівленді (США) відбувся X-ий Конгрес Товариства Української Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського, в якому брало участь понад 100 учасників, у тому — 69 уповноважених представників ТУСМ-у. Крім звітів і дискусії, на Конгресі прочитано програмову доповідь Ігоря Заяця та доповідь м-ра Юрія Кульчицького «Україна — держава чи колонія».

Нову Головну Управу ТУСМ-у обрано в такому складі: Тамара Дужа — голова, Юрій Шимко — перший заступник та ідеологічно-політичний референт, Богдан Керницький — другий заступник і організаційний референт, Ігор Оліяр — третій заступник і референт зовнішніх зв'язків, Андрій Лободоцький — секретар, Юрій Кульчицький — фінансовий референт, Олег Зенон Лисяк — пресовий референт, Роман Гуцал і Роман Сеньків — представники на Канаду, Христя Гібіцька, Марія Іванів, Петро Вітюк, Іня Гікава — члени. Контрольну Комісію очолив Ігор Заяць, а Товариський Суд — Богдан Кульчицький.

* *VIII-ий Конгрес СУСТА.* В днях 25-26 червня ц. р. в Ірвінгтоні (США) відбувся VIII-ий Конгрес Союзу Українських Студентських Товариств Америки. Головну Управу СУСТА очолив докторант Богдан Сацюк, Контрольну Комісію — Ігор Чума, а Товариський Суд — Богдан Футей.

* *Українці на Міжнародному Назвозначчому Конґресі.* На Міжнародному назвозначчому Конґресі, що відбувся в днях 3-8 липня в Лондоні з участю представників із 30-ти країн, брали участь і українські вчені. Проф. Володимир Жила (із США) читав доповідь на тему «Назви Дніпра і деяких його допливів», д-р Я. Рудницький (Канада) — на тему «Українські й інші назви в канадській топоніміці», д-р Яр Славутич — на тему «Русифікація українських місцевих назв». Крім цього проф. В. Жила прочитав доповідь д-р П. Паульса на тему «Типи, структура й вживання прізвищ в околицях Берестя».

* *Літні курси УВУ.* Український Вільний Університет у Мюнхені влаштував цього року літні Курси українознавства, що тривали від 18-го липня до 14-го серпня. Курс відбувався у Мюнхені (Зах. Німеччина) в Домі Української Науки. Учасниками курсу були українські студенти з США, Канади, Англії, Італії, Франції, Бельгії і Німеччини.

* *Делегатський З'їзд УМХС.* 18-го червня ц. р. в Мюнхені відбувся черговий Делегатський З'їзд Української Медично-Харитативної Служби (кол. Українського Червоного Хреста на чужині). До Головної Ради УМХС обрано: проф. Гната Мартинця, проф. д-ра Петра Курінного, Марію Панейко, доц. інж. Дем'яна Пеленського, д-ра Ярослава Ковалика, д-р Маркіяна Заяця і о. Мирослава Проскурницького. Головою Головної Управи обрано проф. д-ра Ярослава Гинилевича, а його заступником — д-ра Василя Стронціцького. Контрольну Комісію очолив м-р Євген Менцінський.

* *V-ті Загальні Збори НТШ в Європі.* 26 червня ц. р. в Сарселі

(Франція) відбулися V-ті Загальні Збори Наукового Товариства ім. Шевченка в Європі. Після звітів, деяких змін статуту та обговорення пляну праці, обрано нову Управу Т-ва в такому складі: проф. д-р В. Кубійович — голова, проф. д-р О. Кульчицький та інж. М. Маслов — заступники, проф. д-р В. Янів — науковий секретар, о. М. Левенець — скарбник, інж. А. Жуковський і д-р О. Репетило — члени. Представники осередку НТШ у Німеччині — доц. д-р А. Фіголь і проф. д-р О. Горбач. Контрольну Комісію очолив м-р Олег Штуль. В сучасну пору НТШ в Європі має: 2 почесних членів, 27 дійсних, 54 звичайних і 12 членів-прихильників.

* *Відзначення 25-тиріччя Акту відновлення Української держави в 1941 році.* З нагоди 25-тиріччя Акту 30 червня 1941 року, яким було відновлено Українську державу, українська громадськість у країнах вільного світу масово демонструвала свою вірність ідеям цього Акту. Відбувалися святкові Академії, бенкети з політичними промовами українських діячів і приятелів України. Зокрема велично відзначили цю велику історичну подію українці в США, Канаді, Великій Британії та в інших країнах, де живе більше скупчення українців.

* *Загальні Збори ОМУА.* 11 червня ц. р. в Нью-Йорку відбулися Річні Загальні Збори Об'єднання Мистців-Українців в Америці. Нову Головну Управу ОМУА обрано в такому складі: Л. Кузьма — голова, Д. Горняткевич — 1-ий заступник, П. Мегиж — 2-ий заступник, Б. Василюшин — 1-ий секретар, п-ні О. Кононенко — 2-ий секретар, І. Паливода — скарбник, Я. Вишницький, М. Неділко, Р. Пачовський — члени.

До Контрольної Комісії обрано: П. Андрусева, І. Жуковського і В. Лавровського. Товариський суд очолив М. Осінчук. Крім цього обрано Жюрі в такому складі: М. Осінчук, А. Малюца, П. Мегик, М. Неділко і М. Черешньовський.

Відійшли у Вічність

Наталена Королева. 1-го липня ц. р. в Мельнику біля Праги (Чехо-Словаччина) померла на 78 році життя відома українська письменниця Наталена Королева. Народилася в Сан Педро (Іспанія), вийшла заміж за українця, письменника Василя Короліва. Полюбила український народ і його культуру, стала одною з визначних українських письменниць. Багато її творів мають теми біблійні та з часів середньовіччя або з життя народів на інших континентах. Аж до самої смерті письменниця підтримувала зв'язки з українськими культурними колами, особливо за кордоном.

Володимир Кохан. 13 червня ц. р. помер у Вінніпезі Володимир Кохан, ексекутивний директор Комітету Українців Канади. Народився 1898 року, був старшиною української армії в 1918-1920 роках. Відомий як кооперативний, громадський і політичний діяч. У 1948 році приїхав до Канади і з того часу працював ексекутивним директором КУК-у.

Михайло Бригідер. 14 липня ц. р. в Торонті помер сотник Михайло Бригідер, відомий громадський діяч, військовик і економіст. Покійний народився 1908 р. Середню школу закінчив у Тернополі, а вищу торговельну школу — у Варшаві. Був старшиною у польській армії, а потім сотником у Дружині Українських Націоналістів під проводом командира Р. Шухевича-Чупринки. В рядах I-ої Дивізії УНА брав участь у боях під Бровами. По закінченні другої світової війни виїхав до Канади і брав жваву участь в українському громадському житті. Був головою відділів ЛВУ в Саскатуні й Торонті, головою Крайової Управи Братства кол. Вояків I-ої Дивізії УНА в Канаді, головою спортивного Т-ва «Україна», членом Управи КУК у Торонті та членом інших українських організацій.

о. Ярослав Бенеш. 4-го липня ц. р. в Торонті (Канада) несподівано помер о. Ярослав Бенеш — капелян Спілки Української Молоді в Канаді. Покійний народився 1915 року. Богословські студії закінчив у Станіславській духовній семінарії. Впродовж цілої своєї душпастирської праці відзначався своїм патріотизмом, енергією і працьовитістю, за що його всі шанували й любили. Був великим прихильником української молоді, добрим промовцем і пастирем. Залишив по собі пам'ять зразкового українського священика-патріота.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА «В. Ш.» СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

В поневоленій Україні

(Нотатки)

* Звідомлення Центрального Статистичного Управління при Раді міністрів УРСР. У так зв. Звідомленні Центрального статистичного управління УРСР про підсумки виконання державного плану розвитку народного господарства України в першій півріччі 1966 року подано деякі відомості про «виконання плану». Загально сказано, що план півріччя «по більшості виробів виконано й перевиконано». Порівняно з першим півріччям 1965 року промислова продукція нібито зросла на 8%. Найбільше, бо на 14%, зросла хемічна промисловість, найменше паливна — на 4%, і харчова — на 3%.

У звідомленні говориться, що підприємства, які перейшли на нову систему планування і економічного стимулювання, збільшили обсяг реалізації (збуту) продукції на 12%, а продуктивність праці в них зросла нібито аж на 7%. Але, не зважаючи на ті перебільшені, переважно «липові» досягнення, прозирають де-не-де і критичні ствердження. Наприклад, «на ряді промислових підприємств і цехів чорної металургії, вугільної, хемічної, будівельних матеріалів, легкої і харчової промисловості повільно освоюються проєктні потужності, введені в експлуатацію за останні роки». Хоч у звіті підкреслено зростання продуктивності праці, щоправда тільки на 3,5%, та виконання плану зниження собівартості промислової продукції, «однак підприємства Міністерства харчової промисловості УРСР в I півріччі ц. р. допустили значну перевитрату коштів». Загальний прибуток промисловості зріс, начебто, за рік на

7%, «однак ряд міністерств встановлених планів не виконав». У звідомленні критикується ряд підприємств і міністерств за повільне впровадження у виробництво досягнення науки і техніки. Державні капіталовкладення в «народне господарство» УРСР становили за півріччя понад 2,5 мільярда карбованців, на 2% більше, ніж у першому півріччі минулого року. Далі у звідомленні зазначено, що «план введення у дію виробничих об'єктів, плани капітальних вкладень і будівельно-монтажних робіт по багатьох міністерствах значно недовиконано, внаслідок недоліків, які були в роботі будівельних і проєктних організацій, а також у забезпеченні будов матеріалами та устаткуванням». Отже, вилізло шило з мішка. Плани — планами, а невблагання дійсності спростовує усі блаженські плани й брехливі обіцянки.

Кількість робітників і службовців у «народному господарстві» УРСР в середньому за перше півріччя 1966 року становила 13,6 мільйонів осіб і зросла порівняно з відповідним періодом минулого року на 550 тисяч осіб, себто — понад 4%. У звідомленні сказано, що загальна сума заощаджень населення України становила 3949,6 мільйонів карбованців, отже коли поділити цю суму на кількість населення України, то побачимо, що за 50 років «радянської» влади мешканець України пересічно «заощадив» біля 90 карб., себто — суму вартості одномісячної платні середньооплачуваного кваліфікованого робітника або 36 англ. фунтів за офіційною виміною, яка далеко не від-

дзеркалює дійсності, бо за 90 карб. в СРСР не можна купити навіть порядного убрання.

На ринку ще далі бракує багатьох товарів, про що у звідомленні говориться дуже «скромно»: «Не зважаючи на значне зростання товарообороту, попит населення на деякі товари народного споживання задовольняється ще не повністю». За перше півріччя 1966 р. ціни на колгоспних ринках великих міст напевно знизились на 10%, а продаж продуктів зросла на 28%. Якщо це справді так, то це показує, як мало цих продуктів було в попередні роки, коли за півроку можна було збільшити їх продаж майже на третину.

В загальноосвітніх школах УРСР навчається 8,7 мільйонів осіб, з яких 1,2 мільйонів — у школах робітничої і сільської молоді «без відриву від виробництва». У звідомленні сказано, що денні освітні середні школи закінчили на весні 564 тисячі юнаків і юначок; крім того, 223 тисячі осіб здобули середню освіту в школах робітничої і сільської молоді «без відриву від виробництва». Цього року «народне господарство» України має одержати 81,5 тисячі спеціалістів із вищою освітою і 136 тисяч із середньою спеціальною освітою. На жаль, молодь цю освіту здобула в таких школах, де панує російська мова і задушлива советська атмосфера, що затрує і калічить її душі. Велику частину цієї молоді Москва планує вислати на новобудови Сибіру для зміцнювання імперії.

На 1 липня ц. р. населення СРСР становило 45,7 мільйонів осіб. Це означає, що за 6 місяців населення України збільшилося ледве на 200 000 осіб або що річний приріст населення впав до 0,88%, себто зменшився майже

наполовину у порівнянні до відсотків перед 1-ою світовою війною або на початках 30-их років, не кажучи вже про 20-ті роки, коли приріст населення був два і пів рази більший від теперішнього.

** Вкорочування прав УРСР.* Гучно-бучно відбулася на початку серпня ц. р. сесія Верховної ради СРСР. Та між тисячами пустих слів, що їх Подгорний, Косигін та інші пускали «на вітер», загубилася лаконічна згадка про те, що Верховна рада СРСР законом із 3-го серпня 1966 року постановила утворити союзно-республіканське міністерство освіти. Це означає, що Москва відтепер не тільки фактично, а й формально буде наглядати над освітньою політикою в Україні. Отже, це теж поворот до старих, випробуваних сталінських методів навіть у ділянці освіти. Київське міністерство освіти буде знову лиш відділом «всесоюзного» міністерства.

** 250 тисяч молоді на «ударні будови».* «Молодь України» (з 10. 8. 1966) надрукувала інтерв'ю з О. І. Високосом, заступником завідуючого відділом робітничої молоді ЦК ВЛКСМ, про питання, пов'язані з призовом добровольців на всесоюзні ударні комсомольські будови. З відповідей О. І. Високоса виходить, що за п'ятиріччя 250 тисяч «добровольців» мусить виїхати на «ударні будови». Це мають бути «справжні ентузіясти» і кожна комсомольську «путівку» вручатимуть на основі рішення комсомольських зборів. Найкраще організована робота з призовом добровольців очевидно в Україні, Білорусії, Молдавії, а також у Брянській, Горьковській, Владімирській, Воронежській областях і в Чуваській, Марійській та Татарській АССР. Але з Москви і Ленінграда

чомусь не висилають «добровольців» на «ударні будови».

* *Історичний заповідник на Хортиці*. Як подає «Літературна Україна» (22. 7. 1966), т. зв. уряд УРСР, очевидно, під натиском громадськості, ще у вересні мин. року схвалив постанову «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорозького козацтва». Список таких місць має зготувати Інститут історії Академії Наук УРСР. Острів Велика Хортиця проголошено державним культурно-історичним заповідником. Садово-парковий меморіальний комплекс має займати 220 га. Запропоновано насипати могили на місці колишніх укріплень і спостережних пунктів Запорозької Січі та встановити там макети сторожових вишок, а в різних місцевостях поставити пам'ятники історичним і легендарним героїчним постатям Козаччини. Проте дехто з Міністерства культури хоче ставити стандартні обеліски, замість оригінальних пам'ятників, мовляв, шкода грошей. Могилу кошового Сірка, якій загрожує затоплення водами Каховського водосховища, плянують перенести з с. Капулівки на Хортицю. Від українських істориків є пропозиція видати і перевидати документи з часів Козаччини та запровадити спеціальні курси з Запорозької Січі у вищих навчальних закладах. Пропонується також видати портрети козацьких діячів, альбоми, навіть поштові значки. Як бачимо, український народ у поневоленій Україні не тільки цікавиться своєю минулиною, а й намагається зберегти рештки своїх історичних пам'яток. Не відомо тільки, що скаже на це все Москва, бож знаємо, що Т. Шевченка вона засудила на заслання саме за пригаду-

вання історичного минулого Козаччини.

* *Одночасно — напад на «ідеалізацію» Козаччини*. Якось Лідія Маляренко, «кандидат філологічних наук», мабуть, щоб зробити кар'єру і добитися титулу «доктора політичних наук», написала в «Літературній Україні» (24. 6. 1966) статтю п. з. «Від історичної правди до правди художньої». В тій статті вона розглядає декілька історичних романів, головню про часи Козаччини і Коліївщини. Критикує автора роману «Очаківський розмир» Спиридона Добровольського за його тенденцію «прикрасити історію», «протиставити життя селян і козаків». Їй дуже не подобається, що автор показав життя козаків вільним. «Автор — каже вона — мовби забуває, що на Січі була старшина та голота, що і на Січі існували клясові протиріччя». Знайшла вона «певну ідеалізацію козацького життя і побуту» також у творі Миколи Сиротюка «Побратався сокіл». Наприкінці вона питає: «Чому у деяких сучасних письменників, які пишуть на історичну тематику, іноді проскакує не вельми вдячна тенденція до ідеалізації діячів минулого, зокрема тих, що аж ніяк не заслуговують на це?.. Навіть тоді, коли в джерелах немає конкретних фактів здріства чи жорстокості козацької старшини, радянський письменник, озброєний марксистсько-ленінською методологією дослідження, може творчо підходити до фактів історії, домислювати їх, відновлювати те, що з тих чи інших причин не зафіксоване в документах».

Ось які «чуда» може творити «радянський письменник», «озброєний марксистсько-ленінською методологією дослідження», — «домислювати»

те, на що немає конкретних фактів у джерелах. Аж гідко робиться, читаючи таке «откровение». Яке огидне підлабузнювання до «старшого брата». Авторка просто пропонує українським письменникам паплюжити пам'ять лицарів козацтва і то саме тоді, коли в українському народі будиться все більша пошана до свого героїчного минулого і його світлих постатей.

* *Учні далі без українських книжок.* Вже довгий час на сторінках «Літературної України» точиться розмова «про книгу», себто про українську книжку, що була започаткована статтею «Полиці вгинаються, проте...» Та жодних наслідків з цієї «розмови» не видно. Ось «Літературна Україна» з 17 червня ц. р. пише, між іншим, таке: «З рейдових матеріалів і листів, надрукованих у «Л. У.» ставало ясно, що шкільні бібліотеки комплектуються непродумано, що їй досі немає більш-менш ефективної системи забезпечення педагогічного процесу необхідною літературою, що багатьох програмних творів учні не мають змоги навіть у руках потримати, бо їх там не знайдеш на полицях шкільних бібліотек: одні видрукувані малими тиражами, інші протягом десятиріч навіть не потрапляють до видавничих плянів. Було підраховано, що для 37 тисяч шкільних бібліотек, якими користуються вісім з половиною мільйонів учнів республіки, програмні твори кожного письменника належало б видавати тиражем десь у 300-400 тисяч примірників. І це лише для потреб учнів, уже не кажучи про читачів, які користуються публічними книгозбірнями... Ще чимало є таких книгозбірень, чий фонди лишаються невпорядкованими, а їхні полиці вгинаються не від

тих книжок, які конче необхідні для успішного навчального процесу». Отже, як бачимо, до бібліотек і далі надсилають усяку московську макулатуру або таку «літературу», яка дітей зовсім не цікавить.

* *Жнива в Україні.* Дмитро Прилюк, що постійно прославляє колгоспну неволю в Україні, помістив у «Правді» (23. 8. 1966) статтю про жнива в Україні. Поминувши звичайні «поетичні» описи жнив, довідуємось з цієї статті таке:

В більшості областей України був добрий урожай збіжжя. «Відрадно, пише він, — що наприкінці жнив цим разом хлібороби одержали свою першу тверду оплату за напружену працю на колгоспній ниві... Люди дістали певність, що їх працю цінять, що вона приносить користь. Хлібороб відчув піклування держави...» Ось що відчув аж тепер хлібороб! Його працю вже «цінять», держава вже «піклується» про нього! І на це треба було чекати майже 50 років. Але, чи справді-життя хлібороба покращало? Ось урожай зібрали і «державі» вже «продано» 11 127 тисяч тонн зерна. «Продаж» хліба державі ще не закінчений, а коли закінчиться, то колгоспники й далі будуть голодувати, як і перед тим. Та і врожай в Україні, хоч і «багатий», не всюди був однаковий. «Далеко не всі — пише Д. Прилюк — області України зібрали добрий урожай. Відбилися наслідки посухи на Харківщині й на Полтавщині, в Донбасі й на Поділлі: озимина була посіяна в пересохлий ґрунт, зле зійшла і вийшла з землі кволою та зрідженою. Де-не-де треба було пересівати».

* *Річний тираж газет.* В 1966 році в Україні річний тираж газет має становити 2296,6 міль. примірників

проти 1600,7 міль. в 1960 році, як інформує журнал «Економіка Радянської України» (ч. 6, 1966). А далі зазначено: «Крім республіканських, обласних, міських і районних газет у Донецьку, Дніпропетровську, Запоріжжі, Києві, Львові, Одесі, Симферополі і Харкові друкуються центральні (читай: російські) газети «Правда», «Ізвестія» та інші з матриць, що доставляються на літаках. Їх тираж перевищує 1200 міль. примірників на рік». Як бачимо, редагованих в Україні газет виходить тільки 1096,6 міль. примірників на рік, себто меншість, та ще й з тої меншості велика частина — це місцеві російські газети.

* *Населення України.* На 1 січня 1965 року населення України (в межах т. зв. УРСР) було 45,1 міль. осіб, у тому числі міського населення — 23,1 міль. (51%), сільського — 22 міль. (49%). На 1 січня 1966 року населення України становило 45,5 міль., а на 1 липня 1966 року — 45,7 міль. осіб.

* *Пленум «культобманників».* 15 липня ц. р. в Києві відбувся пленум правління т. зв. «Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами», себто — експозитури КГБ. Як повідомляє «Літературна Україна» з 19. 7. ц. р., це «товариство» — «підтримує контакт з 3 142 організаціями, науковими закладами, а також із визначними підприємствами, громадськими діячами 112 держав, обмінюється з

ними інформаційними матеріалами, літературою, виставками, делегаціями, туристськими групами». Справді, агентурна сітка цього «товариства» досить велика.

* *Московська преса заливає Україну.* Про русифікаційний тиск в Україні говорить, між іншим, настирливе впихання українській молоді московських газет. Коли, напр., в 1965 році в Україні було 681 тисяча передплатників московської «Комсомольської правди», то тепер наслідком посиленої кампанії кількості передплатників цієї московської газети збільшилася до 1 міль. 124 тисячі. У півтора-два рази збільшилася передплата й інших московських газет і журналів, напр., журналів «Молодий комуніст» і «Комсомольская жизнь» («Молодь України», 1. 6. 1966).

* *Фільм про Софійський Собор.* Київська студія телевізійних фільмів випустила свій перший кольоровий фільм «Софія Київська». Режисер фільму — А. Золотов, оператор — Ю. Федоров. Як пише «Робітнича газета» (11. 8. 1966), — це «поетична новела про собор. У дикторському тексті використані літописні цитати».

Можна догадатися, який правдиво-історичний фільм зробила ця атеїстична кіностудія. Замість показати правдиву роллю св. Софії у нашому минулому, напевно буде «розповідь» про «клясову боротьбу» і роллю «старшого брата».

ВІД РЕДАКЦІЇ

Через брак місця ми примушені були відкласти продовження спогадів д-ра М. Аркаса «Микола Миколайович Аркас — мій незабутній батько» до наступної книжки. З тих самих причин ми не могли вмістити й інших матеріалів, що їх одержали від наших Шан. Співробітників у літні місяці. Вони будуть надруковані в наступних числах «Визв. Шляху».

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

У 25-ту річницю з дня проголошення відновлення Української держави Актом 30 червня 1941 року П-во С. В. Лаврушки (Лондон, Вел. Британія) жертвували на розбудову «Визвольного Шляху» 20 фунтів. *Щиро дякуємо!*

З нагоди вінчання П-ва І. Р. Костівих, що відбулося 2 липня в Лондоні (Вел. Британія), молода пара й гості склали 20 фунтів, з чого 10 фунтів призначено на Українську Католицьку Катедру в Лондоні та 10 фун. на пресовий фонд «Визвольного Шляху». *Сердечно дякуємо, а молодій парі бажаємо щасливого й радісного життя!*

Д-р Л. Куляс із Чікаго (США), що побував у Великій Британії і відвідав наше В-во, пожертвував на пресовий фонд «Визв. Шляху» 10 фунтів. *Щиро дякуємо!*

США

Листа ч. 432 (Філядельфія). Жертвував: В. Риндич — 5 дол.

Листа ч. 421 (Бруклін). Жертвували: по 2 дол. — І. Олексів, Ю. Кірик, П. Дембіцький; по 1 дол. — С. Барна, С. Кілчак, П. Горойда, О. Барняк, М. Горон, Т. Скомський.

Аргентина

Листа ч. 732 (В-Аделіна). Жертвувала: Просвіта — 500 пезо.

Листа ч. 648 (Віля Домініко). Жертвував: Т. Кіт — 100 пезо.

Канада

Листа ч. 99 (Торонто). Жертвував: В. Кардаш — 2 дол.

Індивідуальні пожертви

М. Воленко (Врадфорд) — 3 ф. 4 ш.; І. Барабаш (Бедфорд) — 2 ф.; А. Когут (Міддлсборо) — 2 ф.; П. Паньчак (Брадфорд) — 18 ш.; П. Воцій (Брадфорд) — 10 ш.; І. Мудрий (Чепстов) — 10 ш.; І. Долик (Ворнінгтон) — 10 ш.; І. Черевко (Бері) — 10 ш.; М. Жаровський (Лондон) — 10 ш.; Й. Харків (Кеттерінг) — 10 ш.; М. Кінаш (Сльов) — 10 ш.; М. Луців (Сльов) — 10 ш.; І. Кузьма (Діннінгтон) — 10 ш.; по 5 ш. — Я. Венгер, Т. Андрушко, В. Петришин, Д. Походай, Г. Керничний, Т. Саведчук, В. Гуменюк, М. Бачинський, В. Мاستенко, А. Соколовський; І. Слобода — 2 ш. 6 п.

Корнель Василік (Нью-Йорк) — 3 дол.; К. Бульван (Чікаго) — 2 дол. 60 цен.; З. Майстер (Німеччина) — 2 дол.; В. Скомський (Вруклін) — 2 дол.; О. Петрівський (Австралія) — 2 дол.; В. Щербій (Дітройт) — 2 дол.; Н. Савченко (Нью-Йорк) — 1 дол.; М. Бацик (Дітройт) — 1 дол.; А. Бек (Франція) — 15 н.ф.

Всім Збірищикам і Жертводавцям — *сердечно дякуємо!*

БІБЛІОГРАФІЯ

Д. Донцов: НАЦІОНАЛІЗМ, третє видання, справлене автором; обкладинка роботи Н. Геркен-Русової. Вид. Української Видавничої Спільки, Лондон, Ліги Визволення України, Торонто, 1966. Стор. 364.

Юрій Артюшенко: ПОДІЇ І ЛЮДИ НА МОЄМУ ШЛЯХУ БОРОТЬБИ ЗА ДЕРЖАВУ (1917-1966). На Чужині, 1966 (друковано в Чикаго, США). Стор. 218.

† Митрополит Іларіон: НАШ БІЙ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ, історична епопея, частина друга. Видання «Наша Культура», Вінніпег, Канада, 1966. Стор. 144.

БОГОСЛОВІЯ, том XXIX. Видає Українське Богословське Наукове Товариство, Рим, 1965. Стор. 250.

Іван Багряний: ЛЮДИНА БІЖИТЬ НАД ПРИРОВОЮ, роман. Вид. Центрального Фонду ім. І. П. Багряного, Новий Ульм—Нью-Йорк, 1965. Стор. 332.

Анатоль Юриняк: ЗАСОБИ І СПОСОБИ ПОЕТИЧНОГО ВИСЛОВУ (Скорочений курс поезики для шкіл і самонавчання). Літературознавство, випуск ч. 2. Новий Ульм, 1966. стор. 70.

Кость Даниленко-Слобідський: НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ, збірка лірично-епічних поезій. Новий Ульм, 1966, стор. 74.

ЯСІР, Листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі. Зібрав і впорядкував Олекса Воронай. Відбитка з журналу «Визвольний Шлях». Лондон, 1966, стор. 68.

Степан Семчук: ЖЕРЕЛА, поезії, книжка шоста. Вінніпег, 1966, стор. 50.

Василь Дубина: БЛАКИТНІ ХМАРИНКИ, збірка віршів для дітей. Обкладинка і рисунки в тексті Бориса Крюкова. Видавництво Юліана Середяка. Буенос-Айрес, 1966, стор. 32.

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ПІСНЯ, музика — Василя Веселого, слова — Петра Колісника. Обкладинка Петра Сидоренка. Чикаго, 1966.

ПІСНЯ ПРО ЧОРНЕ МОРЕ, музика — М. Фоменка, слова П. Колісника (для чоловічого хору в супроводі фортепіяно). Нью-Йорк, 1958.

НОТАТКИ З МИСТЕЦТВА, ч. 4. Об'єднання Мистців Українців в Америці, Відділ у Філадельфії. Філадельфія, 1966, стор. 72.

(Prof.) Plinio Corrêa de Oliveira: THE FREEDOM OF THE CHURCH IN THE COMMUNIST STATE. *The Church, the Decalogue and the Right of Ownership*. Fourth amplified edition. (Sociedade Brasileira de Defesa da Tradição, Família, Propriedade), "Boa Imprensa Ltda", Rua Martim Francisco 669, São Paulo (3), Brazil; 28 p.

Yaroslav Stetzko: THE PRINCIPLES OF UKRAINIAN FOREIGN POLICY — *International Situation and Liberation Struggle*. Ukrainian Information Service, London, 1966, 31 p.

Llyfrgell Genedlaethol Cymru (The National Library of Wales), *Annual Report 1964-65*, Presented by the Council to the Court of Governors 26 October 1965, Aberystwyth, 1965, 80 p.

Shevchenko Scientific Society, Ukrainian Studies Vol. 16, THE UKRAINIAN ECONOMY — *Its Background, Present Status, and Potentials of Future Growth*, by Nicholas L. Fr.-Chirovsky. New York—Paris—Toronto, 1965, 93 p.

Michael McGarvie, B.A.: FRANCIS JOSEPH I — *A Study in Monarchy*, Introduction by Béla Menczer, The Monarchist Press Association, 7 Sutherland Rd., W.13., London, 1966, 172 p., illustrations.

CHINA YEARBOOK 1964-1965 (formerly the *China Handbook*), China Publishing Co., P.O. Box 337, Taipei, Taiwan, China, xi + 954 p., maps, diagrams and illustrations.

Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, AANWINSTEN VI, 1964, Taal en Letterkunde, 3e gedeelte, (Scandinavian, Slavish, Overige talen), 518 p.

M. S. Bazagonov: SHAKESPEARE IN THE RED — *Tales from Shakespeare by a Soviet Lamb*, Flegon Press, London, 1964, 77 p.